

ISSN 2707-1383 (Print)
ISSN 2707-1391 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ВОЄННО- ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1 2026
(59) MILITARY HISTORICAL BULLETIN

ISSN 2707-1383 (Print)

ISSN 2707-1391 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

1 (59) / 2026

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Рекомендовано

до друку Вченою радою Національного університету оборони України.

Протокол № 2 від 23 лютого 2026 року

Київ — 2026

Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. — К.: НУОУ, 2026. — Вип. 1(59). — 128 с.

РЕДАКЦІЯ:

Веденєєв Д. В. (*головний редактор*), доктор історичних наук, професор
Сидоров С. В. (*науковий редактор*), доктор історичних наук, професор
Пашкова О. О. (*відповідальний секретар*), кандидат історичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Карпов В. В., доктор історичних наук, професор
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор
Машталір В. В., доктор історичних наук, професор
Потильчак О. В., доктор історичних наук, професор
Чайковський А. С., доктор історичних наук, професор
Бінар Алеш, PhD., Associate Professor (Чеська Республіка)
Сегеда С. П., доктор історичних наук, професор
Чорний В. С., доктор філософських наук, професор
Грицюк В. М., доктор історичних наук, професор
Павловська С. В., кандидат історичних наук, старший дослідник
Болтрик Ю. В., кандидат історичних наук, доцент
Пилявець Р. І., кандидат історичних наук, доцент
Трофимович Л. В., кандидат історичних наук, доцент
Гребенюк М. В., кандидат історичних наук, доцент
Перга Ю. М., кандидат історичних наук, доцент

Засновник — Національний університет оборони України

Виходить — 4 рази на рік

Журнал внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 31.10.2023 № 1214 та присвоєно ідентифікатор медіа R30-01598.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник включений до Переліку наукових фахових видань України категорія «Б» (наказ від 2 липня 2020 року № 886)

Вид видання — збірник наукових праць

Сфера розповсюдження — загальнодержавна

Адреса редакції:

Київ-49, Повітрофлотський проспект, 28

Телефон для довідок: 271-09-47, 21-447

© Національний університет оборони України, 2026

© «Воєнно-історичний вісник», 2026

ЗМІСТ

ВІЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Котилевський О. МЕХАНІЗМ ОКУПАЦІЇ (АНЕКСІЇ) АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ І МІСТА СЕВАСТОПОЛЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ У 2014 РОЦІ.	5
Нашивочников О. АНТИТЕРОРИСТИЧНА ОПЕРАЦІЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.	20
Павлік М. УЧАСТЬ ФОРМУВАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У СПЕЦІАЛЬНИХ ТА БОЙОВИХ ДІЯХ ПЕРШОГО ЕТАПУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ (14 КВІТНЯ – 5 ЛИПНЯ 2014 Р.).....	26
Павлюк О., Фурман І., Чірікалов О. ВОЄННІ ДІЇ У ПРИАЗОВ'І НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ (ЛЮТИЙ–ЛИПЕНЬ 2022 Р.).....	35
Скрябін О., Євсєєв І., Герасименко О. ПЕРЕДУМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ТА ПІДГОТОВКА СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ДО ХАРКІВСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ 2022 РОКУ.....	50

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ

Руснак Ю. ТРАНСФОРМАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ УКРАЇНИ ЩОДО НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ (2014–2025 РР.).....	60
---	----

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДУМКИ

Кравчук О. РАКЕТНА ПРОГРАМА НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ (1944–1945) ЯК ЗНАРЯДДЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИСКУ НА НАСЕЛЕННЯ КРАЇН-ПРОТИВНИКІВ.	71
--	----

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФРОНТ: ВИТОКИ І СУЧАСНІСТЬ

Пастухова Я. ВІЙНА ЗА СВІДОМІСТЬ: РАДЯНСЬКІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ В СИСТЕМІ НІМЕЦЬКОЇ ВОЄННОЇ ПРОПАГАНДИ.	77
Куцька О., Хардель Р. ІНСТРУМЕНТИ ТА НАРАТИВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ: ДОСЛІДЖЕННЯ КАРАБАСЬКОГО КОНФЛІКТУ (1988–2024 РР.) У БАГАТОМОВНИХ РОЗДІЛАХ ВІКІПЕДІЇ.....	92

ГУМАНІТАРНИЙ ВИМІР ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІЇ

Филь О., Уткін О., Новікова В., Погорєлов А. ОРГАНІЗАЦІЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ЖЕРТВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЗА ДОСВІДОМ РОБОТИ НАУКОВО-ПОШУКОВОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УРОЧИЩІ ЗЕЛЕНА БРАМА В 2006 РОЦІ.	104
--	-----

ДУМКА РЕЦЕНЗЕНТА

Веденєєв Д. ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ МАЙБУТНІМ ОФІЦЕРАМ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД ЛЬВІВСЬКИХ КОЛЕГ.....	114
Сегеда С. ПОВСТАНЦІ ХОЛОДНОГО ЯРУ: БОРОТЬБА І ДОЛЯ МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ.	117
Вимоги до оформлення статті	120

CONTENT

WAR FOR INDEPENDENCE

- Kotylevskiy O.** THE MECHANISM OF THE OCCUPATION (ANNEXATION) OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA AND THE CITY OF SEVASTOPOL IN 2014.5
- Nashyvochnikov O.** ANTI-TERRORIST OPERATION IN EASTERN UKRAINE AS A FORM OF APPLICATION OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE.20
- Pavlik M.** PARTICIPATION OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE IN SPECIAL AND COMBAT ACTIONS DURING THE FIRST STAGE OF THE ANTI-TERRORIST OPERATION IN EASTERN UKRAINE (APRIL 14 – JULY 5, 2014).26
- Pavliuk O., Furman I., Chirikalov O.** MILITARY ACTIONS IN THE AZOV REGION AT THE BEGINNING OF THE RUSSIAN FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE (FEBRUARY–JULY 2022).35
- Skriabin O., Yevsieiev I., Herasymenko O.** PREREQUISITES FOR PREPARING THE DEFENCE FORCES OF UKRAINE FOR THE KHARKIV OFFENSIVE OPERATION IN 2022.50

HISTORICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF SECURITY POLICY

- Rusnak Yu.** TRANSFORMATION OF UKRAINE’S LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK FOR HUMANITARIAN AID (2014–2025).60

DEVELOPMENT OF MILITARY EQUIPMENT AND MILITARY-TECHNICAL THOUGHT

- Kravchuk O.** THE ROCKET PROGRAM OF NAZI GERMANY (1944–1945) AS A TOOL OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL PRESSURE ON THE CIVILIAN POPULATIONS OF ENEMY STATES.71

INFORMATION FRONT: ORIGINS AND MODERNITY

- Pastukhova Ya.** THE WAR FOR CONSCIOUSNESS: SOVIET PRISONERS OF WAR IN THE SYSTEM OF GERMAN WAR PROPAGANDA.77
- Kutska O., Khardel R.** TOOLS AND NARRATIVES OF INFORMATION WARFARE: STUDY OF THE KARABAKH CONFLICT (1988–2024) IN MULTILINGUAL WIKIPEDIA SECTIONS.92

HUMANITARIAN DIMENSION OF MILITARY HISTORY

- Fyl O., Utkin O., Novikova V., Pohorielov A.** ORGANIZATION OF THE MEMORIALIZATION OF THE VICTIMS OF THE SECOND WORLD WAR: BASED ON THE EXPERIENCE OF THE SCIENTIFIC RESEARCH EXPEDITION OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE IN THE GREEN GATE TRACT IN 2006.104

REVIEWER’S OPINION

- Viedenieiev D.** TEACHING THE HISTORY OF MILITARY EQUIPMENT TO FUTURE OFFICERS: POSITIVE EXPERIENCE OF LVIV COLLEAGUES.114
- Sheda S.** THE INSURGENTS OF KHOLODNYI YAR: THE FIGHT AND FATE IN THE DOCUMENTS OF THE SOVIET SPECIAL SERVICES.117
- REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS120

Олег КОТИЛЕВСЬКИЙ

Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1135-566X>

Електронна пошта: ollegok@gmail.com

МЕХАНІЗМ ОКУПАЦІЇ (АНЕКСІЇ) АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ І МІСТА СЕВАСТОПОЛЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ У 2014 РОЦІ

У статті досліджено механізм окупації (анексії) Автономної Республіки Крим і м. Севастополя Російською Федерацією у лютому–березні 2014 року. Показано, що після Революції гідності, що унеможливила реалізацію стратегічних планів росії щодо послаблення або розчленування України та її відвернення від курсу європейської та євроатлантичної інтеграції, російське керівництво перейшло від переважно дипломатичних і економічних засобів впливу до відкритої збройної агресії.

Проаналізовано цілі й особливості підготовки Росії до окупації української території, висвітлено зміст основних заходів, здійснених упродовж листопада 2013 – лютого 2014 рр., а також з'ясовано роль Чорноморського флоту і агентів впливу, зокрема представників місцевих рад, проросійських політичних сил, частини духовенства, колишніх правоохоронців і військовослужбовців.

Розкрито, що механізм анексії включав послідовну реалізацію взаємопов'язаних заходів: формування і підтримку проросійських осередків, інфільтрацію агентів впливу; штучне загострення внутрішньополітичних, міжнародних і релігійних протиріч; приховане або відкрите застосування збройних сил та фактичну окупацію території; залучення нерегулярних російських і місцевих проросійських збройних формувань за підтримки російських регулярних військ; заперечення участі регулярних військ Росії як способу уникнення міжнародно-правової відповідальності; легітимізацію окупації через інсценовані псевдореферендуми і нелегітимні вибори до місцевих органів влади.

Доведено, що окупація та подальша анексія АР Крим і м. Севастополя у лютому–березні 2014 р. були одним із етапів реалізації експансіоністської політики росії, спрямованої на підриєв суверенітету України. Окупація здійснювалася у формі централізовано спланованої і швидко реалізованої спеціальної операції за участю регулярних збройних сил росії, що завершилася усуненням українських органів влади, ліквідацією політичних і громадських структур, встановленням контролю над територією та її інтеграцією до російського правового поля.

Ключові слова: російсько-українська війна, російська експансія в Україні, гібридна війна, окупація (анексія) Криму, «Кримська весна», агенти впливу.

Постановка проблеми. Протестні рухи в Україні 2013–2014 рр., що увійшли в історію як Революція гідності (Євромайдан), стали поворотним моментом у внутрішньополітичному житті держави та суттєво змінили геополітичну ситуацію в регіоні. Вони завадили реалізації стратегічних планів росії щодо послаблення або розчленування України, її відвернення від курсу європейської та євроатлантичної інтеграції та змусили російське керівництво перейти від переважно дипломатичних та економічних засобів впливу до відкритої збройної агресії під приводом «захисту співвітчизників» у Криму та на Донбасі, «боротьби з націоналізмом» та «нелегітимною кийвською владою». У лютому 2014 р. росія, по-

рушивши низку двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угод, а також основоположні норми міжнародного права, розпочала збройну агресію проти України. Відбулися військова окупація та подальша анексія АР Крим і м. Севастополя, а також розпочався збройний конфлікт на сході України, зокрема на території Донецької і Луганської областей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика окупації та анексії АР Крим і м. Севастополя росією у лютому–березні 2014 р. знайшла широке відображення в українських, зарубіжних і російських джерелах. В українському науковому дискурсі ці події переважно розглядаються як складова реалізації довготривалої

експансіоністської політики росії, спрямованої на підрив української державності та суверенітету. Зокрема, В. Макарчук (Макарчук, В. 2014), О. Марусяк (Марусяк, О. 2016), П. Гай-Нижник (Гай-Нижник, П. 2017), І. Фурман і О. Дузь-Крятченко (Фурман, І. & Дузь-Крятченко, О. 2019), І. Фурман і І. Печенюк (Фурман, І. & Печенюк, І. 2023) та інші дослідники проаналізували вигоди, цілі, засоби та наслідки окупації Криму, а також особливості її підготовки у воєнному, політичному, інформаційному та правовому вимірах. Особливу увагу в дослідженнях, зокрема А. Руденка й М. Іванухи (Руденко, А. & Івануха, М. 2014), М. Мамчака (Мамчак, М. 2019), І. Фурмана і І. Печенюка (Фурман, І. & Печенюк, І. 2023), А. Клименка (Клименко, А. 2023) та інших, приділяється ролі проросійських агентів впливу, деструктивній діяльності представників місцевих рад, духовенства та силових структур, а також участі Чорноморського флоту російської федерації у підготовці анексії. Значний сегмент опрацьованої джерельної бази становлять узагальнюючі воєнно-історичні публікації, зокрема «Біла книга антитерористичної операції» (Руснак, І. (заг. ред.). 2017) та «Воєнно-історичний опис російсько-української війни» (Залужний, В., Мойсюк, С. & Шаптала, С. 2022).

Зарубіжні автори, зокрема М. Кофман (Kofman, M. *et al.* 2017), Д. Арель і Дж. Дрісколл (Arel, D. & Driscoll, J. 2023), П. Бернат, К. Гюерер і К. Козера (Bernat, P., Güerer, C. & Kozera, C. A. (eds.). 2023) та інші, аналізують кримські події у контексті гібридної війни, проксі-конфліктів і стратегій застосування «нерегулярних» форм військової присутності. У їх працях акцент зроблено на військових, інформаційних і правових інструментах, використаних росією у Криму та на сході України. Залучення праці В. Баранця (Баранец, В. 2019) дає змогу реконструювати російське бачення подій так званої Кримської весни, попри її виразне ідеологічне забарвлення.

Важливою складовою дослідження стали офіційні документи – акти українського законодавства, матеріали Ради національної безпеки і оборони України, міжнародні договори, а також документи органів влади російської федерації, що дали змогу здійснити міжнародно-правовий аналіз анексії та її юридичну кваліфікацію. Відеоматеріали, журналістські розслідування та публікації в українських і зарубіжних масмедіа відіграли важливу роль у деталізації хронології подій, висвітленні ролі окремих осіб і структур, а також у фіксації ключових фактів.

Таким чином, джерельна база, використана у дослідженні, є комплексною та репрезентативною, що дає змогу всебічно проаналізувати механізм окупації (анексії) АР Крим і м. Севастополя Росією у лютому–березні 2014 р. з політико-правової, воєнної, історичної та міжнародної перспектив.

Мета статті – дослідити механізм окупації (анексії) Автономної Республіки Крим і м. Севастополя російською федерацією у лютому–березні 2014 р., проаналізувати міжнародно-правові наслідки цих дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення літератури та джерел показало, що восени 2013 р. росія почала безпосередню підготовку до окупації Криму, а саме: консолідувати проросійські сили, створювати політичну й організаційну інфраструктуру, організувати й оснащувати незаконні збройні формування (загони «самооборони») тощо. У Південному військовому окрузі росії (штаб у м. Ростов-на-Дону) під легендою забезпечення безпеки проведення 7–23 лютого 2014 р. у м. Сочі ХХІІ зимових Олімпійських ігор і боротьби з тероризмом було розгорнуто оперативне угруповання військ (сил), яке за своїм складом значно перевищувало потреби (Руденко, А. & Івануха, М. 2014). Під виглядом тренувань були відпрацьовані питання блокування морської акваторії та повітряного простору, проводилася розвідка на кордонах з Україною, зокрема радіоелектронна, морська – кораблями Чорноморського флоту і повітряна – із залученням різних типів вертольотів і літаків розвідувальної авіації, літаків далекого радіолокаційного виявлення. На усій території України було активізовано агентурну роботу, організацією якої займалися фахівці ГУ ГШ ЗС РФ та ФСБ. Водночас росія проводила бойову підготовку кораблів, морської піхоти, берегових військ Чорноморського флоту, особливо морської піхоти, яка на той час відпрацьовувала на полігонах завдання з посилення охорони об’єктів, їх захоплення, а також готувала та озброювала незаконні збройні формування на території Криму (Руденко, А. & Івануха, М. 2021). Під приводом ротації росія посилила особовим складом і технікою своє кримське сухопутне угруповання військ і Чорноморський флот, чим порушила базові угоди про статус та умови тимчасового перебування Чорноморського флоту на території України від 28 травня 1997 р. (Довідка щодо Угоди про статус і умови перебування... 2014; “ОСОБА_12, діючи умисно...” 2019).

У контексті цього зазначимо, що базування Чорноморського флоту у Криму і Севастополі, який можна назвати «троянським конем на Кримському півострові», сприяло найбільш прихованому нарощуванню і використанню російських регулярних військ, стало основним сприятливим чинником для їх окупації. Адже навколо нього концентрувалися усі антиукраїнські сили, кожній із яких відводилася своя роль у реалізації плану окупації, а за його підтримки відбулося силове захоплення території України («ОСОБА_12, діючи умисно...» 2019; Фурман, І. & Печенюк, І. 2023, с. 159–160).

22 лютого визначені з'єднання та військові частини збройних сил росії були підняті по бойовій тривозі для переміщення до Новоросійська та у подальшому на територію АР Крим для проведення військової операції по окупації півострова¹. Для посилення поліцейського режиму в АР Крим, придушення ймовірних протестних проявів місцевого населення та звільнення від правоохоронних функцій кримських армійських підрозділів на півострові розпочалося прискорене розгортання угруповання внутрішніх військ МВС росії². Отже, зазначене свідчить про чітко сплановану, скоординовану та контрольовану російськими спецслужбами підготовку до окупації українського Криму і Севастополя.

Геополітичний розворот України у бік Європи після Революції гідності (Євромайдану, 21 листопада 2013 – 22 лютого 2014 рр.) кардинально змінив російсько-українські відносини, що з боку росії стали значно агресивнішими. Російська влада вважала втрату впливу над Україною певною стратегічною поразкою і розпочала всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням неоголошену війну проти України (2014 рік:... 2014, с. 1; Кирдон, А. 2015, с. 19).

Через контрольованих російськими спецслужбами агентів впливу (депутатів Верховної Ради АР Крим і місцевих рад, голів міських і сільських територіальних громад, політичні партії і рухи, корумпованих військовослужбовців силових відомств – МО України, МВС, СБУ тощо) росія почала надавати всебічну, зокрема фінансову, підтримку антиурядовим, федералістським і сепаратистським акціям у східних і південних регіонах України, що мали стати базою проти «бан-

деризації» країни, з метою відокремлення від неї окремих територій, передусім Криму і Севастополя (Фурман, І. & Дузь-Крячченко, О. 2019, с. 56; Bernat, P., Güreş, C. & Kozera, C. A. (eds.). 2023, p. 66). Ці сепаратистські «протестні акції», що увійшли в історію як проєкт/операція «Русская весна», а у Криму – «Крымская весна», організовували і супроводжували радник російського президента Сергій Глазьев і помічник президента Владислав Сурков (Головко, В. 2021; Козлов, П., Волкова, О. & Карпак, О. 2019; Баранец, В. 2019, с. 277–305; Залужний, В., Мойсюк, С. & Шаптала, С. 2022, с. 8–9; Беседи «Сергея Глазьева»... 2016; У ГПУ пояснили... 2015; «Дари волхвів» привезли не просто так... 2021; Panfilovych, O. 2020).

Аналіз знайдених джерел показав, що на тому етапі цілями Росії були: дискредитація політичного керівництва України; анексія АР Крим і м. Севастополя; дестабілізація ситуації в Україні через розпалення політичних протестних рухів, передусім у Криму, південних і східних областях України, приведення до влади проросійських політичних сил і повернення України під російський контроль (Kofman, M. *et al.* 2017, p. 1–2; 2014 рік:... 2014, с. 2).

Уже 19 лютого 2014 р., у день 60-річчя входження Кримської області до складу Української РСР (Постановление Президиума ВС РСФСР от 05.02.1954...; Шурхало, Д. 2024), Росія почала фактичну окупацію морської акваторії України. 20 лютого 2014 р. розпочалася активна фаза окупації АР Крим і м. Севастополя (Про забезпечення прав і свобод... 2014; Bernat, P., Güreş, C. & Kozera, C. A. (eds.). 2023, p. 62, 67).

Ще до втечі В. Януковича з Києва, у Сімферополі, Севастополі та в інших кримських містах за задалегідь підготовленим планом розпочалися мітинги під сепаратистськими гаслами, на яких провідну роль «обурених кримчан» відігравали здебільшого громадяни російської федерації: завезена агентура спецслужб, працівники охоронних фірм, колишні військовослужбовці, спортсмени тощо. Вони провокували конфлікти та усіляко намагалися дестабілізувати ситуацію. Різко загострило ситуацію у Криму та активізувало сепаратистів та різноманітні проросійські організації і рухи прибуття президента-утікача до Севастополя. Працівники головних управлінь МВС України, СБУ в Криму і у м. Севастополі почали саботувати накази з Києва (Мамчак, М. 2019, с. 60; «Крим. Війна: передумови російської агресії»... 2016). «Забезпечення безпеки» на півострові здійснювали російські військовослужбовці Чорно-

¹ Галузевий дежурний архів Міністерства оборони України (далі – ГДА МО України). Ф. 516. Оп. 1П-14. Спр. 163. Арк. 20.

² ГДА МО України. Ф. 516. Оп. А4П(с)-14. Спр. 105. Арк. 98 зв.

морського флоту, передусім морської піхоти, які перебували у Криму, підрозділи місцевої міліції та ексбіці підрозділів міліції «Беркут», які перейшли на російську сторону, найманці ПВК «Вагнер», бойовики загону сербів «четників» «Князь Лазарь», які допомагали «своїм російським православним братам», так звані казаки Кубанського козацького війська (від 1 до 6 тис. осіб, які прибули на запрошення спілки козацтва Криму з Краснодарського краю росії) та інші «загони самооборони Криму» й «ополченці». За російськими джерелами (О легитимности Общекрымского референдума 2014 года. 2017), їх чисельність складала близько 10 тис. осіб. Головна причина завезення до Криму такої великої кількості парамілітарних формувань полягала в тому, що місцеві проросійські організації і так звана самооборона Криму, учасники якої проходили підготовку у тренувальному таборі біля Ростова-на-Дону, були занадто малочисельні та неспроможні організувати масові акції. Вони також здійснювали патрулювання ключових місць півострова, перевіряли автотранспорт на блокпостах, залякували військовослужбовців і місцеве населення, брали участь у сутичках з проукраїнськими і кримськотатарськими активістами, блокували військові об'єкти України та автошляхи на Перекопському перешийку тощо (Чорногор, Я., Радь, П. & Черниш, А. 2023; Гай-Нижник, П. 2017, с. 203; Kofman, M. *et al.* 2017, p. 7; Koval, M. (ed.). 2023, с. 19; Бойцы “Беркута”... 2015; Почело же... 2014; «Крим. Війна: передумови російської агресії»... 2016; Клименко, А. 2023).

23 лютого в Севастополі під охороною військовослужбовців 810-ї бригади морської піхоти Чорноморського флоту (Kofman, M. *et al.* 2017, p. 7) пройшов 10–15-тисячний мітинг проросійських сил (осіб), на якому було прийнято «резолуцію» не визнавати рішення Верховної Ради України, не перераховувати податки до Києва, а також проголошено «народним мером» громадянина росії Олексія Чалого. 24 лютого під тиском натовпу цю «резолуцію» легалізувала Севастопольська міська рада, що фактично порушувало чинне законодавство України (Про вибори депутатів Верховної Ради... 2010; Рішення Конституційного Суду України... 1998; Яницький, А. 2014) і, на наш погляд, стало державним переворотом.

Уночі 27 лютого російські спецпідрозділи без знаків розпізнавання й у повному бойовому екіпуванні, відомі під евфемізмами «ввічливі люди» та «зелені чоловічки», захопили адміністративні будівлі Верховної Ради та Ради міністрів АР Крим

та забезпечували прийняття вигідних для росії рішень («ОСОБА_12, діючи умисно...» 2019). Наступного дня, 28 лютого, депутати Верховної Ради АР Крим під дулами автоматів і з грубими порушеннями Регламенту призначили Головою Ради міністрів АР Крим Сергія Аксьонова, голову спонсорованої російськими спецслужбами всеукраїнської партії «Русское единство», і проголосували за проведення так званого референдуму про статус Криму. Як показали подальші події, все це відкрило дорогу до російської окупації і анексії. З того дня і надалі російські військові за допомогою проросійськи налаштованих місцевих мешканців і загонів так званої самооборони Криму взяли під контроль міжнародний аеропорт «Сімферополь» імені Султана Амет-Хана, аеродроми «Бельбек» (м. Севастополь) і «Кіровське» (м. Феодосія, 01.03.2014 р.), об'єкти критичної інфраструктури, передусім зв'язку та телекомунікацій (на початку березня окупаційна влада повністю вимкнула трансляцію українського телебачення на півострові), автошляхи, перевали, мости; заблокували сухопутні в'їзди до Криму біля с. Чонгар Генічеського району Херсонської області та військові частини ЗС України, а також важливі оборонні об'єкти на півострові шляхом встановлення перешкод, інженерного обладнання оборонних позицій, мінно-вибухових загороджень та фортифікаційного обладнання вогневих точок для ведення стрільби зі стрілецької зброї та окопів для техніки («ОСОБА_12, діючи умисно...» 2019; Arel, D. & Driscoll, J. 2023, p. 100–120; Шурхало, Д. 2014). Упродовж 27–28 лютого кораблі та допоміжні судна російського Чорноморського флоту заблокували бойові кораблі і судна ВМС ЗС України у Севастопольській, Стрілецькій і Балаклавській бухтах м. Севастополя для запобігання можливого виходу в море, а також оточили територію Севастопольського загону морської охорони Азово-Чорноморського регіонального управління Державної прикордонної служби України у м. Севастополі. Крім того, з 27 лютого були заблоковані і захоплені будівлі правоохоронних органів та органів державної влади України, місцевих засобів телерадіомовлення і комунікації. Для забезпечення контролю над повітряним простором і надводною обстановкою навколо півострова з 27 лютого по 1 березня російські військовослужбовці заблокували, захопили або знищили майно військових частин радіоелектронної, радіотехнічної та радіолокаційної розвідки, що надало змогу нарощувати сили на території АР Крим повітряним і мор-

ським шляхом. Після виведення з ладу системи протиповітряної оборони, на територію півострова, порушуючи державний повітряний простір України, з території росії почали безперешкодно прибувати російські військовослужбовці військовими літаками та вертольотами. 1 березня був оточений і заблокований периметр території військової частини 1-го батальйону морської піхоти ВМС ЗС України у м. Феодосії (“ОСОБА_12, діючи умисно...” 2019).

6 березня для блокування фарватеру біля входу в оз. Донузлав, де базувалися кораблі ВМС ЗС України (Південна військово-морська база України, с. Новоозерне), Чорноморський флот підірвав та затопив старий списаний великий протичовновий корабель «Очаков» і рятувально-буксирне судно «Шахтер». Загалом блокування військових частин України у Криму тривало до 25 березня 2014 року (Клименко, А. 2023). Того ж дня російські військові захопили останній заблокований на оз. Донузлав корабель ВМС ЗС України – тральщик «Черкаси». 26 березня на 51 кораблі/судні (понад 80 %) ВМС ЗС України були підняті російські триколори (на початок окупації на території Криму перебувало 79 кораблів ВМС ЗС України, серед них 25 – бойових). Загалом Україна зберегла контроль над 10 плавзасобами: двома бойовими кораблями, трьома допоміжними суднами та п’ятьма катерами (Горюнов, Д. *et al.* 2021, с. 36–37; Російські окупанти захопили ... 2014).

У той же час верховний головнокомандувач збройних сил і президент росії В. Путін, незважаючи на прямі докази, усіяло заперечував присутність своїх регулярних військ у Криму та їх безпосередню участь в окупації півострова (Путин и Украина. 2014). Згодом, під тиском західноєвропейських журналістів, він зізнався в участі російських військ, а не «місцевих сил самооборони», в окупації Криму і Севастополя (Стенограмма интервью... 2014; Яковлев, М. & Гарань, О. 2015, с. 85; Крым. Путь на Родину. 2020; Интервью Владимира Путина... 2018; Владимир Путин: «За спиной сил самообороны...2014; Публичное признание президента в отпавке... 2015).

1 березня на екстреному засіданні Рада Федерації російської федерації одностайно підтримала звернення В. Путіна про використання збройних сил росії на території України «до нормалізації суспільно-політичної ситуації у цій країні» (Постановление Совета Федерации Федерального Собрания... 2014; Руснак, І. (заг. ред.). 2017, с. 12; Фурман, І. & Печенюк, І. 2023, с. 158). Тим самим була створена формально-пра-

вова основа для реалізації сценарію військового втручання на територію суверенної України (Яковлев, М. & Гарань, О. 2015, с. 83–84). Це викликало обурену реакцію як в Україні, так і країнах Заходу, де визнали дозвіл підготовкою на законодавчому рівні до вторгнення на інші території України (Це війна. Рада Федерації Росії дозволила... 2014). Того ж дня незаконно призначений «голова Ради міністрів АР Крим» С. Аксьонов у відеозверненні проголосив про тимчасове підпорядкування безпосередньо йому «з’єднань і частин силових структур, МВС, СБУ, збройних сил, флоту, податкової, прикордонників» (Аксенов попросил у Путина... 2014). 1 березня, екс-президент-втікач В. Янукович як «легітимний Президент України» також звернувся до В. Путіна з проханням застосувати збройні сили росії. На пресконференції у Ростові-на-Дону в 2018 р. він назвав їх «поліцейською миротворчою місією» (О легитимности Общекрымского референдума 2014 года. 2017; Віктор Янукович. Прес-конференція... 2014; Янукович визнав... 2018; “ОСОБА_12, діючи умисно...” 2019). Таким чином, через вищенаведені «офіційні» звернення «законно обраних» осіб росія, на нашу думку, намагалася показати легітимність присутності своїх військ на території України, зокрема й переміщених із росії у Крим до початку окупації півострова.

З іншого боку, ці заяви дали підставу російській владі, політикам різних рівнів, «експертам юристам-міжнародникам» і пропагандистам виправдовувати окупацію російськими військами Криму і Севастополя «антиконституційним державним переворотом», що стався «23 лютого [дата початку фактичної окупації – 20 лютого. – авт.] 2014 р. у Києві..., внаслідок чого влада була узурпована противниками законно обраного президента України В. Януковича, який через загрозу його життю був змушений виїхати з Києва... Конституція фактично перестала діяти...» (О легитимности Общекрымского референдума 2014 года. 2017).

16 березня в АР Крим та м. Севастополі нашвидкуруч були проведені так звані референдуми щодо майбутнього статусу цих українських адміністративно-територіальних одиниць (Постановление ВР АРК от 06.03.2014... 2014; Заключение Венецианской комиссии... 2014; Фурман, І. & Печенюк, І. 2023, с. 159). За російськими офіційними даними, 96,77 % мешканців Криму (при явці виборців 83,1 %) і 95,6 % севастопольців (при явці 89,5 %) висловилися за «возз’єднан-

ня» з росією (Протокол Комиссии Автономной Республики Крым... 2014; Bernat, P., Güreş, S. & Kozera, S. A. (eds.). 2023, p. 67). Проте, за іншими джерелами, кримськотатарські й українські громади бойкотували організовані росією «референдуми», що свідчить про завищення «офіційних результатів» і, відповідно, їх фальсифікацію. Наприклад, за заявою лідера кримськотатарського народу, колишнього голови Меджлису кримськотатарського народу Мустафи Джемільєва, явка на референдумі була трохи вище 30 %, а серед кримських татар, які бойкотували референдум, явка склала близько 0,5 % (Обнародован полный текст... 2014). Результати незаконних референдумів викликали емоційне піднесення в російському суспільстві, про що свідчать чисельні масові урочистості під гаслами «Крым и Севастополь возвращаются в родную гавань!», «Крым наш!», «Что дальше? Да хоть камни с неба! Мы на Родине!» тощо (Путин: Крым и Севастополь возвращаются... 2014).

17 березня Верховна Рада АР Крим нелегітимним складом (повноваження були достроково припинені 15 березня 2014 р. постановою Верховної Ради України №891-VII), спираючись на результати псевдodemократичного плебісциту, ухвалила постанову «Про незалежність Криму», в якій «проголосила Крим незалежною суверенною державою, у якій місто Севастополь має особливий статус..., створену народами Криму» (Про дострокове припинення повноважень... 2014; Коментар МЗС України... 2014; Щодо нікчемності рішення... 2014).

18 березня 2014 р. російський президент В. Путін, «прем'єр-міністр» самопроголошеної Республіки Крим С. Аксьонов, голова новоствореної «Державної Ради Республіки Крим» («парламенту») В. Константинов, самопроголошений мер м. Севастополя О. Чалий підписали у Кремлі неправочинний з точки зору міжнародного права «Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим та утворення в складі Російської Федерації нових суб'єктів» (Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым... 2014). 20 березня на позачерговому засіданні Договору ратифікувала Державна Дума Федеральних Зборів російської федерації, а 21 березня – Рада Федерації (О ратификации Договора... 2014; Макачук, В. 2014, с. 142). Прийнявши АР Крим і Севастополь до складу російської федерації (ст. 2 Договору) та в односторонньому порядку визначивши «державний кордон» з Україною на

суші (ч. 2. ст. 4) «на основі міжнародних договорів Російської Федерації, і принципів міжнародного права» (ч. 3. ст. 4), росія продемонструвала світовій спільноті та внутрішньому споживачу «легітимність» анексії української території. Таким чином, АР Крим, м. Севастополь і прилеглі до них багаті природними ресурсами акваторії Чорного і Азовського морів опинилися під російським контролем.

23 березня 2014 р. РНБО, враховуючи швидкоплинність негативного розвитку подій, прийняла рішення про передислокацію військових частин (підрозділів), установ та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів України з тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя в інші регіони України (Про передислокацію військових частин (підрозділів)... 2014).

Анексувавши частину території України – суверенної держави, росія як держава-підписант вчергове зухвало порушила Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 2003 р. (ратифікований 20 квітня 2004 р.), Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 1997 р. (ратифікований 14.01.1998 р., припинив дію 06.12.2018 р.) (Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво... 2018) та інші двосторонні російсько-українські договори, зокрема Угоду між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року, в якій російські російські військові формування у Криму зобов'язувалися поважати суверенітет України, дотримуватися її законодавства та не допускати втручання у внутрішні справи України (ст. 6) (Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови... 1997; Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон... 2003; Довідка щодо Угоди про статус і умови перебування... 2014; Марусяк, О. 2016). Вищевикладене у черговий раз показало, що росія не дотримується ні принципів міжнародного права, ні укладених нею двосторонніх договорів, а основою її добросусідських відносин і досягнення зовнішньополітичних інтересів є дезінформація і військова сила.

7 квітня 2014 р., після відносно безперешкодної окупації Криму та м. Севастополя, росія роз-

почала збройну агресію на сході України, унаслідок чого було окуповано частину територій Донецької та Луганської областей (Про забезпечення прав і свобод... 2014; Про межі та перелік районів... 2019).

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки.

Окупація та подальша анексія Автономної Республіки Крим і м. Севастополя у лютому–березні 2014 р. стали одним із ключових етапів реалізації експансіоністської політики російської федерації, спрямованої на підрив державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Механізм анексії включав послідовне виконання взаємопов'язаних дій, зокрема: формування й підтримку проросійських осередків та інфільтрацію агентів впливу; штучне загострення внутрішньополітичних, міжнаціональних і релігійних протиріч; приховане або відкрите застосування збройної сили та фактичну окупацію території; залучення нерегулярних збройних формувань

як російських, так і місцевих проросійських за підтримки підрозділів регулярної армії росії; заперечення участі регулярних збройних сил рф як спосіб уникнення міжнародно-правової відповідальності; легітимізацію окупації та подальшу анексію через інсценовані псевдореферендуми й нелегітимні вибори до місцевих органів влади.

Окупація півострова була реалізована у формі централізовано спланованої та швидко виконаної спеціальної операції за участю регулярних військ росії. Її наслідком стало усунення українських органів державної влади, ліквідація політичних і громадських структур, встановлення повного контролю над територією та її прискорена інтеграція до російського правового, адміністративного й військового простору.

Перспективним напрямом подальших наукових розвідок з означеної теми може бути дослідження механізму гібридної агресії росії на сході України у 2014–2022 роках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- 2014 рік: економічні підсумки для України. Рік кризи та нові можливості. (2014). URL: <https://tinyurl.com/ysvmckdc> [дата зверн.: 12.10.2025].
- Arel, D. & Driscoll, J. (2023). *Ukraine's Unnamed War: Before the Russian Invasion of 2022*. Cambridge & NY: Cambridge University Press, 274 p.
- Bernat, P., Güreş, C. & Kozera, C. A. (eds.). (2023). *Proxy Wars from a Global Perspective. Non-State Actors and Armed Conflicts*. Bloomsbury Academic, 266 p.
- Kofman, M., Migacheva K., Nichiporuk, B., Radin, A., Tkacheva, O. & Oberholtzer, J. (2017). *Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine*. URL: <https://tinyurl.com/9ft8jyyt> [дата зверн.: 12.10.2025].
- Koval, M. (ed.). (2023). *“Wagner” Private Military Company: from its formation to the present day*. Kyiv: NDU, 128 p.
- Panfilovych, O. (2020). «Медуза»: Священники РПЦ за дорученням Міноборони Росії брали участь в анексії Криму. URL: <https://tinyurl.com/2n54xjhh> [дата зверн.: 12.09.2025].
- Аксенов попросил у Путина “помощи”. (2014). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wdlXv-i9YQk> [дата зверн.: 17.10.2025].
- Баранец, В. (2019). *Спецоперація Крим-2014. Документально-історический роман*. Москва: Издательский дом “Комсомольская правда”, 460 с.
- Беседы «Сергея Глазьева» о Крыме и беспорядках на востоке Украины. Расшифровка. (2016). URL: <https://tinyurl.com/32rj8mx5> [дата зверн.: 06.10.2025].
- Бойцы «Беркута» продолжают пополнять ряды боевиков. (2015). URL: <https://tinyurl.com/yjr9xj2s> [дата зверн.: 06.10.2025].
- Віктор Янукович. Прес-конференція в Ростові-на-Дону. (2014). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=K3ZF3UahVnI> [дата зверн.: 06.09.2025].
- Владимир Путин: «За спиной сил самообороны Крыма стояли наши военнослужащие». (2014). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pQ0CjshbsQc> [дата зверн.: 12.09.2025].
- Гай-Нижник, П. (2017). *Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення*. Київ: “МП Леся”, 332 с.
- Головко, В. (2021). Русская весна. (Ред. В. А. Смолій). *Енциклопедія історії України* (Дод. том. Кн. 1). Київ: «Наукова думка», с. 507–508.

Горюнов, Д., Твардовський, А., Кольцов, М., Юзьків, В., Сахно, Г. & Прохоров, Б. (2021). *Оцінка економічних втрат України від тимчасової окупації Кримського півострову*. Центр економічної стратегії, 56 с.

“Дари волхвів” привезли не просто так: Як ФСБ діяла в Криму в 2014-му році під прикриттям Московського патріархату (відео). (2021). URL: <https://tinyurl.com/mfj2dsjt> [дата зверн.: 06.10.2025].

Довідка щодо Угоди про статус і умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України та її порушення з боку Росії. (2014). URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/1587.html> [дата зверн.: 06.10.2025].

Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. (2003). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text [дата зверн.: 06.10.2025].

Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов от 18 марта 2014 года. (2014). URL: <https://tinyurl.com/522xv96t> [дата зверн.: 09.09.2025].

Заключение Венецианской комиссии о референдуме в Автономной Республике Крым. (2014). URL: <https://tinyurl.com/4kd6fv46> [дата зверн.: 06.10.2025].

Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. (2022). *Военно-історичний опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 року)*. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 114 с.

Интервью Владимира Путина австрийскому телеканалу ORF. (2018). URL: <https://tinyurl.com/2k8f4bv3> [дата зверн.: 14.09.2025].

Киридон, А. (2015). Євромайдан/Революція гідності: причини, характер, основні етапи. *Історична пам'ять*. Вип. 33, с. 17–32.

Клименко, А. (2023). Окупація Криму. Як це було. URL: <https://tinyurl.com/4j8hfskm> [дата зверн.: 14.09.2025].

Козлов, П., Волкова, О. & Карпьяк, О. (2019). Хроника аннексии: “крымская весна” в воспоминаниях участников событий. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-47609756> [дата зверн.: 06.10.2025].

Коментар МЗС України щодо постанови “Про незалежність Криму” від 17 березня 2014 року. (2014). URL: <https://tinyurl.com/укут9г76> [дата зверн.: 04.10.2025].

«Крим. Війна: передумови російської агресії». Директор Національного інституту стратегічних досліджень, академік НАН України Володимир Горбулін презентував аналітичні матеріали. (2016). URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html> [дата зверн.: 12.10.2025].

Крым. Путь на Родину. Документальный фильм Андрея Кондрашова. (2020). URL: <https://tinyurl.com/w2tkj9ms> [дата зверн.: 06.10.2025].

Лист Януковича до Путіна з проханням ввести війська. (2017). URL: <https://tinyurl.com/35pbdmsm> [дата зверн.: 06.10.2025].

Макарчук, В. (2014). Кримська авантюра Путіна (2014 р.): аспекти міжнародного права та суспільної моралі. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Юридичні науки*. № 810, с. 140–146.

Мамчак, М. (2019). *2014. Анексія Криму. Анатомія “гібридної” війни*. Севастополь, 439 с.

Марусяк, О. (2016). *Агресія проти Криму, його окупація та анексія Російською Федерацією: міжнародно-правовий аналіз*: дис. ... док-ра. філософії. Мюнхен, 214 с.

О легитимности Общекрымского референдума 2014 года. (2017). URL: <https://tinyurl.com/3562hx2r> [дата зверн.: 06.10.2025].

Постановление Президиума ВС РСФСР от 05.02.1954 О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав Украинской ССР. URL: <https://tinyurl.com/yex59yh6> [дата зверн.: 06.10.2025].

Постановление ВР АРК от 06.03.2014 № 1702-6/14. (2014). URL: <https://tinyurl.com/bdzfham> [дата зверн.: 15.09.2025].

О ратификации Договора между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов: Федеральный закон от 21 марта 2014 г. № 36-ФЗ. (2014). URL: <https://base.garant.ru/70618344/> [дата зверн.: 13.10.2025].

Обнародован полный текст выступления Джемилева на заседании Совбеза ООН. (2014). URL: <https://focus.ua/politics/301942> [дата зверн.: 11.10.2025].

“ОСОБА_12, діючи умисно...” Оpubліковано повний текст вироку Януковичу. (2019). URL: <https://tinyurl.com/sftpezc4> [дата зверн.: 12.10.2025].

Постановление Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации от 01.03.2014 № 48-СФ «Об использовании Вооруженных Сил Российской Федерации на территории Украины». (2014). URL: <https://tinyurl.com/ydrmysvt> [дата зверн.: 13.10.2025].

Почело је: Четнички командант Братислав Живковић у Доњецу. (2014). URL: <https://tinyurl.com/2hmjjuku> [дата зверн.: 09.09.2025].

Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 10 липня 2010 р. № 2487-VI. (2010). *Відомості Верховної Ради України*. № 35–36. Ст. 491.

Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим: Постанова Верховної Ради України від 15 березня 2014 р. № 891-VII. (2014). *Відомості Верховної України*. № 14. Ст. 324.

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. (2014). *Відомості Верховної Ради України*. № 26. Ст. 892.

Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях: Указ Президента України від 7 лютого 2019 р. №32. (2019). *Офіційний вісник Президента України*. № 3. Ст. 38.

Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України від 6 грудня 2018 р. № 2643-VIII. (2018). *Відомості Верховної Ради України*. № 1. Ст. 2.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2014 року «Про передислокацію військових частин (підрозділів), установ та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів України з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя в інші регіони України»: Указ Президента України від 24 березня 2014 р. № 339. (2014). *Офіційний вісник Президента України*. № 12. Ст. 501.

Протокол Комиссии Автономной Республики Крым по проведению общекрымского референдума о результатах референдума. (2014). URL: <https://tinyurl.com/55z574kt> [дата зверн.: 17.10.2025].

Публичное признание президента в отправке российских войск в Крым. (2015). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3w4LnR3bcQQ> [дата зверн.: 21.09.2025].

Путин и Украина. Пресс-конференция. Полный текст. (2014). URL: <https://tinyurl.com/ytbd2vf7> [дата зверн.: 06.10.2025].

Путин: Крым и Севастополь возвращаются в родную гавань. (2014). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QVsUWWp04q8> [дата зверн.: 06.10.2025].

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України “Про Закон України “Про порядок проведення виборів депутатів міської, районних у місті Києві рад та міського голови у місті Києві” (справа про вибори у містах Києві та Севастополі) від 27 березня 1998 р. № 5-рп/98. (1998). *Офіційний вісник України*. № 23. Ст. 853.

Російські окупанти захопили 51 корабель ВМС України (список). (2014). URL: <https://tinyurl.com/36wwncnz> [дата зверн.: 25.09.2025].

Руденко, А. & Евчин, Д. & Шевченко, А. (2021). 10 фактов украинской военной разведки о российской оккупации Крыма в 2014 году. URL: <https://tinyurl.com/mr6u36bz> [дата зверн.: 24.09.2025].

Руденко, А. & Ивануха, М. (2021). Задолго до 2014? Как Россия готовила оккупацию Крыма. URL: <https://tinyurl.com/3wxk2c55> [дата зверн.: 23.09.2025].

Руснак, І. (заг. ред.). (2017). *Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)*. Київ: НУОУ, 162 с.

Стенограмма интервью Владимира Путина немецкому телеканалу ARD. (2014). URL: <https://tinyurl.com/mhsvf3md> [дата зверн.: 14.09.2025].

У ГПУ пояснили, що ФСБ і Сурков робили на Майдані. (2015). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/20/7085511/> [дата зверн.: 09.09.2025].

Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року. (1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076#Text [дата зверн.: 21.09.2025].

Фурман, І. & Дузь-Крятченко, О. (2019). Експансія Російської Федерації в Україні 1991–2014 рр. як складова загальної стратегії ліквідації української державності. *Воєнно-історичний вісник*. № 4 (34), с. 46–67. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2019-34-4-46-67>.

Фурман, І. & Печенюк, І. (2023). Анексія Криму в 2014 році як результат сучасної експансіоністської політики Російської Федерації. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності*: матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 25 травня 2023 р. Київ: ЦП “Компринт”, с. 156–161.

Це війна. Рада Федерації Росії дозволила Путіну ввести війська в Україну. (2014). URL: <https://tinyurl.com/2astrrp3> [дата зверн.: 14.09.2025].

Чорногор, Я., Радь, П. & Черниш, А. (2023). *Анатомія “ПВК ВАГНЕРА”: створення, війна в Україні та шляхи протидії угрупованню*. URL: <https://tinyurl.com/3xwrrbyp> [дата зверн.: 12.09.2025].

Шурхало, Д. (2024). 10 років тому: як Росія захопила Крим. URL: <https://tinyurl.com/y9uftwwh> [дата зверн.: 14.08.2025].

Щодо нікчемності рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим стосовно проголошення незалежності Криму. (2014). URL: <https://tinyurl.com/mt2sbf2j> [дата зверн.: 12.10.2025].

Яковлев, М. & Гарань, О. (2015). *Україна після Євромайдану: досягнення та виклики*. Київ: Фонд “Демократичні ініціативи” ім. Ілька Кучеріва, 132 с.

Яницький, А. (2014). Росія бере владу у Севастополі. URL: <https://tinyurl.com/3y8mb94d> [дата зверн.: 12.09.2025].

Янукович визнав, що просив Путіна ввести війська в Україну. (2018). URL: <https://tinyurl.com/3huxn4m5> [дата зверн.: 06.10.2025].

REFERENCES

2014 rik: ekonomichni pidsumky dlia Ukrainy. Rik kryzy ta novi mozhlyvosti. (2014). [2014: Economic results for Ukraine. The year of crisis and new opportunities]. URL: <https://tinyurl.com/ysvmckdc> [Accessed: 12.10.2025]. [in Ukrainian].

Aksenov poprosil u Putina “pomoshhi”. (2014). [Aksenov asked Putin for “help”]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wdlXv-i9YQk> [Accessed: 17.10.2025]. [in Russian].

Arel, D. & Driscoll, J. (2023). *Ukraine’s Unnamed War: Before the Russian Invasion of 2022*. Cambridge & NY: Cambridge University Press, 274 p. [in English].

Baranec, V. (2019). *Specoperaciya Krym-2014. Dokumentalno-istoricheskij roman*. [Special operation Krym-2014. Documentary-historical novel]. Moskva. Izdatelskij dom “Komsomolskaya pravda”, 460 s. [in Russian].

Bernat, P., Güterer, C. & Kozera, C. A. (eds.). (2023). *Proxy Wars from a Global Perspective. Non-State Actors and Armed Conflicts*. Bloomsbury Academic, 266 p. [in English].

Besedy “Sergeya Glazeva” o Kryme i besporjadkah na vostoce Ukrainy. Rasshifrovka. (2016). [Conversations of “Sergei Glazyev” about Crimea and the unrest in eastern Ukraine. Transcript]. URL: <https://tinyurl.com/32pj8mx5> [Accessed: 06.10.2025]. [in Russian].

Bojcy “Berkuta” prodolzhayut popolnyat ryady boevikov. (2015). [“Berkut” fighters continue to replenish the ranks of militants]. URL: <https://tinyurl.com/yjr9xj2s> [Accessed: 06.10.2025]. [in Russian].

Chornohor, Ya., Rad, P. & Chernysh, A. (2023). Anatomiiia “PVK VAHNERA”: stvorennia, viina v Ukraini ta shliakhy protydii uhrupovanniu [Anatomy of “WAGNER PMC”: creation, war in Ukraine and ways to counter the group]. URL: <https://tinyurl.com/3xwrrbyp> [Accessed: 12.09.2025]. [in Ukrainian].

“Dary volkhviv” pryvezly ne prosto tak: Yak FSB diiala v Krymu v 2014-mu rotsi pid prykryttiam Moskovskoho patriarkhatu (video). (2021). [The “gifts of the Magi” were brought for a reason: How the FSB operated in Crimea in 2014 under the cover of the Moscow Patriarchate]. URL: <https://tinyurl.com/mfj2dsjt> [Accessed: 06.10.2025]. [in Ukrainian].

Dogovor mezhdru Rossijskoj Federaciej i Respublikoj Krym o prinyatii v Rossijskuyu Federaciju Respubliki Krym i obrazovanii v sostave Rossijskoj Federacii novyh subektov ot 18 marta 2014 goda [Agreement between the Russian Federation and the Republic of Crimea on the admission of the Republic of Crimea to the Russian

Federation and the formation of new subjects in the Russian Federation dated March 18, 2014]. URL: <https://tinyurl.com/522xv96t> [Accessed: 06.10.2025]. [in Russian].

Dohovir mizh Ukrainoiu i Rosiiskoju Federatsiieju pro ukrainsko-rosiiskyi derzhavnyi kordon vid 28 sichnia 2003 r. (2003). [Treaty between Ukraine and the Russian Federation on the Ukrainian-Russian State Border of January 28, 2003]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text [Accessed: 06.10.2025]. [in Ukrainian].

Dovidka shchodo Uhody pro status i umovy perebuvannia Chornomorskoho flotu RF na terytorii Ukrainy ta yii porushennia z boku Rosii. (2014). [Information on the Agreement on the Status and Conditions of the Russian Black Sea Fleet's Stay on the Territory of Ukraine and its Violation by Russia]. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/1587.html> [Accessed: 06.10.2025]. [in Ukrainian].

Furman, I. & Duz-Kriatchenko, O. (2019). Ekspansii Rosiiskoi Federatsii v Ukraini 1991–2014 rr. yak skladova zahalnoi stratehii likvidatsii ukrainskoi derzhavnosti [The expansion of the Russian Federation in Ukraine 1991–2014 as a component of the overall strategy of eliminating Ukrainian statehood]. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 4 (34), s. 46–67. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2019-34-4-46-67>.

Furman, I. & Pecheniuk, I. (2023). Aneksiia Krymu v 2014 rotsi yak rezultat suchasnoi ekspansionistskoi polityky Rosiiskoi Federatsii [The annexation of Crimea in 2014 as a result of the modern expansionist policy of the Russian Federation]. *Dosvid zastosuvannia zbroinykh syl u svitovykh viinakh i voiennykh konfliktakh XX – pochatku XXI st.: tendentsii ta zakonomirnosti: mater. mizhvuz. nauk.-prakt. seminaru, 25 travnia 2023 r.* Kyiv: TsP “Kompyrnt”, s. 156–161. [in Ukrainian].

Hai-Nyzhnyk, P. (2017). *Rosii proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynnannia ta sproby znyshchennia* [Russia vs. Ukraine (1990–2016): from the politics of blackmail and coercion to a war of absorption and attempts at destruction]. Kyiv: “MP Lesia”, 332 s. [in Ukrainian].

Holovko, V. (2021). Russkaia vesna [Russian Spring]. (Red. V. A. Smolii). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Dod. T. Kn. 1). Kyiv: “Naukova dumka”, s. 507–508. [in Ukrainian].

Horiunov, D., Tvardovskyi, A., Koltsov, M., Yuzkiv, V., Sakhno, H. & Prokhorov, B. (2021). *Otsinka ekonomichnykh vtrat Ukrainy vid tymchasovoi okupatsii Krymskoho pivostrovu* [Assessment of Ukraine's economic losses from the temporary occupation of the Crimean Peninsula]. *Tsentr ekonomichnoi stratehii*, 56 s. [in Ukrainian].

Intervyu Vladimira Putina avstrijskomu telekanalu ORF. (2018). [Vladimir Putin's interview with the Austrian TV channel ORF]. URL: <https://tinyurl.com/2k8f4bv3> [Accessed: 14.09.2025]. [in Russian].

Klymenko, A. (2023). Okupatsiia Krymu. Yak tse bulo [The occupation of Crimea. How it happened]. URL: <https://tinyurl.com/4j8hfskm> [Accessed: 14.09.2025]. [in Ukrainian].

Kofman, M., Migacheva K., Nichiporuk, B., Radin, A., Tkacheva, O. & Oberholtzer, J. (2017). *Lessons from Russia's Operations in Crimea and Eastern Ukraine*. URL: <https://tinyurl.com/9ft8jyyt> [Accessed: 12.10.2025]. [in English].

Komentar MZS Ukrainy shchodo postanovy “Pro nezalezhnist Krymu” vid 17 bereznia 2014 roku. (2014). [Commentary of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the Resolution “On the Independence of Crimea” of March 17, 2014]. URL: <https://tinyurl.com/ykyt9r76> [Accessed: 04.10.2025]. [in Ukrainian].

Koval, M. (ed.). (2023). *“Wagner” Private Military Company: from its formation to the present day*. Kyiv: NDU, 128 p. [in English].

Kozlov, P., Volkova, O. & Karpyak, O. (2019). Hronika aneksii: “krymskaya vesna” v vospominaniyah uchastnikov sobytij [Chronicle of the annexation: “Crimean Spring” in the memories of the participants of the events]. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-47609756> [Accessed: 06.10.2025]. [in Ukrainian].

Krym. Put na Rodinu. Dokumentalnyj film Andrey Kandrashova. (2020). [Crimea. The Way Home. A documentary by Andrey Kondrashov]. URL: <https://tinyurl.com/w2tkj9ms> [Accessed: 06.10.2025]. [in Russian].

Kyrydon, A. (2015). Yevromaidan/Revoliutsiia hidnosti: prychny, kharakter, osnovni etapy [Euromaidan/Revolution of Dignity: causes, nature, main stages]. *Istorychna pamiat*. Vyp. 33, s. 17–32. [in Ukrainian].

“Krym. Viina: peredumovy rosiiskoi ahresii”. Dyrektor Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen, akademik NAN Ukrainy Volodymyr Horbulin prezentuvav analitychni materialy. (2016). [“Crimea. War: Preconditions for Russian Aggression”. Director of the National Institute for Strategic Studies, Academician of the NAS of Ukraine Volodymyr Horbulin presented analytical materials]. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html> [Accessed: 12.10.2025]. [in Ukrainian].

Lyst Yanukovycha do Putina z prokhanniam vvesty viiska. (2017). [Yanukovich's letter to Putin asking to send troops]. URL: <https://tinyurl.com/35pbdmsm> [Accessed: 06.10.2025]. [in Russian].

Makarchuk, V. (2014). Krymska avantiura Putina (2014 r.): aspekty mizhnarodnoho prava ta suspilnoi morali. [Putin's Crimean adventure (2014): aspects of international law and public morality]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Yurydychni nauky.* № 810, s.140–146. [in Ukrainian].

Mamchak, M. (2019). 2014. *Aneksiia Krymu. Anatomiiia "hibrydnoi" viiny.* [2014. The Annexation of Crimea. Anatomy of a "Hybrid" War]. Sevastopol, 439 s. [in Ukrainian].

Marusiak, O. (2016). *Ahresiia proty Krymu, yoho okupatsiia ta aneksiia Rosiiskoiu Federatsiieu: mizhnarodno-pravovyi analiz* [Aggression against Crimea, its occupation and annexation by the Russian Federation: international legal analysis]. (PhD thesis). Miunkhen, 214 s. [in Ukrainian].

O legitimnosti Obshekrymskogo referendumu 2014 goda. (2017). [On the legitimacy of the Crimean referendum of 2014]. URL: <https://tinyurl.com/3562hx2r> [Accessed: 06.10.2025]. [in Russian].

O ratifikacii Dogovora mezhdru Rossijskoj Federaciej i Respublikoj Krym o prinyatii v Rossijskuyu Federaciju Respubliki Krym i obrazovanii v sostave Rossijskoj Federacii novyh subektov. [On the ratification of the Treaty between the Russian Federation and the Republic of Crimea on the admission of the Republic of Crimea to the Russian Federation and the formation of new subjects within the Russian Federation]: *Federalnyj zakon ot 21 marta 2014 g. № 36-FZ.* (2014). URL: <https://base.garant.ru/70618344/> [Accessed: 13.10.2025]. [in Russian].

Obnarodovan polnyj tekst vystupleniya Dzhemileva na zasedanii Sovbeza OON. (2014). [The full text of Dzhemilev's speech at the UN Security Council meeting has been released]. URL: <https://focus.ua/politics/301942> [Accessed: 11.10.2025]. [in Russian].

“OSOBA_12, diiuchy umysno...” Opublikovano povnyi tekst vyroku Yanukovychu (2019). [“PERSON_12, acting intentionally...” Full text of Yanukovich's verdict published]. URL: <https://tinyurl.com/sftpezc4> [Accessed: 12.10.2025]. [in Ukrainian].

Panfilovych, O. (2020). «Meduza»: Sviashchenyky RPTs za doruchenniam Minoborony Rosii braly uchast v aneksii Krymu [Meduza: ROC priests participated in the annexation of Crimea on behalf of the Russian Defence Ministry]. URL: <https://tinyurl.com/2n54xjhh> [Accessed: 12.09.2025]. [in Ukrainian].

Počelo je: Četnički komandant Bratislav Živković u Donjecku. (2014). [It started: Chetnik commander Bratislav Živković in Donetsk]. URL: <https://tinyurl.com/2hmjjuky> [Accessed: 09.09.2025]. [in Serbian].

Postanovlenie Prezidiuma VS RSFSR ot 5 fevralya 1954 goda O peredache Krymskoj oblasti iz sostava RSFSR v sostav Ukrainskoj SSR [Resolution of the Presidium of the Supreme Soviet of the RSFSR of 05.02.1954 On the transfer of the Crimean region from the RSFSR to the Ukrainian SSR]. URL: <https://tinyurl.com/bdzfham> [Accessed: 06.10.2025]. [in Russian].

Postanovlenie Soveta Federacii Federal'nogo Sobranija Rossijskoj Federacii ot 01.03.2014 № 48-SF “Ob ispol'zovanii Vooruzhennyh Sil Rossijskoj Federacii na territorii Ukrainy”. (2014). [Resolution of the Federation Council of the Federal Assembly of the Russian Federation of March 1, 2014 No. 48-SF “On the Use of the Armed Forces of the Russian Federation on the Territory of Ukraine”]. URL: <https://tinyurl.com/ydrmysvt> [Accessed: 13.10.2025]. [in Russian].

Postanovlenie VR ARK ot 06.03.2014 № 1702-6/14. (2014). [Resolution of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea dated March 6, 2014 No. 1702-6/14]. URL: <https://tinyurl.com/bdzfham> [Accessed: 15.09.2025]. [in Russian].

Pro dostrokovu prypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliki Krym [On the early termination of the powers of the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea]: *Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 15 bereznia 2014 r. № 891-VII.* (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Ukrainy.* № 14, art. 324. [in Ukrainian].

Pro mezhi ta perelik raioniv, mist, selyshch i sil, chastyn yikh terytorii, tymchasovo okupovanykh u Donetskkii ta Luhanskii oblastiakh [On the borders and list of districts, cities, towns and villages, parts of their territories temporarily occupied in Donetsk and Luhansk regions]: *Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 7 liutoho 2019 r. №32/2019.* (2019). *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy.* № 3, art. 38. [in Ukrainian].

Pro prypynennia dii Dohovoru pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieu [On the termination of the Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation]: *Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 2018 r. №2643-VIII.* (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 1, art. 2. [in Ukrainian].

Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 23 bereznia 2014 roku “Pro peredyslokatsiiu viiskovykh chastyn (pidrozdiliv), ustanov ta orhanizatsii Zbroinykh Syl Ukrainy, inshykh viiskovykh formuvan i pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy z tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia v inshi rehiony Ukrainy” [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 23, 2014 “On the relocation of military units (subdivisions), institutions and organizations of the Armed Forces of Ukraine, other military formations and law enforcement agencies of Ukraine from the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol to other regions of Ukraine”]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 bereznia 2014 r/ № 339/2014. (2014). *Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy*. № 12, art. 501. [in Ukrainian].

Pro vybory deputativ Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym, mistsevykh rad ta silskykh, selyshchnykh, miskykh holiv [On the elections of deputies of the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea, local councils and village, settlement, and city mayors]: Zakon Ukrainy vid 10 lypnia 2010 r. № 2487-VI. (2010). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 35–36, art. 491. [in Ukrainian].

Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 15 kvitnia 2014 r. № 1207-VII. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 26, art. 892. [in Ukrainian].

Protokol Komysyisy Avtonomnoi Respubliky Krym po provedeniyu obshchekrymskoho referendumu o rezultatakh referendumu. (2014). [Protocol of the Commission of the Autonomous Republic of Crimea for the conduct of the all-Crimean referendum on the results of the referendum]. URL: <https://tinyurl.com/55z574kt> [Accessed: 17.10.2025]. [in Russian].

Publychnoe pryznanye prezidenta v otpravke rossiyskykh voisk v Krym. (2015). [The President’s public admission of sending Russian troops to Crimea]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3w4LnR3bcQQ> [Accessed: 21.09.2025]. [in Russian].

Putin i Ukraina. Press-konferenciya. Polnyj tekst. (2014). [Putin and Ukraine. Press conference. Full text]. URL: <https://tinyurl.com/ytbd2vf7> [Accessed: 04.11.2024]. [in Russian].

Putin: Krym i Sevastopol vozvrashayutsya v rodnuyu gavan. (2014). [Putin: Crimea and Sevastopol are returning to their native harbor]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QVsUWWp04q8> [Accessed: 06.10.2025]. [in Russian].

Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 46 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro Zakon Ukrainy “Pro poriadok provedennia vyboriv deputativ miskoi, raionnykh u misti Kyievi rad ta miskoho holovy u misti Kyievi” (sprava pro vybory u mistakh Kyievi ta Sevastopoli) vid 27 bereznia 1998 roku № 5-rp/98. Sprava № 03/857-98, № 1-23/98. (1998). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 46 people’s deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine “On the Law of Ukraine “On the Procedure for Conducting Elections of Deputies of City and District Councils in the City of Kyiv and the Mayor of the City of Kyiv” (case on elections in the cities of Kyiv and Sevastopol) dated March 27, 1998 No. 5-rp/98]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. № 23, art. 853. [in Ukrainian].

Rosiiski okupanty zakhopyly 51 korabel VMS Ukrainy (spysok). (2014). [Russian invaders captured 51 ships of the Ukrainian Navy (list)]. URL: <https://tinyurl.com/36wwncnz> [Accessed: 25.09.2025]. [in Ukrainian].

Rudenko, A. & Ivanukha, M. (2021). Zadolgo do 2014? Kak Rossija gotovila okkupaciju Kryma [Long before 2014? How Russia prepared the occupation of Crimea]. URL: <https://tinyurl.com/3wxk2c55> [Accessed: 23.09.2025]. [in Russian].

Rudenko, A. & Yevchin, D. & Shevchenko, A. (2021). 10 faktov ukrainskoj voennoj razvedki o rossijskoj okkupacii Kryma v 2014 godu [10 facts from Ukrainian military intelligence about the Russian occupation of Crimea in 2014]. URL: <https://tinyurl.com/mr6u36bz> [Accessed: 24.09.2025]. [in Russian].

Rusnak, I. (ed.). (2017). *Bila knyha antyterorystychnoi operatsii na Skhodi Ukrainy (2014–2016)* [The White Book of Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine in 2014–2016]. Kyiv: NUOU, 162 s. [in Ukrainian].

Shchodo nikchemnosti rishennia Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym stosovno proholoshennia nezalezhnosti Krymu. (2014). [On the invalidity of the decision of the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea on the declaration of independence of Crimea]. URL: <https://tinyurl.com/mt2sbf2j> [Accessed: 12.10.2025]. [in Ukrainian].

Shurkhalo, D. (2024). 10 rokiv tomu: yak Rosiia zakhopyla Krym. [10 years ago: how Russia seized Crimea]. URL: <https://tinyurl.com/y9uftwwh> [Accessed: 14.08.2025]. [in Ukrainian].

Stenogramma interv'ju Vladimira Putina nemeckomu telekanalu ARD. (2014). [Transcript of Vladimir Putin's interview with German television channel ARD]. URL: <https://tinyurl.com/mhsvf3md> [Accessed: 14.09.2025]. [in Russian].

Tse viina. Rada Federatsii Rosii dozvolyla Putinu vvesty viiska v Ukrainu. (2014). [This is war. The Russian Federation Council has authorized Putin to send troops into Ukraine]. URL: <https://tinyurl.com/2acmppp3> [Accessed: 06.10.2025]. [in Ukrainian].

U HPU poiasnyly, shcho FSB i Surkov robyly na Maidani. (2015). [The Prosecutor General's Office explained what the FSB and Surkov did on the Maidan]. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/10/20/7085511/> [Accessed: 14.09.2025]. [in Ukrainian].

Uhoda mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro status ta umovy перебування Chornomorskoho flotu Rosiiskoi Federatsii na terytorii Ukrainy vid 28 travnia 1997 roku. (1997). [Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the status and conditions of the stay of the Black Sea Fleet of the Russian Federation on the territory of Ukraine dated May 28, 1997]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076#Text [Accessed: 21.09.2025]. [in Ukrainian].

Viktor Yanukovych. Pres-konferentsiia v Rostovi-na-Donu. (2014). [Viktor Yanukovych. Press conference in Rostov-on-Don]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=K3ZF3UahVnI> [Accessed: 06.09.2025]. [in Ukrainian].

Vladimir Putin: "Za spinoj sil samooborony Kryma stoyali nashi voennosluzhashie". (2014). [Vladimir Putin: "Our servicemen stood behind the self-defense forces of Crimea"]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pQ0CjshbsQc> [Accessed: 12.09.2025]. [in Russian].

Yakovliev, M. & Haran, O. (2015). *Ukraina pislia Yevromaidanu: dosiahnennia ta vyklyky* [Ukraine after Euromaidan: achievements and challenges]. Kyiv: Fond "Demokratychni initsiatyvy" im. Ilka Kucheriva, 132 s. [in Ukrainian].

Yanitskyi, A. (2014). Rosiia bere vladu u Sevastopoli [Russia takes power in Sevastopol]. URL: <https://tinyurl.com/3y8mb94d> [Accessed: 12.09.2025]. [in Ukrainian].

Yanukovych vyznav, shcho prosyv Putina vvesty viiska v Ukrainu. (2018). [Yanukovych admitted that he asked Putin to send troops into Ukraine]. URL: <https://tinyurl.com/3huxn4m5> [Accessed: 06.10.2025]. [in Ukrainian].

Zaklyuchenie Venecianskoj komissii o referendum v Avtonomnoj Respublike Krym. (2014). [Conclusion of the Venice Commission on the referendum in the Autonomous Republic of Crimea]. URL: <https://tinyurl.com/4kd6fv46> [Accessed: 06.10.2025]. [in Russian].

Zaluzhnyi, V., Moisiuk, Ye. & Shaptala, S. (2022). *Voienno-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny (liutyi–berezen 2022 roku)* [Military-historical overview of the Russian-Ukrainian war (February–March 2022)]. Kyiv: Min-vo obrony Ukrainy; Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy, 114 s. [in Ukrainian].

Oleh KOTYLEVSKYI

Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1135-566X>

**THE MECHANISM OF THE OCCUPATION
(ANNEXATION) OF THE AUTONOMOUS REPUBLIC OF CRIMEA
AND THE CITY OF SEVASTOPOL IN 2014**

This article examines the mechanism of the occupation (annexation) of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol by the Russian Federation in February–March 2014. It is demonstrated that after Ukraine’s Revolution of Dignity, which disrupted Russia’s strategic plans to weaken or fragment Ukraine and divert it from its course toward European and Euro-Atlantic integration, the Russian leadership shifted from predominantly diplomatic and economic methods of influence to direct military aggression.

The article analyzes the objectives and specific features of Russia’s preparations for the occupation of Ukrainian territory, outlines the key measures undertaken between November 2013 and February 2014, and clarifies the role of the Russian Black Sea Fleet and various agents of influence, including representatives of local councils, pro-Russian political forces, segments of the clergy, former law enforcement officers, and retired military personnel.

It is shown that the mechanism of annexation involved the sequential implementation of interconnected actions: the creation and support of pro-Russian groups; the infiltration of agents of influence; the artificial escalation of internal political, interethnic, and religious tensions; the covert or open use of armed force and the de facto occupation of the territory; the involvement of irregular Russian and local pro-Russian armed formations supported by regular Russian troops; the denial of the presence of Russian regular forces as a means of avoiding international legal responsibility; and the subsequent legitimization of the occupation through orchestrated pseudo-referendums and illegitimate “elections” to local governing bodies.

The article argues that the occupation and subsequent annexation of Crimea and Sevastopol in February–March 2014 constituted an important stage in the implementation of Russia’s expansionist policy aimed at undermining Ukraine’s sovereignty. The operation was carried out as a centrally planned and rapidly executed special operation involving Russian regular armed forces, which resulted in the removal of Ukrainian governmental institutions, the dismantling of political and civil society structures, the establishment of effective control over the territory, and its incorporation into the Russian legal system.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, Russian expansion in Ukraine, hybrid warfare, occupation (annexation) of Crimea, “Crimean Spring”, agents of influence.*

Стаття надійшла 05.01.2026

Стаття прийнята до друку 26.01.2026

Олександр НАШИВОЧНИКОВ

кандидат історичних наук

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4197-6408>

Електронна пошта: dr.alexander@ukr.net

АНТИТЕРОРИСТИЧНА ОПЕРАЦІЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ ЯК ФОРМА ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Зважаючи на спірність питання відповідності антитерористичної операції загальноприйнятним формам оперативного мистецтва, автор статті спробував класифікувати антитерористичну операцію на сході України як специфічну форму застосування військових частин і підрозділів Збройних Сил України в умовах збройної агресії російської федерації. Розглянуто передумови проведення антитерористичної операції, проаналізовано основні форми ведення операцій Збройними Силами України та показано їх трансформацію під час ескалації міждержавного збройного протистояння. Акцентовано увагу також на поєднанні в межах антитерористичної операції елементів боротьби з тероризмом і класичних операцій, що зумовлює її унікальність для вітчизняної воєнно-історичної науки.

Ключові слова: гібридна війна, збройний конфлікт, Збройні Сили України, незаконні збройні формування, сепаратизм, тероризм.

Постановка проблеми. Початок збройної агресії російської федерації проти України у 2014 р. зумовив необхідність термінового реагування держави на загрозу її територіальній цілісності та суверенітету. В умовах відсутності формального оголошення війни, а також внутрішніх і зовнішніх політико-правових обмежень, протидія російським збройним формуванням на сході України була організована у форматі антитерористичної операції. При цьому керівництво антитерористичною операцією було покладено на Службу безпеки України, якій не притаманно вести бойові дії на широкій ділянці місцевості.

Водночас масштаб, інтенсивність і характер бойових дій, а також провідна роль у їх веденні військових частин і підрозділів Збройних Сил України (далі – ЗС України) фактично виходили за межі класичного розуміння антитерористичних заходів. Це спричинило виникнення певної суперечності між правовим визначенням антитерористичної операції та реальним змістом застосування ЗС України, що значно ускладнює її класифікацію.

Поштовхом для дослідження запропонованої тематики стала недостатня розробленість у військовій науці гібридних форм застосування збройних сил, у тому числі під час проведення антитерористичної операції. Це зумовлює актуальність

наукового осмислення такого явища, як антитерористична операція, його подальшого вивчення та категоризації з урахуванням гібридного характеру воєнних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика антитерористичної операції на сході України посідає важливе місце у сучасних наукових дослідженнях українських і зарубіжних учених. Антитерористичній операції як явищу присвячено чимало наукових розвідок, міжнародних конференцій та семінарів. Сукупність цих джерел формує підґрунтя для комплексного аналізу досвіду функціонування та застосування національних збройних сил у сучасних умовах. Поруч із цим, основна увага дослідників, насамперед у перші роки після початку операції, переважно була зосереджена на політико-правових, безпекових і міжнародних аспектах подій (Гбур, З. & Кошова, С. 2021; Дроботов, С. 2020), тоді як осмислення антитерористичної операції у сфері воєнного мистецтва залишається поза увагою науковців. Це пояснюється тим, що значний масив даних на сьогодні недоступний, тому основна частина матеріалів даної розвідки становлять відкриті офіційні джерела, іноземні та вітчизняні періодичні видання.

Зокрема, у працях вітчизняних дослідників (Магда, Є. 2015; Дацюк, А., Садовський, В., Полтораков, О. & Марутян, Р. 2015) переважно роз-

глядаються особливості невійськових способів боротьби, а також вплив гібридних загроз на систему національної безпеки України. При цьому практично не розглядається правовий аспект застосування ЗС України у протистоянні з агресором.

Окрему групу становлять воєнно-історичні та воєнно-аналітичні праці українських авторів, присвячені окремим аспектам бойового застосування військових частин (підрозділів) ЗС України, проблемам управління військами та матеріально-технічного забезпечення під час проведення антитерористичної операції. Проте ці публікації зазвичай зосереджуються на описі окремих епізодів бойових дій, не ставлячи за мету формування цілісного уявлення про антитерористичну операцію як окрему форму застосування Збройних Сил України.

Зарубіжні дослідники (Фішел, Ю. 2023) головним чином, розглядають причини вторгнення в Україну російських військ крізь призму політики уряду США по відношенню до України і російської федерації. Проте дослідження насамперед торкається політичної і дипломатичної сфер.

Таким чином, попри наявність значної кількості публікацій, присвячених подіям на сході України, проблема осмислення антитерористичної операції саме як форми застосування Збройних Сил України у контексті воєнного мистецтва залишається недостатньо розробленою. Це спонукає до проведення подальших досліджень, спрямованих на комплексний аналіз ролі, особливостей і характерних рис новітніх форм застосування ЗС України.

Метою статті є аналіз антитерористичної операції на сході України як специфічної форми застосування Збройних Сил України, визначення її особливостей, характерних рис та значення для розвитку вітчизняного воєнного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. У традиційному понятті воєнна наука зобов'язана ретельно вивчати досвід сучасних локальних війн і збройних конфліктів, щоб встановити притаманні їм особливості, з'ясувати закономірності збройної боротьби і надати рекомендації щодо можливого сценарію бойових дій та їх розвитку. При цьому потрібно враховувати, що динамічний розвиток воєнно-політичної обстановки у сучасних умовах вимагає негайної реакції військово-політичного керівництва на її зміни, у тому числі з питань ведення збройної боротьби, адже втрата часу призводить до істотних негативних наслідків для безпеки держави.

Загострення воєнно-політичної обстановки на сході України навесні 2014 р. стало наслідком активізації діяльності незаконних збройних формувань, що мали суттєву підтримку з боку військово-політичного керівництва російської федерації. Після окупації Автономної Республіки Крим було втрачено основні пункти базування Військово-Морських Сил ЗС України, військові містечка, об'єкти інфраструктури, понад 60 % корабельного складу тощо (Russian military men sink ship... 2014). За цих обставин загроза подальшої дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні набула системного характеру (Яким'як, С. (ред). 2014, с. 5). Це об'єктивно зумовило необхідність невідкладного реагування з боку державних органів із забезпечення національної безпеки і оборони.

Однак існуючі на початку вторгнення російських окупаційних військ на територію України законодавчі акти, зокрема Закони України «Про основи національної безпеки України», «Про Збройні Сили України», «Про боротьбу з тероризмом» тощо, містили багато протиріч та не завжди корелювали між собою, що негативно впливало на встановлення міжвідомчої взаємодії та, як наслідок, призводило до зниження ефективності боротьби військових частин і підрозділів ЗС України із незаконними збройними формуваннями та російськими найманцями у південно-східних районах держави (Про основи національної безпеки України. 2003; Про Збройні Сили України. 1991; Про боротьбу з тероризмом. 2003).

Водночас характерною особливістю початку збройного конфлікту на сході України була відсутність формально оголошеного стану війни із одночасним застосуванням противником методів прихованого воєнного втручання. Незаконні збройні формування, на чолі з російськими офіцерами, захоплювали адміністративні будівлі, блокували роботу органів державної влади та намагалися встановити контроль над окремими територіями Донецької і Луганської областей.

Застосування традиційних механізмів оборони держави у такій ситуації було істотно ускладнене як із політико-правових, так і воєнно-стратегічних міркувань, що обумовило рішення Ради національної безпеки і оборони України про проведення антитерористичної операції, уведене в дію Указом Президента України (Про невідкладні заходи щодо подолання... 2014). Виконуючий обов'язки Президента України О. Турчинов у своєму виступі заявив, що Рада національної безпеки та оборони України прийняла рішення

розпочати широкомасштабну антитерористичну операцію із залученням Збройних Сил України.

Вибір антитерористичного формату був зумовлений необхідністю збереження керованості державних інституцій, стримування ескалації конфлікту та мінімізації міжнародно-правових наслідків, пов'язаних із відсутністю офіційного оголошення стану війни, а також недосконалістю національного законодавства. Адже чинне законодавство України у сфері боротьби з тероризмом станом на початок 2014 р. було зорієнтоване лише на поодинокі терористичні акти, здійснені обмеженими за кількістю та масштабом дій групами терористів відносно окремих об'єктів і осіб.

Водночас уже на початку проведення антитерористичної операції стало очевидним, що наявні сили і засоби спеціальних правоохоронних органів є недостатніми для ефективної протидії добре озброєним і організованим незаконним збройним формуванням. Це об'єктивно зумовило поступове залучення військових частин і підрозділів ЗС України до виконання завдань, невласливих класичним антитерористичним операціям, створило умови для подальшої трансформації антитерористичної операції із обмеженого заходу в масштабну форму застосування ЗС України.

На той час правові та організаційні чинники лімітували застосування ЗС України. В умовах, коли московські пропагандисти підносили російсько-українську війну європейській спільноті як громадянську війну в Україні, а не міждержавне бойове зіткнення, можливості використання важкого озброєння та бойових підрозділів були суттєво обмежені нормативно-правовими актами, що створювало дисонанс між існуючими загрозами і можливостями адекватної відповіді (Война в Донбасі (2014 – 2022)). До того ж фрагментарність управління і нестача чіткої міжвидової та міжвідомчої координації ускладнювали планування і виконання завдань.

Згідно із Законом України «Про боротьбу з тероризмом» антитерористична операція – це комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності (Про боротьбу з тероризмом. 2003). Це відповідає завданням, покладеним на департаменти Служби безпеки України, які виконує обмежена кількість особового складу на обмеженій території. Проте такий формат не відповідав завданням, що мали вико-

нувати Сили оборони України у 2014–2018 рр., оскільки наприкінці 2014 р. масштаби антитерористичної операції набули значного розмаху за територією ведення бойових дій та залученого до проведення операції особового складу.

У воєнній науці теорія і практика підготовки та ведення операцій об'єднаннями і з'єднаннями ЗС України для досягнення оперативно-стратегічних цілей розглядається у галузі оперативного мистецтва. У межах цієї галузі сформувалися різні форми операцій, зокрема оборонні, наступальні (контрнаступальні), а також стабілізаційні операції, що набули поширення в умовах локальних і гібридних конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Відомо, що стабілізаційна операція – це сукупність взаємопов'язаних та узгоджених за метою, завданнями, місцем і часом бойових дій, ударів і маневру військ (сил), що проводяться за єдиним планом під керівництвом командувача оперативного угруповання військ (сил) для стабілізації обстановки та створення необхідних умов для функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування у визначеній операційній зоні (районі). При цьому основним противником під час ведення стабілізаційної операції виступають незаконні збройні формування, що зазвичай складаються з маргінальних прошарків місцевого населення, найманців із інших держав та представників спеціальних служб або військовослужбовців сил спеціальних операцій суміжних держав.

Антитерористична операція на сході України за своїми завданнями, змістом і масштабом не відповідала класичним формам наступальної чи оборонної операції. Оскільки її основною метою було не досягнення вирішальної воєнної переваги над противником, а стабілізація обстановки на визначеній території, відновлення роботи державної влади та органів місцевого самоврядування, а також створення умов для подальшого політичного врегулювання конфлікту. Зазначене дає змогу віднести антитерористичну операцію до операцій стабілізаційного типу.

Поруч із цим, форма застосування ЗС України в антитерористичній операції на різних етапах ведення бойових дій поєднувала елементи не лише стабілізаційної, а й оборонної та контрнаступальної операцій. Проте визначальним залишався її стабілізаційний характер, про що свідчить необхідність у виконанні завдань з охорони важливих об'єктів, контролю території та підтримки діяльності органів державної влади в умовах відсутно-

сті суцільної лінії фронту та активного використання противником гібридних методів боротьби.

На відміну від класичних стабілізаційних операцій, проведених міжнародними коаліціями, антитерористична операція на сході України відбувалася фактично в умовах міждержавного збройного протистояння, замаскованого під внутрішній конфлікт. Це зумовлювало поступовий перехід від виконання військовими частинами і підрозділами ЗС України стабілізаційних дій до проведення оборони і наступу на окремих напрямках. Таким чином, у межах сучасної воєнної науки антитерористичну операцію доцільно розглядати як форму стабілізаційної операції, що поєднує елементи оборонних і наступальних операцій.

Можна констатувати, що під час антитерористичної операції відбулася поступова трансформація форм і способів виконання завдань військовими частинами (підрозділами) ЗС України: обмеження знімалися, а спектр завдань, що виконувався у межах операції, розширювався. Так, до основних нових завдань увійшли:

активні бойові дії проти підрозділів противника, що виходили за межі класичних завдань боротьби із терористичними угрупованнями;

блокада і контроль за транспортними шляхами та вузлами комунікацій, що забезпечувало стабілізацію ситуації на окремих напрямках;

оборона ключових адміністративних та інфраструктурних об'єктів, включно з аеропортами, залізничними вузлами та енергетичною інфраструктурою;

підтримка діяльності інших силових структур, зокрема Національної гвардії та Служби безпеки України, у реалізації спільних антитерористичних завдань (Война в Донбасі (2014 – 2022)).

Це розширення завдань фактично перетворило ЗС України із «обмеженого інструменту» протидії тероризму на потужний механізм стабілізаційної та оборонної дії, що поєднував військові й правоохоронні елементи. Так, військові частини й підрозділи забезпечували контроль над територією та проведення бойових операцій, підрозділи Національної гвардії і Національної поліції концентрувалися на охороні об'єктів, контролі над містами та забезпеченні громадського порядку, а Служба безпеки України здійснювала розвідувально-аналітичні заходи та нейтралізацію агентурної мережі противника.

Така синхронізація різнорідних сил давала змогу ефективно поєднувати стабілізаційні та оборонні завдання, але вимагала постійного вдосконалення системи командування, управління і взаємодії.

Висновки. Отже, до основних особливостей ведення російською федерацією гібридної війни проти України у 2014–2018 рр. можна віднести:

створення та фінансування сепаратистських рухів у районах, де проживало переважно російськомовне населення;

«раптову» появу прихованих до певного часу представників регулярних збройних сил, які діяли без розпізнавальних знаків, були добре підготовлені до розпалювання заворушень та ведення розвідувально-диверсійних дій;

відсутність офіційного визнання військово-політичним керівництвом російської федерації відправки власних військ до іншої країни;

нехтування російськими окупаційними військами загальновизнаними міжнародними правилами та законами, що регламентують ведення війни;

широке застосування всього спектру заходів інформаційного впливу для викривлення фактів та відвертої дезінформації російського, українського та європейського суспільства.

При цьому агресія проти України не досягла своєї мети швидко захопити території із значними втратами. Водночас основною формою застосування ЗС України під час протидії російським підрозділам, ведення боротьби з незаконними збройними формуваннями та загонами сепаратистів була стабілізаційна операція, що проводилася під назвою антитерористична операція.

За своїми цілями, завданнями і змістом антитерористична операція відповідала основним ознакам стабілізаційної операції як форми воєнного мистецтва, оскільки застосування військових частин і підрозділів ЗС України у межах антитерористичної операції було спрямоване передусім на стабілізацію безпекової обстановки, відновлення контролю над визначеними територіями та забезпечення функціонування органів державної влади. При цьому її проведення виявило обмеженість стабілізаційної операції як форми застосування ЗС України в умовах, що склалися, та засвідчило необхідність чіткого визначення форм операцій (бойових дій) для її нормативно-правового обґрунтування та подальшого підвищення ефективності застосування українських підрозділів.

На думку автора, вивчення форм і способів застосування ЗС України в антитерористичній операції та впровадження отриманого досвіду в практику підготовки військ та освітній процес вищих військових навчальних закладів є пріоритетним завданням воєнної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Russian military men sink ship at entrance to Donuzlav Lake, having blocked access to sea to ships of Ukrainian Navy. (2014). URL: <https://tinyurl.com/2wtywazh> [дата зверн.: 27.01.2026].
- Война в Донбассе (2014–2022). URL: <https://tinyurl.com/msfsarxb> [дата зверн.: 29.01.2026].
- Гбур, З. & Кошова, С. (2021). Нормативно-правові засади боротьби з тероризмом в Україні. *Аспекти публічного управління*. Т. 9, № 1, с. 72–80. <https://doi.org/10.15421/152107>.
- Дацюк, А., Садовський, В., Полтораков, О. & Марутян, Р. (2015). Аналіз державної політики у сфері національної безпеки і оборони України. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf> [дата зверн.: 30.01.2026].
- Дроботов, С. (2020). Конституційно-правове забезпечення національної безпеки в Україні. *ScienceRise: Juridical Science*. № 2 (12), с. 24–29. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210858>.
- Магда, Є. (2015). *Гібридна війна: вижити і перемогти*. Харків: Віват, 304 с.
- Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV (зі змінами). (2003). *Відомості Верховної Ради України*. № 25, Ст. 180.
- Про Збройні Сили України: Закон України від 6.12.1991 р. №1934-XII. (1992). *Відомості Верховної Ради України*. № 9, Ст. 108.
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14.04.2014 р. № 405/2014. (2014). *Офіційний вісник Президента України*. № 14. Ст. 745.
- Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. (2003). *Відомості Верховної Ради України*. № 39, Ст. 351.
- Фішел, Ю. (2023). *Московський фактор. Політика США щодо суверенної України та Кремль*. Харків: Віват, 352 с.
- Яким'як, С. (ред.). (2014). *Застосування сил (військ) Військово-Морських Сил Збройних Сил України під час антитерористичної операції та відсічі збройної агресії*. Київ: НУОУ, 42 с.

REFERENCES

- Datsiuk, A., Sadovskiy, V., Poltorakov, O. & Marutian, R. (2015). Analiz derzhavnoi polityky u sferi natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [Analysis of state policy in the field of national security and defense of Ukraine.]. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Analiz-polityky-NB-pravl-final.pdf> [Accessed: 30.01.2026]. [in Ukrainian].
- Drobotov, S. (2020). Konstytutsiino-pravove zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v Ukraini [Constitutional and legal support for national security in Ukraine]. *ScienceRise: Juridical Science*. № 2 (12), s. 24–29. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2020.210858>. [in Ukrainian].
- Fishel, Yu. (2023). *Moskovskiy faktor. Polityka SShA shchodo suverennoi Ukrainy ta Kreml* [The Moscow Factor: US Policy Towards Sovereign Ukraine and the Kremlin]. Kharkiv: Vivat, 352 s. [in Ukrainian].
- Hbur, Z. & Koshova, S. (2021). Normatyvno-pravovi zasady borotby z teroryzmozom v Ukraini [Regulatory and legal principles of combating terrorism in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*. Т. 9, № 1, с. 72–80. <https://doi.org/10.15421/152107>. [in Ukrainian].
- Mahda, Ye. (2015). *Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty* [Hybrid warfare: survive and win]. Kharkiv: Vivat, 304 s. [in Ukrainian].
- Pro borotbu z teroryzmozom [On the fight against terrorism]: Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 r. № 638-IV (zi zminamy). (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 25, art. 180. [in Ukrainian].
- Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the Fundamentals of National Security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. № 964-IV. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 39, art. 351. [in Ukrainian].
- Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 13 kvitnia 2014 roku «Pro nevidkladni zakhody shchodo podolannia terorystychnoi zahrozy i zberezhennia terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of April 13, 2014 “On urgent measures to overcome the terrorist threat and preserve the territorial integrity of Ukraine”]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13.04.2014 r. № 405/2014. (2014). *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy*. № 14, art. 745. [in Ukrainian].

Pro Zbroini Syly Ukrainy [On the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 6.12.1991 r. №1934-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 9, art. 108. [in Ukrainian].

Russian military men sink ship at entrance to Donuzlav Lake, having blocked access to sea to ships of Ukrainian Navy. (2014). URL: <https://tinyurl.com/2wtywazh> [Accessed: 27.01.2026]. [In English].

Vojna v Donbasse (2014–2022). [War in Donbass (2014–2022)]. URL: <https://tinyurl.com/msfsarxb> [Accessed: 29.01.2026]. [in Russian].

Yakymiak, S. (ed.). (2014). *Zastosuvannia syl (viisk) Viiskovo-Morskykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy pid chas antyterrorystychnoi operatsii ta vidsichi zbroinoi ahresii* [The use of forces (troops) of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine during an anti-terrorist operation and repelling armed aggression]. Kyiv: NUOU, 42 s. [in Ukrainian].

Oleksandr NASHYVOCHNIKOV

PhD of Historical Sciences

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4197-6408>

ANTI-TERRORIST OPERATION IN EASTERN UKRAINE AS A FORM OF APPLICATION OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The question of whether an Anti-Terrorist Operation corresponds to the generally accepted forms of operational art remains debatable. This determines the relevance of the scientific analysis of such a phenomenon as an Anti-Terrorist Operation, as well as its further study and classification taking into account the hybrid nature of modern military conflicts. In the absence of a formal declaration of war, the counteraction to Russian armed formations in eastern Ukraine was organized in the format of an Anti-Terrorist Operation, and its leadership was entrusted to the Security Service of Ukraine. At the same time, the scale, intensity, and character of hostilities went far beyond the classical understanding of counter-terrorism measures, which created a certain contradiction between the legal definition of an anti-terrorist operation and its actual content.

The article attempts to classify the Anti-Terrorist Operation in eastern Ukraine as a specific form of employment of military units and formations of the Armed Forces of Ukraine under conditions of armed aggression by the Russian Federation. The prerequisites for conducting an Anti-Terrorist Operation are examined, the main forms of military operations of the Armed Forces of Ukraine are analysed, and their transformation during the escalation of interstate armed confrontation is demonstrated. Particular attention is paid to the combination within the Anti-Terrorist Operation of elements of counter-terrorism measures and classical military operations, which makes this experience unique in Ukrainian military-historical scholarship.

Keywords: *hybrid war, armed conflict, Armed Forces of Ukraine, illegal armed formations, separatism, terrorism.*

Стаття надійшла 03.02.2026

Стаття прийнята до друку 16.02.2026

Марина ПАВЛІК

Національна академія сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

(Львів, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5864-3972>

Електронна пошта: raaavlik@ukr.net

УЧАСТЬ ФОРМУВАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У СПЕЦІАЛЬНИХ ТА БОЙОВИХ ДІЯХ ПЕРШОГО ЕТАПУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ (14 квітня – 5 липня 2014 р.)

У статті проаналізовано участь Національної гвардії України у відбитті збройної агресії російської федерації у період з квітня по липень 2014 року. Зазначається, що створення та мобілізація частин і підрозділів Національної гвардії України відбувалися у відповідь на загострення безпекової ситуації на сході держави. Проаналізовано перші бойові операції Національної гвардії, зокрема участь у звільненні Слов'янська, Краматорська, Маріуполя, а також стратегічно важливих об'єктів. Особливу увагу приділено ролі добровольчих формувань, що стали основою для створення бойового потенціалу гвардійських підрозділів.

Ключові слова: *антитерористична операція, збройна агресія, російсько-українська війна, Національна гвардія України, Харків, Слов'янськ.*

Постановка проблеми. Попри наявність окремих наукових і публіцистичних праць, присвячених діяльності Національної гвардії України (далі – НГУ), її участь у збройному протистоянні російській агресії у 2014 р. досі не отримала належного комплексного висвітлення. Більшість досліджень зосереджено переважно на політичних передумовах, правовому оформленні створення НГУ чи загальних характеристиках антитерористичної операції (далі – АТО), тоді як бойові дії, структура сил, особливості залучення резервних батальйонів в умовах гібридної війни залишаються вивченими фрагментарно. Дослідження діяльності НГУ на першому етапі АТО є важливим як для розвитку історичної науки, так і для практики сучасного військового управління. Актуальність дослідження полягає в тому, що історія участі сил Національної гвардії в оборонних діях під час першого етапу антитерористичної операції недостатньо висвітлена у вітчизняній історіографії і обмежується окремими публікаціями. Авторка частково дослідила події, що відбувались у зазначених хронологічних межах, та здійснила їх воєнно-історичний опис.

Метою статті є комплексний аналіз участі формувань Національної гвардії України у спеціальних та бойових діях на першому етапі антитерористичної операції на сході України (14 квітня – 5 липня 2014 р.) із розкриттям їх

завдань та впливу на перебіг операцій у зазначений час.

Наукова новизна дослідження полягає у систематизації та узагальненні фактичного матеріалу щодо участі формувань Національної гвардії України у спеціальних і бойових діях першого етапу АТО, уточненні їх реального внеску в стабілізацію оперативної обстановки, а також у введенні до наукового обігу нових даних та інтерпретацій, що дають змогу по-новому оцінити роль НГУ у системі безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, присвячених дослідженню місця НГУ у відбитті російської агресії з 2014 р., варто відзначити роботу Ю. Аллерова та О. Кривенка, які висвітлили історію становлення Національної гвардії України, етапи її реформування та місце у системі сил безпеки. Автори аналізують взаємопов'язаність функцій на прикладі переходу від виконання військових функцій до правоохоронних, що відбувався «по колу», послідовно у кожному населеному пункті під час першого етапу антитерористичної операції (Аллеров, А. & Кривенко, О. 2018).

У своїй монографії А. Харук висвітлює події 2014 року, зокрема звільнення силами полку спеціального призначення «Ягуар» будівлі Харківської обласної державної адміністрації. Проте участь підрозділів НГУ розглянуто побіжно, без

детального аналізу участі підрозділу у подальших бойових діях (Харук, А. 2025).

Загалом значна частина праць українських науковців присвячена участі Національної гвардії України у збройному конфлікті, проте, переважно дослідженню адміністративно-правового статусу в секторі безпеки і оборони України.

Важливим джерелом інформації є серія інформаційно-аналітичних брошур, підготовлених Головним управлінням Національної гвардії України, оскільки вони відображають офіційну позицію відомства та містять узагальнені дані щодо його діяльності. Зокрема, у брошурі № 35, присвяченій 10-й річниці створення НГУ, найвиразніше описано перелік населених пунктів, контроль над якими було відновлено за участю військовослужбовців НГУ у квітні 2014 року (Національна гвардія України. 10 років... 2024).

Хронологію подій під час перших операцій допомагає проаналізувати низка інформаційних видань. Збірка матеріалів «Бойовий шлях Національної гвардії України» присвячена участі особового складу Головного управління, управлінь оперативно-територіальних об'єднань, з'єднань і військових частин Національної гвардії України, їх окремих підрозділів у захисті суверенітету та територіальної цілісності України (2014–2021 рр.). У збірці висвітлено виконання завдань за призначенням в умовах участі в бойових діях та постійної бойової готовності до застосування сил і засобів Національної гвардії в антитерористичній операції (2014–2018 рр.) та операції Об'єднаних сил (2018–2021 рр.) на сході України, (Бойовий шлях Національної гвардії України. 2024). Видання «Національна гвардія України: історія, розвиток, сучасність» являє собою нарис історії становлення та діяльності Національної гвардії України. У праці особливий акцент зроблено на подіях 2014 року, коли Національна гвардія України вперше після відновлення своєї діяльності була залучена до відбиття збройної агресії (Національна гвардія України: історія, розвиток, сучасність. 2024).

Окремим розділом у виданні «Біла книга антитерористичної операції на сході України» (2014–2016)» відображено роль Національної гвардії України як складової сектору безпеки і оборони України у протистоянні російській агресії на Сході України у 2014–2016 роках (Руснак, І. (заг. ред.). 2017).

У нашому дослідженні використано історичну періодизацію антитерористичної операції, розро-

блену В. Грицюком, М. Гребенюком та П. Щипанським. У межах цієї розвідки науковці побіжно розглядають питання формування Національної гвардії України, що дає змогу співвіднести події, пов'язані зі створенням та застосуванням підрозділів НГУ у відсічі російської агресії, із ширшим контекстом розвитку воєнно-політичної обстановки на сході України (Гребенюк, М., Грицюк, В. & Щипанський, П. 2020).

Виклад основного матеріалу. Після Революції гідності Україна опинилась у найбільш складному становищі з часів проголошення незалежності. Першими вплив гібридної війни з боку російської федерації відчували військовослужбовці військових частин Кримського територіального командування, а у Донецькій і Луганській областях – Східного територіального командування військ (Зелений, В. 2024, с. 53). 27 лютого 2014 р. озброєні військові без розпізнавальних знаків захопили парламент і Раду міністрів Автономної Республіки Крим, у подальшому заблокували військові частини внутрішніх військ МВС України. Невідомі особи пропонували українським військовослужбовцям не чинити опору, скласти зброю і перейти на бік «законної влади», обіцяючи забезпечити гідні умови служби та соціальний захист (Історичний дайджест... 2017, с. 7). Зважаючи на події у Криму, з 8 березня у Донецьку посилили охорону громадського порядку біля органів державної влади та місцевого самоврядування, залучивши 21-шу окрему бригаду охорони громадського порядку (ОГП), 11-й та 12-й окремі батальйони, а з 5 квітня – 1-шу бригаду оперативного призначення (ОП), 27-му бригаду, 7-й та 25-й окремі батальйони (Історичний дайджест... 2017, с. 9).

До боротьби із російською агресією долучилися учасники Революції гідності, з числі яких формували резервні батальйони Національної гвардії. Воєнно-політична обстановка, що складалася на сході України, зумовлювала необхідність ухвалення рішення про збройний опір російській агресії, у тому числі й силами Національної гвардії України. Саме ці події значною мірою і заклали своєрідне підґрунтя для формування і становлення НГУ, призначеної швидко реагувати на виклики та загрози як у військовій, так і правоохоронній сферах. 11 березня 2014 р., відкриваючи засідання Верховної Ради України, Голова Верховної Ради, виконуючий обов'язки Президента України О. Турчинов проголосив про реєстрацію законопроекту про Національну гвардію України. 13 березня 2014 р. створено Націо-

нальну гвардію України як військове формування з правоохоронними функціями.

14 березня 2014 р. у навчальному центрі НГУ «Нові Петрівці» із 570 учасників Революції гідності було сформовано перший добровольчий батальйон у складі 27-ї бригади. У 2017 р. цей день Постановою Верховної Ради України було встановлено як День українського добровольця. Добровольці пройшли вишкіл під керівництвом начальника управління бойової та спеціальної підготовки Головного управління НГУ генерал-майора Сергія Кульчицького і на початку квітня склали військову присягу. З ускладненням суспільно-політичної ситуації у країні особовий склад НГ України був екіпірований для забезпечення громадської безпеки, проте, загострення оперативної ситуації, наявність у терористів стрілецької зброї змусили у найкоротші терміни доукомплектувати усі задіяні підрозділи штатною вогнепальною зброєю, бронежилетами та шоломами четвертого класу захисту. Протидії проявам гібридної війни особовому складу НГ України доводилося навчатися під час виконання бойових (службово-бойових) завдань (Руснак, І. (заг. ред.). 2017, с. 107).

В обласних центрах на сході України, а саме у Луганську та Донецьку, розпочалися мітинги під російськими прапорами із закликами приєднатися до росії. Ключову роль у реалізації «проєкту Новоросія» російське керівництво відводило Харкову. Друге за чисельністю місто України розташоване неподалік кордону з рф (на відстані 40 кілометрів), режим перетину якого був вкрай ліберальним, а прикордонний контроль – номінальним (Харук, А. 2025). У разі проведення танкового маршу противник міг подолати цю відстань упродовж двох-трьох годин, що на той момент становило потенційну загрозу швидкого розгортання наступальних дій. Упродовж березня у центрі Харкова тривали організовані та вкрай радикальні проросійські демонстрації зі спробами захопити Харківську обласну державну адміністрацію (далі – ОДА). 6 квітня добре керовані групи проросійських протестувальників оточили будівлю та прилеглі вулиці, провели «сесію» прямо на сходах адміністрації і проголосили «Харківську народну республіку».

У середині ОДА перебували курсанти Академії внутрішніх військ МВС України (з 27 травня 2014 р. – Академія Національної гвардії України) та військовослужбовці військової частини 3005 (Звільнення Харківської ОДА... 2021). За свідченнями Євгена Турунцева, який у той час

навчався в академії, 7 квітня курсанти разом зі співробітниками міліції охороняли громадський порядок. До них підійшли агресивно налаштовані особи, які заявили про проголошення «Харківської народної республіки» та вимагали залишити територію, погрожуючи фізичною розправою. Після цього натовп почав чинити насильницькі дії – штовхати правоохоронців, бити палицями, кидати колеса й пакети з аміаком, підпалювати вхід до будівлі, що було своєчасно припинено курсантами, які загасили колеса водою. Під час спроби штурму протестувальники застосовували каміння та вибухові пакети. Під час цих подій Є. Турунцев отримав важке поранення – вибуховий пакет, закладений під бронежилет, спричинив баротравму легені (Звільнення Харківської ОДА... 2021).

Під час планування операції зі звільнення Харківської ОДА передбачалося, що брати участь в операції будуть спецпідрозділи Нацгвардії. Зважаючи на те, що спеціальні підрозділи «Омега» та «Вега» вже були залучені до виконання завдань, єдиним підрозділом, що залишався у резерві та міг бути задіяний, був полк спеціального призначення «Ягуар», укомплектований військовослужбовцями за контрактом. Під час підготовки до звільнення будівлі Харківської обласної державної адміністрації бійці «Ягуару» очікували сприятливого моменту для проведення штурму. За словами тогочасного Командувача Національної гвардії України Степана Полторака, рішення про початок операції було прийнято вранці, коли противник знизив рівень бойової готовності, зменшив охорону та був упевнений, що активних дій з боку сил правопорядку не відбудеться (Звільнення Харківської ОДА... 2021). Щоб запобігти жертвам серед мирного населення під час звільнення Харківської ОДА, було вжито низку превентивних заходів: правоохоронці перекрили центральну частину міста та призупинили роботу найближчих станцій метрополітену. На світанку 8 квітня почалося звільнення будівлі. «Ягуарівці» малими групами стрімко заходили і прочісували кожен поверх і кабінет, порушників клали обличчям і одягали кайданки. Застосовувати стрілецьку зброю не довелося, лише гранати зі сльозогінним газом. Усього було затримано близько 70 осіб. В операції, тривалістю понад 20 хвилин, взяли участь близько 200 бійців полку «Ягуар».

Активне та рішуче застосування спеціальних підрозділів НГУ на етапі зародження нового осередку сепаратистського опору конституційному ладу України цілковито унеможливило подаль-

ший розвиток подій за донецьким сценарієм (Аллеров, А. & Кривенко, О. 2018). Можна стверджувати, що у разі відсутності вчасного втручання та, як наслідок, проголошення проросійськими бойовиками «Харківської народної республіки», втягування одного з найбільших промислових регіонів України у вогнище гібридної війни мало б катастрофічні наслідки для незалежності та державності України (Як Національна гвардія запобігла... 2018).

У Донецькій і Луганській областях обстановка мала тенденцію до подальшого загострення. Окремий загін спеціального призначення (ОЗСП) Північного оперативного-територіального об'єднання з 4 по 13 квітня забезпечував охорону громадського порядку в Луганську і Донецьку. З квітня озброєні загони під керівництвом кадрових офіцерів рф почали штурмувати місцеві органи влади, незаконно затримувати українських активістів. Координованість дії російських диверсантів 6 квітня 2014 р. втілилась у майже одночасному захопленні будівель обласних державних адміністрацій у Донецьку та Харкові, а в Луганську – приміщення управління Служби безпеки України, де зберігалась значна кількість стрілецької зброї (Гребенюк, М., Грицюк, В. & Щипанський, П. 2020). Останній масовий проукраїнський мітинг у Донецьку відбувався 28 квітня, проте, зазнав нападу з боку осіб у масках, озброєних битами і ланцюгами. На цьому громадянський спротив початку окупації у місті завершився. Так добіг кінця «гібридний» період, що характеризувався штурмами українських військових частин, після чого заворушення перейшли в активну фазу (Найкоротша історія... 2025).

Особливо гостро відчувалась можлива окупація міста Маріуполь. З середини квітня будівлі міської ради, міліції, прокуратури, СБУ та інші ключові об'єкти у місті контролювали незаконні збройні формування. Вони перекрили частину вулиць та облаштували блокпости. Упродовж місяця оперативно-бойова група Західного оперативного-територіального об'єднання НГУ силами двох батальйонів виконувала завдання з охорони громадського порядку в місті (Визволення Маріуполя від проросійських... 2021). Контроль над містом було відновлено 13 червня 2014 року.

На початку травня проросійські бойовики, застосовуючи гранати та стрілецьку зброю, намагалися захопити військову частину НГУ в Луганську (Найкоротша історія... 2025). Вже 3 травня 2014 р. відбулося кілька штурмів в/ч 3035. Під час першого штурму нападники проникли на терито-

рію, використавши «живий щит». Під час другого – обстріляли військову частину з автоматів, кулеметів, мінометів, гранатометів, також було помічено роботу снайперів. Варто зазначити, що цей штурм тривав понад 10 годин, поки противник не витратив боєзапас. Серед особового складу НГУ зазнали поранень три військовослужбовці, втрати нападників склали 20 поранених та шість убитих. Також було знищено автопарк і приміщення штабу, пошкоджено казарму (МВС повідомляє про захоплення... 2014).

Перехід від гібридної форми протистояння до відкритої фази збройного конфлікту відбувся під час подій навколо м. Слов'янськ Донецької області, що ознаменувало зміну характеру війни – від прихованих гібридних дій до відкритого застосування збройної сили. Через своє стратегічне розташування в центрі умовного трикутника Харків – Донецьк – Луганськ, місто стало однією з перших цілей проросійських сил (Буряк, А. 2025). 12 квітня 2014 р. озброєні російські загони спільно з місцевими проросійськими угрупованнями під керівництвом Ігоря Гірка заохпили Слов'янськ. Російська диверсійна група, що налічувала близько 50 осіб, перейшла державний кордон із території рф, захопила будівлі міського відділу міліції та управління Служби безпеки України, узявши під контроль ключові об'єкти міської інфраструктури. Слов'янськ перетворився на один із головних опорних пунктів незаконних збройних формувань, що діяли під проводом російських інструкторів та найманців, і став символом початку масштабної агресії проти України на сході держави.

14 квітня 2014 р. відповідно до ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» на виконання Рішення РНБО України від 13.04.2014 «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України», уведеного в дію Указом Президента України від 14 квітня 2014 р. № 405, у східних областях України було розпочато анти-терористичну операцію, у рамках проведення якої розпочали виконання службово-бойових завдань сили та засоби НГУ (Історичний дайджест... 2017, с. 14). Участь Національної гвардії у звільненні Слов'янська набуває особливого значення, оскільки саме там уперше відбулося бойове зіткнення між українськими силовими структурами та проросійськими збройними формуваннями.

У 2014 р. місто нараховувало понад 110 тис. мешканців. Слов'янськ мав тактичне значення – його називали воротами Донбасу, оскільки

він розташований на міжнародній трасі М-03, і перекриття її відрізало рух із північного заходу, харківського напрямку, до агломерацій індустріального Донбасу (Путята, Д., Карбівничий, А. & Рудика, В. 2020). В основі замислу лежав принцип не дати змоги незаконним збройним формуванням закріпитися у Красному Лимані та Краматорську. Від Збройних Сил України були залучені підрозділи десантних військ та сил спеціального призначення. Вони мали взяти під охорону важливі об'єкти, зокрема аеропорти, військові містечка, склади озброєння та техніки (Гребенюк, М., Грицюк, В. & Щипанський, П. 2020). Натомість завдання новоствореної Нацгвардії полягало у блокуванні міста з півночі, захисті ключових транспортних шляхів (несенні служби на блокпостах), охороні населених пунктів та взаємодії із частинами ЗС України при проведенні штурмових дій. Так, наприклад, здійснювалась перевірка всього транспорту, який в'їжджав у Слов'янськ. Зокрема, розвідка цього угруповання виявила навколо міста 10 блокпостів незаконних збройних формувань (Історичний дайджест... 2017, с. 14).

2 травня силами та засобами угруповання НГУ в складі 8-го окремого полку спеціального призначення (у складі Сухопутних військ Збройних Сил України), 3-го окремого полку спеціального призначення (у складі Сил спеціальних операцій), 8-го полку спеціального призначення НГУ, ОЗСП 14-ї бригади спеціального призначення, ЗСП 50-го полку, ЗСП Центрального ТУ, 1-го резервного батальйону 27-ї бригади спільно з підрозділами ЗС України, СБУ та Державної автомобільної інспекції при підтримці армійської авіації ЗС України та вертольотів Гвардійської авіаційної бази було зайнято сім блокпостів проросійських бойовиків навколо Слов'янська (Історичний дайджест... 2017, с. 17). Сили анти-терористичної операції поступово відновлювали контроль над прилеглими територіями. Водночас на той час щільність українських блокпостів навколо міста була недостатньою для утримання повного контролю над населеним пунктом. Так, сили АТО не контролювали залізничний переїзд поблизу селища Семенівка.

За свідченнями першого заступника командира частини та начальника штабу Калинівського оперативного полку НГУ Олександра Охріменка, 5 травня 2014 р. два розрахунки підрозділу (по 10 військовослужбовців у кожному) спільно з бійцями спецпідрозділу СБУ «Альфа» та десантниками ЗС України висунулися у напрямку

Слов'янська на бронетранспортерах. Мета операції полягала у забезпеченні зустрічі колони броньованої техніки, що рухалася з Краматорська до Слов'янська. У районі залізничного мосту поблизу Семенівки підрозділ потрапив у засідку. Бій тривав кілька годин; противник, який займав позиції у житловій забудові, вів інтенсивний вогонь по позиціях українських сил. У результаті добре скоординованих дій підрозділів СБУ, НГУ та ЗС України противник зазнав втрат (понад 40 загиблих і близько 200 поранених) та відступив до промислової зони Слов'янська. Під час бою загинули троє українських військовослужбовців, серед яких був гвардієць Віктор Долінський (Дядюк, К. 2019).

Пропагандистські наративи концепції «руського мира» поступово поширювалися на прилеглі міста. Зокрема, схожа ситуація склалась у Краматорську. Проросійські бойовики захоплювали державні установи та неодноразово намагалися штурмувати військовий аеродром, адже після захоплення Слов'янська прагнули створити плацдарм для перекидання та постачання боєприпасів та зброї. Утримував цей стратегічний об'єкт підрозділ Збройних Сил України, проте, потребував підкріплення. До операції із запобігання захопленню аеродрому на вертольотах оперативно прибули спецпідрозділи «Омега» та «Вега». У подальшому до виконання завдання було додатково залучено понад 100 військовослужбовців Центру спеціальних операцій «Альфа» СБУ.

Через два місяці Слов'янськ було звільнено. 5 липня 2014 р. військовослужбовців НГУ одними з перших із боєм увійшли до Слов'янська, захопили штаб проросійських бойовиків та арсенал із російським озброєнням, облаштований у приміщенні місцевої церкви. Під натиском українських військ бойовики І. Гірка відступили зі Слов'янська та Краматорська у напрямку Донецька. Після проведення стабілізаційних дій у місті українські прапори знову були підняті над адміністративними будівлями. Величезний обсяг бойової роботи виконали 1-й і 2-й резервні батальйони. Одним з таких прикладів є бій на блокпосту № 1 поблизу Слов'янська 26 червня 2014 року. Разом із добровольцями до своєї трагічної загибелі 29 травня 2014 р. воював генерал-майор Сергій Кульчицький (Історичний дайджест... 2017, с. 21).

Визволення Слов'янська стало переломним моментом у ході АТО – це був перший великий успіх українських сил. Операція продемонструвала злагоджену взаємодію Національної гвардії, ЗС України та МВС, а також обумовила підви-

щення боєздатності новостворених формувань. Успішна операція мала і морально-психологічне значення, адже довела здатність держави ефективно діяти проти незаконних збройних формувань.

З участі в АТО по знешкодженню озброєних терористичних груп у районі Слов'янська та Краматорська почалося формування угруповання НГУ, до складу якого увійшли: оперативна група Головного управління НГУ, військовий оперативний резерв 21-ї окремої спеціальної моторизованої бригади міліції, окремий загін спеціального призначення, загін спеціального призначення Центрального територіального управління, окремі групи від Академії (розрахунок ЗУ-23-2), 5-ї Слобожанської бригади (у складі бронегрупи), група льотчиків Гвардійської авіаційної бази із базовим табором у м. Ізюм Харківської області.

Від початку червня 2014 р. гвардійці брали участь в операціях сил АТО, зокрема у боях за Красний Лиман та Миколаївку. До 5 червня ОЗСП Північного оперативно-територіального об'єднання взяв участь у штурмі та взятті під контроль Красного Лиману. Силами чотирьох штурмових груп місто було зачищено, частину бойовиків витіснено, місто взято під частковий контроль сил АТО, а на основних напрямках виставлено блокпости (Історичний дайджест... 2017, с. 23). Особливість діяльності НГУ в таких умовах характеризувалась підвищеною складністю відбиття відсічі в умовах міського бою, демонструючи гнучкість і високу координацію із ЗС України.

Варто зазначити, що під час перших операцій бійці Національної гвардії України зіткнулися з незвичним противником, з іррегулярними формуваннями, котрі підтримувалися з-за кордону зброєю та ресурсами. Арсенал бойовиків складала міномети, ПЗРК, артилерія, що постачалась з території рф. Противник унікав класичних форм збройної боротьби, робив ставку на партизанські дії: засідки, раптові удари із наступним відходом, уникнення прямих сутичок на відкритій місцевості та позиційних форм боротьби. У боях противник активно використовував мирне населення як «живий щит».

У другій половині червня 2014 р. Президент України П. Порошенко запропонував план мирного врегулювання ситуації на Донбасі та віддав військовим формуванням наказ про одностороннє припинення застосування зброї з 20 по 30 червня, закликавши ворожу сторону до участі в переговорах Попри так зване перемир'я (Смо-

лій, В. (ред.). 2016, с. 662–664), російські гібридні окупаційні сили продовжили агресивні дії. За тиждень «тиші» загинули 27 та зазнали поранень 69 українських військовослужбовців. У терористичних угрупованнях «ДНР» та «ЛНР» поширювалися заклики на кшталт «Дійдемо до Києва!». Стало зрозумілим, що політичні засоби не спрацьовують і ліквідувати збройне протистояння на сході країни потрібно військовим шляхом. Зважаючи на це, Президент України ухвалив рішення про завершення режиму одностороннього припинення вогню та віддав наказ силам АТО з 1 липня 2014 р. розпочати активні дії.

Висновки. Революція гідності та російська агресія стали каталізаторами формування нової Національної гвардії України, яка вже з перших днів існування була змушена діяти в умовах гібридної війни. Добровольчий рух, що сформувався на Майдані, відіграв вирішальну роль у комплектуванні перших оперативних підрозділів, що визначило високий рівень мотивації бійців новоствореної НГУ.

Особливостями бойового застосування підрозділів НГУ України на першому етапі АТО стало виконання завдання з пошуку, ліквідації блокпостів терористів, забезпечення контролю за територіями, на яких розгорталися війська (сили) ЗС України, організації блокування осередків дислокації НЗФ (на той час у Слов'янську, Маріуполі, Донецьку, Луганську) та недопущення поширення діяльності НЗФ на інші території, що було нетиповим для класичних силових структур поєднанням правоохоронних та військових функцій. Щоб запобігти поширенню терористичної загрози на інші регіони, локалізувати і припинити події на сході України, у складі НГУ почалося формування частин оперативного призначення. Створення резервних батальйонів, зокрема 1-го та 2-го резервних батальйонів оперативного призначення, стало важливим елементом зміцнення обороноздатності держави. Добровольчі підрозділи зуміли швидко інтегруватися у структуру НГУ та взяли участь у бойових діях уже через кілька тижнів після створення.

Активні та рішучі дії підрозділів Національної гвардії України під час подій у будівлі Харківської обласної державної адміністрації, у районах Семенівки, Слов'янська та Красного Лиману засвідчили їхню спроможність виконувати бойові завдання в умовах реального збройного протистояння, а також забезпечувати належний рівень взаємодії із підрозділами суміжних силових структур. Варто зауважити, що операція зі звільнення

Харківської ОДА стала визначальним моментом, що унеможливив реалізацію російського плану створення «Харківської народної республіки». Саме дії підрозділу «Ягуар» продемонстрували високу ефективність спеціальних частин НГУ та важливість своєчасного й рішучого силового втручання.

Дії НГ України у Слов'янську стали прикладом залучення силового відомства до бойових операцій тактичного рівня у складі загального угруповання сил АТО. Слов'янськ став ключовою точкою переходу від гібридної фази конфлікту до відкритої збройної боротьби. Саме тут підрозділи НГУ вперше вступили у прямий бій із російськими диверсійними групами, забезпечив-

ши блокування міста та контроль над важливими операційними напрямками.

Перші місяці російсько-української війни продемонстрували здатність Національної гвардії виконувати широкий спектр завдань – від охорони громадського порядку до участі у бойових операціях проти добре озброєних груп противника, що вплинуло на уповільнення російської агресії та збереження державності України.

Перспективами подальших досліджень є вивчення трансформації структури та завдань Національної гвардії України після 2014 р. в умовах тривалого воєнного протистояння та аналіз бойового досвіду НГУ, здобутого у 2014–2022 рр., та його впливу на реформування системи підготовки особового складу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Національна гвардія України: історія, розвиток, сучасність. (2024). К.: Національна гвардія України, 332 с.

Аллеров, Ю. & Кривенко, О. (2018). Роль і місце Національної гвардії України у структурі сектору національної безпеки і оборони України. *Наука і оборона.* № 3, с. 3–9. DOI 10.33099/2618-1614-2018-4-3-3-9.

Бойовий шлях Національної гвардії України. (2024). Київ: Головне управління Національної гвардії України, 305 с.

Буряк, А. (2025). Цей день в історії: банда Гірка заховала Слов'янськ. URL: <https://tinyurl.com/2dkwkye5> [дата зверн.: 05.11.2025].

Визволення Маріуполя від проросійських бойовиків. Хроніка 2014. (2021). URL: <https://tinyurl.com/2pnr7nx6> [дата зверн.: 08.11.2025].

Гребенюк, М., Грицюк, В. & Щипанський, П. (2020). Історична періодизація антитерористичної операції на сході України (14 квітня 2014 – 30 квітня 2018 рр.). *Український історичний журнал.* № 4, с. 176–191. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.176>

Дядюк, К. (2019). «Це був шок і усвідомлення, що почалася війна»: історія бою під Семенівкою з вуст колишніх «ягуарівців». URL: <https://tinyurl.com/dvmбесу3> [дата зверн.: 06.11.2025].

Звільнення Харківської ОДА. Як Нацгвардія запобігла створенню псевдореспубліки «ХНР». (2021). URL: <https://tinyurl.com/ytwabmv7> [дата зверн.: 07.11.2025].

Зелений, В. (2024). Особливості службово-бойової діяльності частин та підрозділів Національної гвардії України у війні Росії проти України. (Ред. А. Киридон). *Російсько-українська війна (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Простір екзистенційних запитань і пошук відповідей.* Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»; Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил ТрО ЗСУ, с. 53–58.

Історичний дайджест Національної гвардії України (2014–2016). (2017). Київ, 321 с.

МВС повідомляє про захоплення військової частини в Луганську. (2014). URL: <https://tinyurl.com/44dte54f> [дата зверн.: 03.11.2025].

Найкоротша історія російсько-української війни. (2025). URL: <https://tinyurl.com/mw52r6pv> [дата зверн.: 05.11.2025].

Національна гвардія України. 10 років на захисті країни. (2024). Київ: Головне управління НГУ, Вип. 35, 55 с.

Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 р. №876-VII. (2014). *Відомості Верховної Ради України.* № 17, Ст. 594.

Путята, Д., Карбівничий, А. & Рудика, В. (2020). Так починався Слов'янськ. URL: <https://militaryni.com/uk/articles/tak-pochynavsya-slov-yansk/> [дата зверн.: 06.11.2025].

- Руснак, І. (заг. ред.). (2017). *Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)*. Київ: НУОУ, 162 с.
- Смолій, В. (ред.). (2016). *25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави*. Київ: Інститут історії України НАН України, 795 с.
- Харук, А. (2025). *Російсько-українська війна: бої за Харків і Харківщину (2022)*. Київ; Львів: Видавництво РАЦІО, 144 с.
- Як Національна гвардія запобігла існуванню так званої ХНР. (2018). URL: <https://tinyurl.com/3hnm3es> [дата зверн.: 12.11.2025].

REFERENCES

- Natsionalna hvardiia Ukrainy: istoriia, rozvytok, suchasnist*. (2024). [The National Guard of Ukraine: history, development, present day]. K: Natsionalna hvardiia Ukrainy, 332 s. [in Ukrainian].
- Allerov, Yu. & Kryvenko, O. (2018). Rol i mistse Natsionalnoi hvardii Ukrainy u strukturі sektoru natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [The role and place of the National Guard of Ukraine in the structure of Ukraine's national security and defence sector]. *Nauka i oborona*. № 3, s. 3–9. DOI 10.33099/2618-1614-2018-4-3-3-9. [in Ukrainian].
- Boiovyi shliakh Natsionalnoi hvardii Ukrainy*. (2024). [The path of the National Guard of Ukraine]. Kyiv: Holovne upravlinnia Natsionalnoi hvardii Ukrainy, 305 s. [in Ukrainian].
- Buriak, A. (2025). Tsei den v istorii: banda Hirkina zakhopyla Sloviansk [This day in history: Girkin's Gang captures Sloviansk]. URL: <https://tinyurl.com/2dkwkye5> [Accessed: 05.11.2025]. [in Ukrainian].
- Diadiuk, K. (2019). «Tse buv shok i usvidomlennia, shcho pochalasia viina»: istoriia boiu pid Semenivkoiu z vust kolyshnykh «yahuarivtsiv» [“It was a shock and realization that the war had begun”: the story of the battle near Semenivka from the lips of former “Jaguar” soldiers]. URL: <https://tinyurl.com/dvm6ecy3> [Accessed: 06.11.2025]. [in Ukrainian].
- Hrebenuk, M., Hrytsiuk, V. & Shchypanskyi, P. (2020). Istorychna periodyzatsiia antyterorystychnoi operatsii na skhodi Ukrainy (14 kvitnia 2014 – 30 kvitnia 2018 rr.) [Historical periodisation of the anti-terrorist operation in eastern Ukraine (14 April 2014 – 30 April 2018)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4, s. 176–191. <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.176>. [in Ukrainian].
- Istorychnyi daidzhest Natsionalnoi hvardii Ukrainy (2014–2016)*. (2017). [Historical Digest of the National Guard of Ukraine (2014–2016)]. Kyiv, 321 s. [in Ukrainian].
- Kharuk, A. (2025). *Rosiisko-ukrainska viina: boi za Kharkiv i Kharkivshchynu (2022)* [Russian-Ukrainian War: Battles for Kharkiv and Kharkiv Region (2022)]. Kyiv; Lviv: Vydavnytstvo RATsIO, 144 s. [in Ukrainian].
- MVS povidomliaie pro zakhoplennia viiskovoi chastyny v Luhansku. (2014). [The Ministry of Internal Affairs reports the capture of a military unit in Luhansk]. URL: <https://tinyurl.com/44dte54f> [Accessed: 03.11.2025]. [in Ukrainian].
- Naikоротsha istoriia rosiisko-ukrainskoi viiny. (2025). [The shortest history of the Russian-Ukrainian war]. URL: <https://tinyurl.com/mw52r6pv> [Accessed: 05.11.2025]. [in Ukrainian].
- Natsionalna hvardiia Ukrainy. 10 rokiv na zakhysti krainy. (2024). [National Guard of Ukraine. 10 years of defending the country]. Kyiv: Holovne upravlinnia NHU, Vyp. 35, 55 s. [in Ukrainian].
- Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy [On the National Guard of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.03.2014 r. № 876-VII. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 17, art. 594. [in Ukrainian].
- Putiata, D., Karbivnychy, A. & Rudyka, V. (2020). Tak pochynavsia Sloviansk [This is how Sloviansk began]. URL: <https://militarnyi.com/uk/articles/tak-pochynavsya-slov-yansk/> [Accessed: 06.11.2025]. [in Ukrainian].
- Rusnak, I. (ed.). (2017). *Bila knyha antyterorystychnoi operatsii na Skhodi Ukrainy (2014–2016)* [The White Book of Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine in 2014–2016]. Kyiv: НУОУ, 162 с. [in Ukrainian].
- Smolii, V. (ed.). (2016). *25 rokiv nezalezhnosti: narysy istorii tvorennia natsii ta derzhavy* [25 years of independence: essays on the history of nation and state building.]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 795 s.
- Vyzvolennia Mariupolia vid prorosiiskykh boiovykiv. Khronika 2014. (2021). [The liberation of Mariupol from pro-Russian militants. Chronicle 2014]. URL: <https://tinyurl.com/2pnr7nx6> [Accessed: 08.11.2025]. [in Ukrainian].

Yak Natsionalna hvardiia zapobihla isnuvanniu tak zvanoi KhNR. (2018). [How the National Guard prevented the existence of the so-called KhNR]. URL: <https://tinyurl.com/3hmhm3es> [Accessed: 12.11.2025]. [in Ukrainian].

Zelenyi, V. (2024). Osoblyvosti sluzhbovo-boiovoi diialnosti chastyn ta pidrozdiliv Natsionalnoi hvardii Ukrainy u viini Rosii proty Ukrainy [Features of the combat operations of the Ukrainian National Guard units and subunits in Russia's war against Ukraine]. (Red. A. Kyrydon). *Rosiisko-ukrainska viina (liutyi 2014 – liutyi 2024 rr.). Prostir ekzystensiiynykh zapytan i poshuk vidpovidei*. Kyiv: Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo»; Voienno-naukovyi viddil shtabu Komanduvannia Syl TrO ZSU, s. 53–58. [in Ukrainian].

Zviltennia Kharkivskoi ODA. Yak Natshvardiia zapobihla stvorenniu psevdorespubliky «KhNR». (2014) [Liberation of the Kharkiv Regional State Administration. How the National Guard prevented the creation of the pseudo-republic of the “KhPR”]. URL: <https://tinyurl.com/ytwabmv7> [Accessed: 07.11.2025]. [in Ukrainian].

Maryna PAVLIK

*Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5864-3972>

**PARTICIPATION OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE
IN SPECIAL AND COMBAT ACTIONS DURING THE FIRST STAGE
OF THE ANTI-TERRORIST OPERATION IN EASTERN UKRAINE (APRIL 14 –JULY 5, 2014)**

The article analyses the participation of the National Guard of Ukraine in repelling the armed aggression of the Russian Federation during the period from April to July 2014.

The relevance of the study is determined by the insufficient coverage in scholarly literature of the role played by the National Guard during the first months of countering Russian aggression, when its units performed tasks under conditions of hybrid warfare, limited preparation time, and rapidly changing operational circumstances that required high levels of professionalism and operational mobility.

The article systematizes available sources and summarizes factual data on the participation of the National Guard of Ukraine in stabilizing the situation in the Donetsk and Luhansk regions. This included the deployment of reserve battalions, the protection of government institutions and strategic facilities, countering sabotage and reconnaissance groups, and participation in the liberation of several settlements.

Particular attention is paid to the events in Kharkiv and the role of the Jaguar Special Forces regiment in preventing the proclamation of the so-called “Kharkiv People’s Republic”.

The scientific novelty of the study lies in introducing a generalized description of the combat activities of National Guard units during the specified period into scholarly circulation, clarifying their actual contribution to the first stage of the Anti-Terrorist Operation, and identifying patterns in the adaptation of security forces to new forms of warfare.

Keywords: *Anti-Terrorist Operation, armed aggression, Russian-Ukrainian war, National Guard of Ukraine, Kharkiv, Sloviansk.*

Стаття надійшла 13.11.2025

Стаття прийнята до друку 21.11.2025

Олександр ПАВЛЮК

кандидат військових наук
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6520-0797>
Електронна пошта: mil-iv@ukr.net

Ігор ФУРМАН

доктор історичних наук, професор
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3594-5499>
Електронна пошта: fi.2005@ukr.net

Олексій ЧІРКАЛОВ

кандидат історичних наук
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1939-8322>
Електронна пошта: aleksejcirikalov@gmail.com

**ВОЄННІ ДІЇ У ПРИАЗОВ'Ї НА ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ
РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ (ЛЮТИЙ–ЛИПЕНЬ 2022 Р.)**

У статті розкрито особливості воєнних дій у Приазов'ї на початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Показано співвідношення сил російської федерації та України в Азовській операційній зоні в лютому 2022 р., а також комплексно проаналізовано цілі, завдання та характер дій військово-морських сил сторін під час повномасштабної російсько-української війни, з особливим акцентом на подіях, пов'язаних із обороною Маріуполя у лютому–липні 2022 року. Дослідження ґрунтується на матеріалах офіційних зведень, відкритих джерел, аналітичних оглядів, свідчень учасників подій та повідомлень розвідувальних структур.

Обґрунтовано підпорядкований, проте, стратегічно важливий характер воєнних дій в Азовському морі, які російське командування розглядало не як самостійну морську операцію, а як інструмент забезпечення сухопутного наступу, блокади приморських міст і формування сухопутного коридору до тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим. Показано, що контроль над акваторією Азовського моря відігравав допоміжну, але критично важливу роль у реалізації загального оперативного задуму російської федерації на південному напрямку.

Уточнено роль Військово-Морських Сил Збройних Сил України в обороні Маріуполя як чинника стримування морської активності противника в умовах його чисельної та технічної переваги. Особливу увагу приділено аналізу ураження великого десантного корабля «Саратов», оперативно-психологічне значення якого виходило за межі тактичного успіху та справило стримувальний вплив на подальші дії Чорноморського флоту російської федерації у прибережній зоні Азовського моря.

Окремо проаналізовано практику використання росією цивільної портової інфраструктури Азовського моря (Маріуполь, Бердянськ) як складової окупаційної економіки, що поєднувала військово-логістичні функції із системним привласненням матеріальних ресурсів, незаконним захопленням іноземних торговельних суден та іншими формами міжнародно-протиправної діяльності.

Ключові слова: російсько-українська війна, Приазов'я, Азовське море, Азовська операційна зона, Військово-Морські Сили Збройних Сил України, Чорноморський флот, морська блокада, оборона Маріуполя, мародерство.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну у 2022 р. призвело до докорінної трансформації воєнно-політичного та безпекового середовища, зокрема на морських і приморських напрямках. Азовське море, яке до початку широкомасштабної агресії розглядалося переважно як внутрішня акваторія з обмеженим воєнно-стратегічним значенням, у лютому–липні 2022 р. перетворилося на важливу операційну зону, тісно пов'язану з перебігом воєнних дій на суходолі.

У зазначений період морський напрямок відіграв істотну, а в окремі моменти – критично важливу роль у забезпеченні стійкості оборони приморських районів, передусім м. Маріуполя – стратегічно важливого портово-промислового центру і вузла морських та сухопутних комунікацій. Адже контроль над прилеглою морською акваторією безпосередньо впливав на характер блокади міста, можливості здійснювати постачання та загальну динаміку воєнних дій. У цьому контексті особливого значення набували дії Військово-Морських Сил Збройних Сил України (далі – ВМС ЗС України) та Чорноморського флоту російської федерації.

Водночас події лютого–липня 2022 р. в Азовському морі й надалі залишаються недостатньо комплексно осмисленими в українській воєнно-історичній науці, що ускладнює формування цілісного уявлення про роль морського чинника в обороні Маріуполя та перебігу воєнних дій у регіоні загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявний масив публікацій, дотичних до дій ВМС ЗС України в Азовській операційній зоні у лютому–липні 2022 р., формують кілька тематичних груп. Базу для воєнно-історичної реконструкції становлять офіційні видання Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗС України, що відтворюють хронологію подій та загальну оперативну обстановку за відповідні місяці 2022 року (Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. 2022а; 2022b; Залужний, В. (за заг. ред.). 2022а; 2022b). Додатковий стратегічно-оперативний контекст (намір противника щодо сухопутного коридору, логістичні аспекти, загальна динаміка наступальної кампанії) подано в аналітичних оглядах і медійно-експертних матеріалах («Эта операция у них явно уже разработана ... 2021; Clark, M., Barros, G. & Stepanenko, K. 2022; Маслов, Е. 2022; Медведь, Р. 2022). Окремий пласт становлять повідомлення про морські епізоди, втрати/захоплення корабельно-катерного

складу, інциденти у портах Бердянська та Маріуполя, а також відеосвідчення, що потребують критичної верифікації (Відео знищення ... 2022; ВМС України втратили... 2022; Захваченные украинские корабли... 2022; Иванов, А. 2022; Оккупанты присвоили... 2022; Марчак, О. 2022; Росіяни підтверджують пошкодження... 2022; Сафронов, Т. 2022b; 2022c; Российские войска вывели из Бердянска... 2022). Показовими для оцінювання обмеження активності сил противника є матеріали про ураження ВДК «Саратов» і його наслідків (Медведева, Н. 2022; Тищенко, К. 2022; Покровская, А. 2022). Значна частина джерел висвітлює гуманітарний вимір оборони Маріуполя та стан міста, розглядаючи морський компонент переважно як супутній фактор («В Маріуполі понад 100 000 загинили... 2022; Смирнов, Ю. 2022; Гончаренко, Р. 2022; Загиблих мирних жителів Маріуполя... 2022; Оборона Маріуполя... 2022; У Маріуполі знищили понад... 2022; У Маріуполі затоплене військове судно “Донбас”... 2022), а також економіко-логістичне використання портової інфраструктури окупаційною адміністрацією (Гордійчук, Д. 2022; Сафронов, Т. 2022а; Матяш, Т. 2022; Рашисти перекинули в Маріуполь... 2022; Оккупанти захопили два іноземні судна... 2022; Земснаряд “Меотида”... 2022). Нормативний контекст функціонування портів у 2022 р. фіксує наказ Міністерства інфраструктури України про їх закриття (Про закриття морських портів... 2022). Водночас частина матеріалів походить із політично заангажованих або російських платформ і має використовуватися з урахуванням критико-історичного підходу та зіставлення з офіційними й незалежними джерелами (Шойгу доложил Путину... 2022; Оккупанти встановили в Бердянську пам'ятник... 2022; Флот Украины... 2022).

Отже, наявні наукові й публіцистичні матеріали переважно фрагментарно висвітлюють окремі епізоди бойових дій в Азовському морі та приазовському узбережжі у лютому–липні 2022 р. під час повномасштабної агресії російської федерації проти України, з акцентом на політичних, гуманітарних, інформаційних або економічних аспектах. Це зумовлює потребу у цілісному воєнно-історичному аналізі застосування сил ВМС ЗС України (завдання, форми дій, управління, забезпечення та взаємодія) на основі систематизації джерел і критичної верифікації відкритих даних.

Мета статті – здійснити воєнно-історичний аналіз цілей, завдань та характерних особливостей дій військово-морських сил російської фе-

дерації та України в Азовській операційній зоні у лютому–липні 2022 року.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 р. оперативна обстановка в Азовському морі визначалася критичною асиметрією сил на користь росії. До складу корабельно-катерного угруповання ВМС ЗС України в Азовському морі, яке було організаційно оформлене у 9-й дивізіон надводних кораблів, що базувався в портах Бердянська та Маріуполя (ВМБ «Схід»), входили: пошуково-рятувальне судно «Донбас» (А500, пр. 304), яке також використовувалося як корабель управління та плаваюча база; малі броньовані артилерійські катери пр.58155 «Гюрза-М» – «Аккерман» (Р174), «Кременчук» (Р177), «Лубни» (Р178) та «Вишгород» (Р179); патрульне судно «Корець» (Р186, раніше морський буксир А830). Також в акваторії Азовського моря базувався Маріупольський загін морської охорони Державної прикордонної служби України, до складу якого входили: кораблі морської охорони ВГ32 «Донбас» (пр. 205П) і ВГ59 «Онікс» (колишня турецька риболовецька шхуна); катери морської охорони пр. 1400М «Гриф» – ВГ-105, ВГ-108, ВГ-110 «Любомир», ВГ-114 та ВГ-118 «Арабат»; малі катери морської охорони пр. 50300 «Калкан-М» – ВГ-303, ВГ-304, ВГ-305, ВГ-308, ВГ-309, ВГ-310, ВГ-311; малі катери морської охорони – пр. Galia 640 (1 од.); пр. UMS-600 (1 од.); пр. UMS-1000 (3 од. – ВГ-22, ВГ-24 і ВГ-25); малий катер морської охорони ВГ-732 (пр. ADAMANT-315) (Україна створить катерне угруповання... 2018; Дивізіони кораблів ВМС... 2022; Захваченные украинские корабли... 2022; Грищенко, Н. 2022; Grotnik, T. 2023).

Станом на 24 лютого 2022 р. загальне співвідношення сил і засобів між російським Чорноморським флотом та ВМС ЗС України характеризувалося суттєвою асиметрією на користь противника й оцінювалося орієнтовно у 12:1 (Діордієв, В. 2023). Ще до початку повномасштабної агресії російське військово-політичне керівництво здійснило завчасну підготовку до встановлення контролю над акваторіями Чорного й Азовського морів.

Під приводом проведення навчань Чорноморського флоту з ракетними та артилерійськими стрільбами російська федерація у період з 13 по 19 лютого 2022 р. закрила значні райони Чорного та Азовського морів, зокрема перекривши всі рекомендовані морські шляхи до і з українських портів. Це фактично призвело до встановлення морської блокади (ізоляції) портів Маріуполь

і Бердянськ. Крім того, у період з 21 по 26 лютого було майже повністю закрито повітряний простір над акваторією Азовського моря поблизу узбережжя України, що суттєво обмежило можливості повітряного маневру та спостереження за обстановкою українською повітряною компонентою (International Security Risks in the Azov-Black Sea Region... 2021; Підвищення ризиків... 2022).

Станом на лютий 2022 р. російська федерація зосередила в акваторії Азовського моря значне корабельно-катерне угруповання різнорідних сил. Загальна кількість розгорнутих бойових кораблів і катерів безпосередньо в морі та у районі Керченської протоки становила близько 40–46 одиниць, включно з допоміжними суднами. Основу бойового складу становили великі десантні кораблі «Новочеркасск», «Цезарь Куников» (пр. 775) та «Саратов» (пр. 1171), малі ракетні кораблі пр. 21631 типу «Буян-М» – носії крилатих ракет «Калибр», малі протичовнові та мінно-тральні кораблі, а також патрульні та артилерійські катери берегової охорони прикордонної служби ФСБ російської федерації і кораблі, перекинуті з Каспійської флотилії внутрішніми водними шляхами (Командующий ВМС Украины... 2018; Савчук, А. 2022).

Окремо варто враховувати наявність у регіоні так званої Азовської флотилії самопроголошеної «ДНР», яка напередодні вторгнення налічувала до 20–25 малих швидкохідних плавзасобів, переважно рибальських і прогулянкових катерів, що долучалися до виконання допоміжних та охоронних функцій (Командующий ВМС Украины... 2018; ОРДО хоче “флот”... 2016; Стек, Л. & Головін, Є. 2017).

Отже, аналіз співвідношення сил свідчить, що як у кількісному, так і в якісному вимірах ситуація в Азовській операційній зоні складалася не на користь України. Завчасне оперативне розгортання значного корабельно-катерного угруповання, поєднане з міжвидовою підтримкою авіації, сухопутних угруповань та ракетно-артилерійських військ, створило критичну асиметрію сил і дозволило противнику встановити фактичний контроль над акваторією Азовського моря ще до початку активної фази бойових дій. У перші години вторгнення це забезпечило повну комбіновану блокаду (ізоляцію) українських пунктів базування, а блокування (ізоляція) Маріуполя та Бердянська з моря у поєднанні з вогневим контролем Керченської протоки позбавило Сили оборони України можливостей маневру й логістичної підтримки, що згодом призвело до втрати корабельно-катер-

ного складу та безпосередньо вплинуло на характер подальших воєнних дій у регіоні (Савчук, А. 2022; Діордієв, В. 2023).

Від 24 лютого 2022 р. ключові події в Азовській операційній зоні зосередилися навколо м. Маріуполь – важливого військово-політичного та воєнно-стратегічного об'єкта, найбільшого індустріального центру й одного з найпотужніших портів України на узбережжі Азовського моря. Захопленню міста російське воєнно-політичне керівництво надавало першочергового значення, оскільки встановлення контролю над Маріуполем створювало умови для формування сухопутного коридору з території російської федерації через окуповані райони Донбасу до Автономної Республіки Крим, а також забезпечувало можливість контролювати українське узбережжя Азовського моря (Вице-адмірал Ігор Кабаненко... 2014; Маслов, Е. 2022). Плани російської федерації щодо силового створення сухопутного коридору до Криму були чітко окреслені практично одразу після окупації півострова у 2014 р., а безпосередня підготовка до реалізації відповідної військової операції, за наявними даними, набула системного характеру вже у 2021 році («Эта операция у них явно уже разработана»... 2021; Медведь, Р. 2022).

Для досягнення поставлених цілей основні зусилля російського командування були зосереджені в акваторії Азовського моря на виконанні низки оперативних завдань, серед яких ключовими були блокування з суші й моря приморських міст Маріуполь і Бердянськ як портів, орієнтованих на експорт, а також завдання артилерійських ударів по позиціях українських військ у межах м. Маріуполь. Повномасштабне блокування міста розпочалося 28 лютого 2022 року (Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. 2022а, с. 89).

Щоб не допустити вторгнення противника з морського напрямку, ВМС ЗС України виконували завдання, визначені командуванням Збройних Сил України (далі – ЗС України), зокрема: брали участь в оборонній операції Об'єднаних сил, підтримували дії сухопутних військ і підрозділів морської піхоти на приморському напрямку; проводили розвідку та висвітлювали обстановку у морській операційній зоні, підтримували сприятливий оперативний режим; готували та здійснювали протидесантну оборону узбережжя, уражали ударні і морські десантні сили противника у морі; здійснювали оборону з моря районів базування, портів Бердянськ і Маріуполь та пунктів базування в них; виконували заходи із протипід-

воднодиверсійного забезпечення; брали участь у протиповітряній обороні районів базування, портів, визначених районів і ділянок узбережжя; встановлювали оборонні мінні загородження; проводили демонстраційні дії і заходи введення противника в оману; здійснювали пошуково-рятувальне та навігаційно-гідрографічне забезпечення дій сил; проводили стабілізаційні дії; забезпечували захист судноплавства; здійснювали морські, річкові і повітряні перевезення військ і матеріальних засобів, забезпечували перекидання морем та евакуацію військ і підрозділів спеціальних операцій (Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. 2022а, с. 103).

У лютому–березні 2022 р. в Азовській операційній зоні військово-морські сили протиборчих сторін загалом не здійснювали масштабних активних дій на морі. Водночас стрімке просування російських військ на півдні України та їх наступ уздовж узбережжя Азовського моря у напрямку Маріуполя призвели до втрати українськими силами контролю над м. Бердянськ і створення передумов для подальшої ізоляції Маріуполя з морського напрямку. У цей період низка іноземних джерел із посиленням на дані американської розвідки повідомляла, що «2000 російських морських піхотинців висадилися на захід від Маріуполя і почали наступ на місто протягом 27 лютого. Ця операція, напевно, є першим застосуванням російської морської піхоти в операціях на півдні України» (Clark, M., Barros, G. & Stepanenko, K. 2022).

14 березня 2022 р. у Бердянському морському порту (Азовська військово-морська база) російські війська захопили два українські бронекатери проекту (далі – пр.) 58155 «Гюрза-М» – БК-01 «Аккерман» (Р174) і БК-06 «Вишгород» (Р179), а також патрульне судно Р186 «Корець». Російські джерела, коментуючи захоплення патрульного корабля, зазначали, що його було «кинуто поспіхом», про що нібито свідчила «велика кількість продуктів», а також вилучення значної кількості стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових речовин, сигнальних мін, великокаліберного кулемета та боєкомплекту до нього. Згодом, 17 травня 2022 р., росіяни відбуксирували бронекатер БК-01 «Аккерман» до Південної бухти тимчасово окупованого Севастополя та включили до складу Чорноморського флоту (Сафронов, Т. 2022b; Оккупанты присвоили... 2022; Печенюк, І. С. & Фурман, І. І. 2024, с. 136).

Крім того, у Бердянську було захоплено низку плавзасобів Державної прикордонної служби

України, зокрема: два прикордонні сторожові катери пр. 1400М «Гриф» (у тому числі ВГ118 «Арабат»), два малі прикордонні сторожові катери пр. UMS-1000 (ВГ14 та ВГ24), три малі прикордонні сторожові катери пр. 50300 «Калкан-М» (ВГ308, ВГ310 та ВГ311), а також роз'їзний катер ВГ732 пр. ADAMANT-315. За повідомленнями російської сторони, українські екіпажі залишили зазначені плавзасоби під час евакуації без пошкоджень, із документами, майном, озброєнням і боєкомплексом, а також із піднятими державними прапорами (Іванов, А. 2022; Российские войска вывели из Бердянска... 2022; Захваченные украинские корабли... 2022; Печенюк, І. С. & Фурман, І. І. 2024, с. 136).

Наприкінці березня 2022 р. Чорноморський флот вперше зазнав значної втрати у корабельно-му складі. Так, 24 березня підрозділи 19-ї окремої ракетної бригади «Свята Варвара» Сухопутних військ ЗС України завдали ракетного удару тактичним ракетним комплексом «Точка-У» по великому десантному кораблю пр. 1171 «Саратов», що перебував у порту Бердянська та вивантажував бронетехніку, автотранспорт, боєприпаси і особовий склад. Унаслідок удару корабель було знищено (Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. 2022а, с. 104). За даними української сторони, у результаті ураження також було знищено паливний резервуар місткістю близько 3 000 тонн, що спричинило масштабну пожежу та детонацію боєприпасів на складі, обладнаному російськими військами поблизу порту (Покровская, А. 2022). За інформацією британської розвідки, на борту великого десантного корабля (далі – ВДК) «Саратов» на той момент перебували близько 400 морських піхотинців, до 20 танків і близько 40 бронетранспортерів, які планувалося задіяти у наступальних діях у напрямку Маріуполя (Медведева, Н. 2022). Також зазнали значних пошкоджень ВДК пр. 775 «Цезарь Куников» (вісім осіб поранено) і «Новочеркасск» (троє загиблих і троє поранених), після чого вони були змушені терміново залишити акваторію порту (Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. (2022а, с. 104; Флот Украины... 2022).

Обставини ураження великого десантного корабля згодом підтвердив командир стартової батареї із позивним «Клевер», який у публічному інтерв'ю розкрив деталі бойової роботи українських ракетників. Зокрема, він зазначив: «“Саратов”, це наша робота... це була точечна робота... точно в корабель... Бувало таке, що ми виїжджали, але ніхто не припливав. По “Саратову” ми

чергували близько трьох днів, отримав сигнал о 18 годині на виїзд на виконання завдання... у нього була поставлена задача чергувати з 3-ї години до 6-ї ранку. Прийшов сигнал, що корабель уже в порту, можете їхати виконувати завдання. Хлопці зібралися, нанесли ракетний удар, у результаті чого через 15 хвилин їм прийшло підтвердження про знищення цілі» («Бавовна» в Новій Каховці... 2022). Коментуючи цей ракетний удар, розвідка Великої Британії зазначила, що «знищення десантного корабля “Саратов” у Бердянську, ймовірно, підірве впевненість ВМФ росії у можливості проведення операцій у безпосередній близькості від узбережжя України у майбутньому» (Медведева, Н. 2022).

У контексті інформаційного супроводу вищезгаданих подій показовим є те, що окупаційна адміністрація у Бердянську встановила пам'ятний знак знищеному ВДК «Саратов», трансформуючи військову поразку в елемент контролюваного пропагандистського нарративу (Окупанти встановили в Бердянську пам'ятник... 2022).

21 березня 2022 р. під час спроби висадки диверсійно-розвідувальної групи у Маріупольському морському порту бійці полку спеціального призначення Національної гвардії України «Азов» пострілом із протитанкового ракетного комплексу знищили російський високошвидкісний патрульний катер пр. 03160 типу «Раптор» (Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. 2022а, с. 103; Росіяни підтверджують пошкодження катера... 2022; Відео знищення... 2022). Цей епізод засвідчив уразливість малих швидкісних катерів противника в умовах дій у прибережній зоні та обмежених акваторіях.

У квітні 2022 р. російський Чорноморський флот силами угруповання різнорідних ударних і морських десантних сил продовжував діяти у межах оголошеного ним закритого для плавання району в акваторії Азовського моря. До складу цього угруповання входили патрульні кораблі пр. 22160 «Василий Быков», «Павел Державин», «Сергей Котов», малі протичовнові кораблі пр. 1124М «Касимов», «Ейск», «Поворино»; морські тральщики пр. 02668 «Вице-адмирал Захарьин», пр. 266МЭ «Валентин Пикуль», а також рятувальне буксирне судно «Николай Муру» (Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. 2022а, с. 89; Печенюк, І. С. & Фурман, І. І. 2024, с. 137).

Для підтримки дій сухопутних військ, блокування судноплавства, ізоляції українських портів і пунктів базування ВМС ЗС України, російські кораблі здійснювали артилерійські обстріли

об'єктів на узбережжі, зокрема порту Маріуполь і позицій українських сил у районі металургійного комбінату «Азовсталь». Попри втрати, кораблі 197-ї бригади десантних кораблів Чорноморського флоту продовжували перекидання військової техніки та матеріально-технічних засобів до порту Бердянськ в інтересах забезпечення угруповання російських військ на південному напрямку.

Усі кораблі, пілотована авіація та безпілотні літальні апарати Чорноморського флоту залучалися до ведення розвідки, спостереження за діяльністю ВМС ЗС України та оперативно підпорядкованого їм корабельно-катерного угруповання Морської охорони Державної прикордонної служби України, а також до блокування українських пунктів базування. У районі Керченського мостового переходу було посилено патрулювання силами 115-ї окремої бригади особливого призначення Росгвардії (в/ч 6942).

Для нарощування корабельного складу берегової охорони прикордонної служби ФСБ в Азовському морі в період з 14 по 20 квітня 2022 р. з Каспійського моря (пункт базування Каспійськ) через Волго-Донський судноплавний канал було перекинуто прикордонні сторожові кораблі пр. 745П «Генерал армії Матросов», пр. 22460 «Расул Гамзатов», а також малий артилерійський корабель проекту 21630 «Астрахань» (Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. 2022b, с. 89).

6 квітня 2022 р. під час бойових дій за оборону м. Маріуполь було знищено корабель управління (пошуково-рятувальне судно) «Донбас». Унаслідок артилерійських обстрілів на кораблі виникла пожежа, після чого він затонув біля причальної стінки Маріупольського морського порту, не спустивши Військово-Морського прапора України (Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. 2022b, с. 89; ВМС України втратили... 2022). Коментуючи цю подію, радник міського голови Маріуполя Петро Андрющенко зазначив: «Маріуполь. Незламний та Нескорений. Останній наш військовий прапор в місті. На затопленому військовому судні «Донбас». Яке досі заважає окупантам запустити роботу порту» (У Маріуполі затоплене військове судно «Донбас»... 2022).

У ході боїв російські війська захопили бронекатер БК-04 «Кременчук» (Р177), а БК-05 «Лубни» (Р178) через значні пошкодження – кілька пробойн від снарядів, великий пролом у корпусі та пробойну у рубці – потопив власний екіпаж (Марчак, О. 2022; Сафронов, Т. 2022с; Печенюк, І. С. & Фурман, І. І. 2024, с. 138).

За повідомленнями російської сторони, зі складу кораблів і катерів Державної прикордонної служби України, що базувалися у Маріуполі, були захоплені прикордонні сторожові кораблі ВГ32 «Донбас» (пр. 205П) і ВГ59 «Онікс», три прикордонні сторожові катери пр. 1400М «Гриф», а також сім прикордонних сторожових катерів (4 – пр. 50300 «Калкан-М», 1 – пр. Galia 640, 1 – UMS-600, 1 – UMS-1000) (Захваченные украинские корабли и катера в Бердянске... 2022).

Упродовж першої половини травня 2022 р. тривала героїчна оборона Маріуполя – міста, за яке з першого дня повномасштабного вторгнення, поряд із Харковом і Києвом, точилися найзапекліші бої і яке поступово перетворилося на символ стійкості його захисників, з одного боку, а з іншого – війни на знищення (Гончаренко, Р. 2022). Як зазначив у цьому контексті радник голови Офісу Президента України М. Подоляк, «росіяни використовують “сирійську” тактику, оточуючи міста і постійно бомблять їх, тим самим створюючи гуманітарні катастрофи з великою кількістю жертв серед цивільного населення... Маріуполь для них – це символ нашої стійкості та незламності, який просто потрібно стерти з лиця землі» (Смиринов, Ю. 2022). Унаслідок бойових дій у місті було зруйновано понад 95 % житлової, промислової та соціальної інфраструктури (У Маріуполі знищили понад... 2022). Точна кількість загиблих серед мирного населення залишається невідомою. За наявними оцінками, у заблокованому Маріуполі за перші три місяці війни загинуло щонайменше 22 тис. цивільних осіб (Загиблих мирних жителів Маріуполя... 2022). За свідченням радника міського голови П. Андрющенка, під час розбору завалів зруйнованих будівель неодноразово виявляли від 80 до 100 тіл під кожним будинком, що додатково підтверджує масштаб гуманітарної катастрофи (У Маріуполі знищили понад... 2022). Однак реальна кількість жертв може бути значно більшою (до 100 000) з огляду на неможливість повноцінного обліку в умовах активних бойових дій («В Маріуполі понад 100 000 загиблих... 2022).

Водночас, незважаючи на значну чисельну й технічну перевагу, російським військам упродовж тривалого часу не вдавалося встановити повний контроль над містом. За оцінкою офіцера управління розвідки полку «Азов» Іллі Самойленка, українські підрозділи, діючи в умовах повної ізоляції, без підтримки авіації та артилерії, за 2,5 місяці оборони ліквідували близько 2,5 тис. та поранили до 5 тис. військовослужбов-

ців противника (У Маріуполі знищили понад... 2022).

За цих умов оборона Маріуполя набула не лише тактичного, а й оперативного-стратегічного значення, оскільки безпосередньо визначала характер і спрямованість дій російського угруповання різномірних сил в Азовській операційній зоні. У травні 2022 р. основні зусилля цього угруповання були підпорядковані інтересам сухопутної операції з остаточного захоплення міста та ліквідації українського опору (Печенюк, І. С. & Фурман, І. І. 2024, с. 138).

У цьому контексті основною метою дій російського морського угруповання було забезпечення панування в межах визначеного району дій, блокування морських портів України, а також вогневе ураження угруповання військ Збройних Сил України, блокованих у районі Маріуполя. Для досягнення зазначеної мети виконувалися такі основні завдання: сприяння сухопутному угрупованню військ на приморському напрямку; завдання артилерійських ударів по цілях у межах міста; перевезення військ і матеріальних запасів через Азовське море, а також вивезення до російської федерації металопрокату і зерна із портів Маріуполя і Бердянська (Залужний, В. (за заг. ред.). 2022а, с. 107).

Реалізація цих завдань зумовила активне залучення корабельного складу Чорноморського флоту до безпосереднього вогневого впливу на оборонців міста. У травні російське угруповання різномірних сил діяло у складі патрульних кораблів «Дмитрий Рогачев» і «Павел Державин», малих протичовнових кораблів «Суздалец», «Ейск» і «Поворино», морських тральщиків «Вице-адмірал Захарьин» і «Валентин Пикуль», а також ВДК «Георгий Победоносец» і «Королев». З метою підтримки дій сухопутних військ зазначені кораблі здійснювали систематичний артилерійський обстріл порту та позицій українських підрозділів на території металургійного комбінату «Азовсталь». Зокрема, 2 і 5 травня ВДК «Георгий Победоносец» і «Королев» обстрілювали підприємство із застосуванням реактивних систем залпового вогню «Град-М» (Залужний, В. (за заг. ред.). 2022а, с. 107).

Після 86-денної оборони Маріуполя його захисники 16 травня 2022 р. залишили територію металургійного комбінату «Азовсталь», що став останнім осередком організованого українського спротиву на азовському узбережжі. За наявними оцінками, у ході оборони гарнізон міста знищив щонайменше 6 тис. російських військовослуж-

бовців (Оборона Маріуполя... 2022). 20 травня міністр оборони російської федерації С. Шойгу доповів російському президенту про повне встановлення контролю над Маріуполем, включно з територією комбінату «Азовсталь» (Шойгу доложил Путину... 2022).

Після захоплення міста окупаційна адміністрація розпочала відновлення функціонування Маріупольського морського порту, який планувалося використовувати як перевалочний пункт для перекидання озброєння, військової техніки та матеріально-технічних засобів в інтересах забезпечення російського угруповання військ на Донецькому напрямку, а також для вивезення з порту зерна, металопрокату та металобрухту до російської федерації (Залужний, В. (за заг. ред.). 2022а, с. 107). За словами директора Державного підприємства «Маріупольський морський торговельний порт» Ігоря Барського, станом на 23 лютого 2022 р. у порту зберігалось близько 200 тис. тонн рулонної сталі та іншого металопрокату і чавуну загальною вартістю до \$ 170 млн, а також 3,4 тис. тонн зерна на складах і ще 9 тис. тонн на судні під іноземним прапором, яке перебувало біля одного з причалів (Гордійчук, Д. 2022). За інформацією адміністрації порту, з початку повномасштабного вторгнення у його акваторії залишилися шість вантажних суден під іноземними прапорами. Два з них – «Lady Augusta» (Ямайка) та «Tzarevna» (Мальта) – 24 травня 2022 р. були зафіксовані на супутникових знімках біля причалів зернового терміналу (Матяш, Т. 2022).

Інженерні підрозділи 68-го окремого морського інженерного полку Чорноморського флоту (м. Євпаторія) розмінували суднохідний канал та акваторію порту, очистили їх від затонулих плавзасобів, а також розблокували так звані «старі ворота» порту. З урахуванням глибини близько 3,5 м це давало змогу заходити суднам річкового типу з невеликою осадкою (Гордійчук, Д. 2022; Рашисти перекинули в Маріуполь... 2022). Як зазначав радник міського голови Маріуполя П. Андрющенко, «було піднято з дна “старих воріт” затоплений катер прикордонників. Але поки затоплена “Меотида” з нашим прапором гордо тримає вхід у “нові ворота”, які є основними для поновлення морських перевезень» (Земснаряд “Меотида”... 2022).

У російських інформаційних джерелах відновлення роботи порту подавалося як результат діяльності фахівців Чорноморського флоту, які нібито усунули мінну небезпеку та розблокували вхід у гавань (Россияне зашли в порт Мари-

уполя... 2022). 28 травня 2022 р. за військового супроводу в акваторію порту зайшло перше російське суховантажне судно типу «річка–море» РМ-3, яке 3 червня доставило з Маріуполя до Ростова-на-Дону 2,5 тис. тонн українського металопрокату (Судно с украинским металлом... 2022). Коментуючи цю подію, П. Андрющенко охарактеризував її як «черговий факт офіційного мародерства Росією як державою. Вже навіть ніхто не ховається» (Сафронов, Т. 2022а). Таким чином, після захоплення Маріуполя російська федерація використала його морський порт не лише як військово-логістичний об'єкт, а й як інструмент системного привласнення та вивезення матеріальних ресурсів з окупованої території. Це свідчить про цілеспрямоване перетворення цивільної портової інфраструктури на елемент окупаційної економіки та державного мародерства.

У відповідь на військову агресію російської федерації проти України, втрату контролю над частиною узбережжя та неможливість забезпечення безпеки судноплавства, обслуговування суден і пасажирів, дотримання вимог міжнародних договорів України та екологічних стандартів Міністерство інфраструктури України видало наказ від 28 квітня 2022 р. № 256 «Про закриття морських портів». Відповідно до цього документа морські порти Бердянськ, Маріуполь, Скадовськ і Херсон були офіційно закриті до відновлення Україною контролю над ними (Про закриття морських портів... 2022).

Після захоплення Маріуполя – останнього осередку організованого українського опору на азовському узбережжі – Азовське море фактично опинилося під повним військовим контролем російської федерації. У подальшому істотних змін в оперативній обстановці в Азовській операційній зоні не відбувалося, що дало змогу російському командуванню перейти від активної бойової фази до стабілізаційно-логістичного використання морського простору. У червні 2022 р. російське військово-морське угруповання, що діяло в Азовському морі, зосереджувалося на підтриманні сприятливого оперативного режиму, забезпеченні морських перевезень військ і матеріальних запасів у межах логістичного забезпечення дій окупаційних військ на тимчасово окупованих територіях Запорізької та Донецької областей України, а також на організації вивезення до росії металопрокату і зерна з портів Маріуполя та Бердянська (Залужний, В. (за заг. ред.). 2022б, с. 77). У цей самий період у порту Бердянська силами пошуково-рятувального забезпечення Чорномор-

ського флоту було піднято ВДК «Саратов», знищений унаслідок ракетного удару ЗС України, з подальшими планами його транспортування до м. Керч для ремонту (Оперативна інформація... 2022; Тищенко, К. 2022).

У липні 2022 р. російська окупаційна адміністрація перейшла до відкритої практики незаконного захоплення та використання іноземних торговельних суден, що перебували у портах Азовського моря (Печенюк, І. С. & Фурман, І. І. 2024, с. 140). Зокрема, 6 липня у порту Маріуполя було «конфісковано» балкери «Smarta» (судновласник – компанія Smarta Shipping) під прапором Ліберії та «Blue Star I» (судновласник – компанія Fetida Maritime) під прапором Панами (Окупанти захопили два іноземні судна... 2022). Балкер «Smarta» прибув до Маріуполя 21 лютого 2022 р. для завантаження сталі, а 20 березня потрапив під артилерійський обстріл, унаслідок якого зазнав серйозних пошкоджень надбудови. Екіпаж судна (19 осіб) російські військові примусово вивезли і майже місяць утримували у Донецьку.

Судновласники заявили про незаконний характер цих дій та їхню невідповідність нормам міжнародного морського права. Сукупність обставин – примусове утримання екіпажів, пошкодження суден унаслідок бойових дій та спроби їх «націоналізації» – свідчить про системний характер порушень, здійснюваних окупаційною владою. Зазначені дії пояснювалися намірами проросійського керівництва самопроголошеної «ДНР» створити власний «національний флот» за рахунок суден, незаконно захоплених у порту Маріуполя, що додатково підтверджує використання морської інфраструктури Азовського моря як інструменту економічної експлуатації та міжнародно-протиправної діяльності (Печенюк, І. С. & Фурман, І. І. 2024, с. 140).

Отже, дії російської федерації в Азовській операційній зоні у 2022 р. мали комплексний характер і поєднували воєнно-силове встановлення контролю над морським простором із системним використанням цивільної портової інфраструктури в інтересах окупаційної економіки.

Висновки. Напередодні повномасштабної збройної агресії проти України російська федерація комплексно домінувала в Азовській операційній зоні, поєднуючи кількісно-якісну перевагу морських сил із міжвидовою підтримкою авіації, сухопутних угруповань та ракетно-артилерійських військ, тоді як спроможності України були об'єктивно обмежені за складом, озброєнням і можливостями маневру.

Реалізація цього потенціалу у 2022 р. призвела до докорінної трансформації безпекової ситуації в Азовській операційній зоні, ключовим осередком якої став Маріуполь – стратегічно важливий портово-промисловий центр і вузол морських та сухопутних комунікацій. Захоплення його російське військово-політичне керівництво розглядало як необхідну умову формування сухопутного коридору до тимчасово окупованого Криму та встановлення контролю над українським узбережжям Азовського моря, що визначило характер і спрямованість дій угруповання різнорідних сил російської федерації у регіоні. Морська компонента російських сил в Азовському морі виконувала допоміжну, але функціонально важливу роль, зосереджуючись на блокуванні українських портів, артилерійській підтримці сухопутних військ, забезпеченні морських перевезень військ і матеріально-технічних засобів, а також контролі морського простору для оперативної ізоляції району бойових дій.

Дії Військово-Морських Сил Збройних Сил України в умовах чисельної та технічної переваги противника були спрямовані на стримування морської активності російської федерації, протидесантну оборону узбережжя та нанесення вибір-

кових уражень силам противника. Це засвідчило збереження боєздатності й ефективності українського флоту в критичних умовах. Знищення великого десантного корабля «Саратов» у Бердянському морському порту стало однією з найбільш результативних дій українських сил в Азовському морі та мало не лише тактичне, а й виразне оперативно-психологічне значення, обмеживши подальшу активність російського флоту поблизу узбережжя України.

Бої за Маріуполь призвели до масштабної гуманітарної катастрофи, майже повного знищення міської інфраструктури та значних втрат серед цивільного населення, що стало прямим наслідком застосування російською федерацією блокади та масованого вогневого впливу на урбанізоване середовище. Після захоплення Маріуполя морські порти Азовського моря були інтегровані окупаційною владою до системи військово-логістичного та економічного забезпечення. Це проявилось у системному вивезенні матеріальних ресурсів до російської федерації, незаконному захопленні іноземних торговельних суден і використанні портової інфраструктури як інструменту державного мародерства та міжнародно-протиправної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Clark, M., Barros, G. & Stepanenko, K. (2022). Russia-Ukraine warning update: Russian offensive campaign assessment, February 27. URL: <https://tinyurl.com/yvr5mamy> [дата зверн.: 09.11.2025].

Grotnik, T. (2023). Ukraine's Final Gyurza-M-Class Gunboat Starts Factory Trials near Kyiv. URL: <https://tinyurl.com/yxvn4jew> [дата зверн.: 26.11.2025].

International Security Risks in the Azov-Black Sea Region. (2021). URL: <https://www.blackseanews.net/en/read/183018> [дата зверн.: 24.12.2025].

«Бавовна» в Новій Каховці й Мелітополі та вибухи у Криму – хто за цим стоїть? (2022). URL: <https://tinyurl.com/ye29zfd> [дата зверн.: 11.09.2025].

«В Маріуполі понад 100 000 загинили. Експертні ніколи не завершаться» – інтерв'ю з Миколою Осиченком. (2022). URL: <https://tinyurl.com/3п68chnf> [дата зверн.: 14.09.2025].

Відео знищення бійцями полку «Азов» ворожого катера пр. 03160 «Раптор». (2022). URL: <https://tinyurl.com/49mt2pjs> [дата зверн.: 11.09.2025].

Віце-адмірал Ігор Кабаненко: «Це – путінська війна за вихід до моря!». План загарбників. (2014). URL: <https://tinyurl.com/ps6ур2хх> [дата зверн.: 11.11.2025].

ВМС України втратили у Маріуполі корабель управління «Донбас» та МБАК «Кременчук». (2022). URL: <https://tinyurl.com/543zyzsu> [дата зверн.: 05.11.2025].

Гончаренко, Р. (2022). Маріуполь – місто російської ганьби. URL: <https://tinyurl.com/e377tzyu> [дата зверн.: 17.10.2025].

Гордійчук, Д. (2022). Окупанти відновили електропостачання в порт Маріуполя для крадіжок зерна. URL: <https://tinyurl.com/2chkv6ww> [дата зверн.: 04.12.2025].

Грищенко, Н. (2022). Адмірал Осипов: Черноморський флот завоевав господство в Азовском море. URL: <https://tinyurl.com/4хрkh229> [дата зверн.: 27.11.2025].

Дивізіони кораблів ВМС. (2022). URL: <https://tinyurl.com/42u5etvr> [дата зверн.: 23.11.2025].

Діордієв, В. (2023). Російська збройна агресія морем: як все починалося... URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/12/rosijska-zbrojna-agresiya-morem-yak-vse-rochynalosya/> [дата зверн.: 03.01.2026].

«Эта операция у них явно уже разработана» – эксперт о планах Кремля создать наземный коридор в Крыму. (2021). URL: <https://tinyurl.com/5xscm6kz> [дата зверн.: 12.10.2025].

Загиблих мирних жителів Маріуполя може бути понад 22 тисячі – мерія. (2022). URL: <https://tinyurl.com/25w5sy3h> [дата зверн.: 19.11.2025].

Залужний, В. (за заг. ред.). (2022a). *Военно-исторический опис російсько-української війни (травень 2022 року)*. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 131 с.

Залужний, В. (за заг. ред.). (2022b). *Военно-исторический опис російсько-української війни (червень 2022 року)*. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 129 с.

Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. (2022a). *Военно-исторический опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 року)*. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 114 с.

Залужний, В., Мойсюк, Є. & Шаптала, С. (2022b). *Военно-исторический опис російсько-української війни (квітень 2022 року)*. Київ: Мін-во оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України, 148 с.

Захваченные украинские корабли и катера в Бердянске. (2022). URL: <https://tinyurl.com/yt3up2x5> [дата зверн.: 24.10.2025].

Земснаряд “Меотида” был затоплен в порту Мариуполь. (2022). URL: <https://tinyurl.com/mr2wkbae> [дата зверн.: 12.10.2025].

Иванов, А. (2022). Российские военные досмотрели украинский буксир “Корец” и два бронекатера, которые стоят на причале в Бердянске. URL: <https://tinyurl.com/3hхар3е> [дата зверн.: 18.11.2025].

Командующий ВМС Украины: “ДНР” создала мифическую флотилию. (2018). URL: <https://tinyurl.com/56b3sfmz> [дата зверн.: 05.01.2026].

Марчак, О. (2022). Окупанти підняли з дна український бронекатер “Лубни”, який затонув у боях за порт Маріуполя. URL: <https://tinyurl.com/3u5sva2b> [дата зверн.: 24.10.2025].

Маслов, Е. (2022). Дорога в Крым. Полуостров с остальной Россией связал сухопутный коридор. URL: <https://tinyurl.com/yc5bjn56> [дата зверн.: 07.12.2025].

Матяш, Т. (2022). Супутник зафіксував судна, якими окупанти можуть вивозити з порту Маріуполя метал та зерно. URL: <https://tinyurl.com/2zd55mwx> [дата зверн.: 03.10.2025].

Медведева, Н. (2022). Британська розвідка: знищення ВДК “Саратов” відучить ВМФ РФ підходити до узбережжя України. URL: <https://tinyurl.com/9wc3h8ур> [дата зверн.: 24.11.2025].

Медведь, Р. (2022). Крым в логистике Кремля: сухопутный коридор, которого нет. URL: <https://tinyurl.com/225г7сгг> [дата зверн.: 14.09.2025].

Оборона Маріуполя: ЗСУ знищили щонайменше 6500 загарбників. (2022). URL: <https://tinyurl.com/brryпety> [дата зверн.: 17.11.2025].

Окупанты присвоили захваченный украинский бронекатер. (2022). URL: <https://tinyurl.com/yrajzamd> [дата зверн.: 15.10.2025].

Окупанты встановили в Бердянську пам’ятник своєму знищеному кораблю “Саратов”. (2022). URL: <https://tinyurl.com/34x4zhww> [дата зверн.: 27.11.2025].

Окупанты захопили два іноземні судна у Маріуполі – Reuters. (2022). URL: <https://tinyurl.com/4h68xxfb> [дата зверн.: 04.12.2025].

Оперативна інформація станом на 24.00 24.03.2022 щодо російського вторгнення. (2022). URL: <https://tinyurl.com/mv4uduua> [дата зверн.: 08.11.2025].

ОРДО хоче “флот” і просить Росію. (2016). URL: <https://tinyurl.com/yhf4dcz2> [дата зверн.: 04.01.2026].

Печенюк, І. С. & Фурман, І. І. (2024). Военні дії в Азовській операційній зоні від початку широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року. *Досвід застосування збройних сил у війнах і військових конфліктах ХХ початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності*: матер. міжвуз. наук.-практ. семінару, 23 травня 2024 р. Київ: ЦП “Компринт”, с. 135–142.

Підвищення ризиків. Перешкоджання трафіку в Чорному та Азовському морях з боку РФ у зв’язку із закриттям морських районів для військових навчань на 15.02.2022. (2022). URL: <https://www.blackseanews.net/read/184690> [дата зверн.: 07.01.2026].

Покровская, А. (2022). Взрыв в Бердянске: возле порта взорвали большой российский корабль. URL: <https://tinyurl.com/2at5js7h> [дата зверн.: 06.12.2025].

Про закриття морських портів: наказ Міністерства інфраструктури України від 28 квітня 2022 р. № 256. (2022). *Офіційний вісник України*. № 33, Ст. 1831.

Рашисти перекинули в Маріуполь інженерні війська, щоб вкрасти металопрокат на десятки мільйонів доларів. (2022). URL: <https://tinyurl.com/3a68eaeh> [дата зверн.: 14.09.2025].

Росіяни підтверджують пошкодження катера “Раптор” біля Маріуполя. (2022). URL: <https://tinyurl.com/5backwah> [дата зверн.: 17.10.2025].

Российские войска вывели из Бердянска буксир ВМС Украины. (2022). URL: <https://usm.media/gossijskie-vojska-vyveli-iz-berdyanska-buksir-vms-ukrainy/> [дата зверн.: 28.11.2025].

Россияне зашли в порт Мариуполя и вывозят краденный украинский металопрокат. (2022). URL: <https://tinyurl.com/bdz487zn> [дата зверн.: 26.11.2025].

Савчук, А. (2022). “Морской компонент сил вторжения России”, – Машовець. URL: <https://patrioty.org.ua/blogs/morskoj-komponent-sil-vtorzheniia-rossii--mashovets-418913.html> [дата зверн.: 03.01.2026].

Сафронов, Т. (2022a). З Маріуполя окупанти вивозять український метал. URL: <https://tinyurl.com/ykd5x2ch> [дата зверн.: 26.10.2025].

Сафронов, Т. (2022b). Росіяни вели до складу Чорноморського флоту український МБАК “Аккерман”. URL: <https://tinyurl.com/a5z6tpya> [дата зверн.: 13.10.2025].

Сафронов, Т. (2022c). У Маріуполі показали пошкоджений МБАК “Лубни”. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-mariupoli-pokazaly-poshkodzhenyj-mbak-lubny/> [дата зверн.: 07.10.2025].

Смирнов, Ю. (2022). «Нам важко, але даємо відсіч». Чи встоїть Маріуполь під натиском РФ: усі можливі сценарії. (2022). URL: <https://tinyurl.com/2s3wz3z4> [дата зверн.: 11.10.2025].

Стек, Л. & Головін, Є. (2017). Загроза з води. Як Україна в Азовському морі захищає свою територію. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28502120.html> [дата зверн.: 07.01.2026].

Судно с украинским металлом зашло в воды рф. (2022). URL: <https://usm.media/sudno-s-ukrainskim-metallom-zashlo-v-vody-rf/> [дата зверн.: 07.10.2025].

Тищенко, К. (2002). Окупанти підняли знищений ЗСУ корабель “Саратов”, хочуть ремонтувати. URL: <https://tinyurl.com/uae3us85> [дата зверн.: 12.11.2025].

У Маріуполі загоплене військове судно “Донбас” досі не дає ворогу запустити порт. (2022). URL: <https://tinyurl.com/ypebjzy6> [дата зверн.: 02.12.2025].

У Маріуполі знищили понад 2,5 тис. окупантів, ще 5 тис. – поранено – “Азов”. (2022). URL: <https://tinyurl.com/4krws7xx> [дата зверн.: 03.12.2025].

Україна створить катерне угруповання на Азовському морі. (2018). URL: <https://tinyurl.com/bdhdsj5p> [дата зверн.: 25.11.2025].

Флот Украины – ще не вмерл! (2022). URL: <http://tsushima.su/forums/viewtopic.php?pid=1535404> [дата зверн.: 27.11.2025].

Шойгу доложил Путину о полном “освобождении” Мариуполя. (2022). URL: <https://tinyurl.com/yj3uzkvw> [дата зверн.: 14.09.2025].

REFERENCES

“Bavovna” v Novii Kakhovtsi y Melitopoli ta vybukhy u Krymu – khto za tsym stoit? [The “bang” in Nova Kakhovka and Melitopol and the explosions in Crimea – who is behind it?]. URL: <https://tinyurl.com/ye29zfdj> [Accessed: 11.09.2025]. [in Ukrainian].

Clark, M., Barros, G. & Stepanenko K. (2022). Russia-Ukraine warning update: Russian offensive campaign assessment, February 27. URL: <https://tinyurl.com/yvr5mamy> [Accessed: 09.11.2025]. [in English].

Diordiiev, V. (2023). Rosiiska zbroina ahresiia morem: yak vse pochynalosia... [Russian armed aggression by sea: how it all began...]. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/12/rosijska-zbrojna-agresiya-morem-yak-vse-pochynalosya/> [Accessed: 03.11.2025]. [in Ukrainian].

Dyviziony korabliv VMS. (2022). [Navy ship divisions]. URL: <https://tinyurl.com/42u5etvr> [Accessed: 23.11.2025]. [in Ukrainian].

“Eta operatsiya u nikh yavno uzhe razrobotana” – ekspert o planakh Kremlya sozdat nazemni koridor v Krym. (2021). [“They’ve clearly already developed this operation” – expert on the Kremlin’s plans to create a land corridor to Crimea]. URL: <https://tinyurl.com/5xscm6kz> [Accessed: 12.10.2025]. [in Russian].

Flot Ukraini – sheche ne vmer! (2022). [The Ukrainian fleet is not dead yet!]. URL: <http://tsushima.su/forums/viewtopic.php?pid=1535404> [Accessed: 27.11.2025]. [in Russian].

Grishhenko, N. (2022). Admiral Osipov: Chernomorskiy flot zavoeval gospodstvo v Azovskom more [Admiral Osipov: The Black Sea Fleet has gained dominance in the Sea of Azov]. URL: <https://tinyurl.com/4xpkh229> [Accessed: 27.11.2025]. [in Russian].

Grotnik, T. (2023). Ukraine's Final Gyrza-M-Class Gunboat Starts Factory Trials near Kyiv. URL: <https://tinyurl.com/yxvn4jew> [Accessed: 26.11.2025]. [in English].

Honcharenko, R. (2022). Mariupol – misto rosiiskoi hanby [Mariupol – the city of Russian shame]. URL: <https://tinyurl.com/e377tzyu> [Accessed: 17.10.2025]. [in Ukrainian].

Hordiichuk, D. (2022). Okupanty vidnovyly elektropostachannia v port Mariupolia dlia kradizhok zerna [The occupiers restored power supply to the port of Mariupol for grain theft]. URL: <https://tinyurl.com/2chkv6ww> [Accessed: 04.12.2025]. [in Ukrainian].

International Security Risks in the Azov-Black Sea Region. (2021). URL: <https://www.blackseanews.net/en/read/183018> [Accessed: 24.12.2025]. [in English].

Ivanov, A. (2022). Rossiiskie voennye dosmotreli ukrainskii buksir “Korets” i dva bronekatery, kotorye stoyat na prichale v Berdyanske [Russian military personnel inspected the Ukrainian tugboat Korets and two armored boats moored at a pier in Berdyansk]. URL: <https://tinyurl.com/3hxp3e> [Accessed: 18.11.2025]. [in Russian].

Komanduyushiy VMS Ukrainy: “DNR” sozdala mificheskuyu flotiliyu. (2018). [Ukrainian Navy Commander: “DPR” Creates Mythical Flotilla]. URL: <https://tinyurl.com/56b3sfmz> [Accessed: 05.01.2026]. [in Russian].

Marchak, O. (2022). Okupanty pidnyali z dna ukrainskyi bronekater “Lubny”, yakyi zatonuv u boiakh za port Mariupolia [The occupiers raised the Ukrainian armored boat “Lubny” from the bottom, which sank in the battles for the port of Mariupol]. URL: <https://tinyurl.com/3u5sva2b> [Accessed: 24.10.2025]. [in Ukrainian].

Maslov, E. (2022). Doroga v Krym. Poluostrov s ostalnoi Rossiei svyazal sukhoputnii koridor [The road to Crimea. The peninsula is connected to the rest of Russia by a land corridor]. URL: <https://tinyurl.com/yc5bjn56> [Accessed: 07.12.2025]. [in Russian].

Matias, T. (2022). Suputnyk zafiksuvav sudna, yakymy okupanty mozhat vyvozyty z portu Mariupolia metal ta zerno [Satellite detects vessels used by occupiers to transport metal and grain from Mariupol port]. URL: <https://tinyurl.com/2zd55mwx> [Accessed: 03.10.2025]. [in Ukrainian].

Medved, R. (2022). Krym v logistike Kremlya: sukhoputnyi koridor, kotorogo net [Crimea in the Kremlin's logistics: a land corridor that doesn't exist]. URL: <https://tinyurl.com/225r7czz> [Accessed: 14.09.2025]. [in Russian].

Medvedieva, N. (2022). Brytanska rozvidka: znyshchennia VDK “Saratov” viduchyt VMF RF pidkhodyty do uzberezhzhia Ukrainy [British intelligence: the destruction of the Saratov VDK will discourage the Russian Navy from approaching the coast of Ukraine]. URL: <https://tinyurl.com/9wc3h8yp> [Accessed: 24.11.2025]. [in Ukrainian].

Oborona Mariupolia: ZSU znyshchyly shchonaimenshe 6500 zaharbnykiv. (2022). [Defense of Mariupol: Armed Forces of Ukraine destroyed at least 6,500 invaders]. URL: <https://tinyurl.com/brrynety> [Accessed: 17.11.2025]. [in Ukrainian].

Okkupanti prisvoili zakhvachennii ukrainskii bronekater. (2022). [The occupiers appropriated the captured Ukrainian armored boat]. URL: <https://tinyurl.com/yrajzamd> [Accessed: 15.10.2025]. [in Russian].

Okupanty vstanovyly v Berdiansku pamiatnyk svoiemu znyshchenomu korabliu “Saratov”. (2022). [The occupiers erected a monument to their destroyed ship “Saratov” in Berdiansk]. URL: <https://tinyurl.com/34x4zhww> [Accessed: 27.11.2025]. [in Ukrainian].

Okupanty zakhopyly dva inozemni sudna u Mariupoli – Reuters. (2022). [The invaders seized two foreign ships in Mariupol – Reuters]. URL: <https://tinyurl.com/4h68xxfb> [Accessed: 04.12.2025]. [in Ukrainian].

Operativna informatsiia stanom na 24.00 24.03.2022 shchodo rosiiskoho vtorhennia. (2022). [Operational information as of 24:00 03/24/2022 regarding the Russian invasion]. URL: <https://tinyurl.com/mv4uduya> [Accessed: 08.11.2025]. [in Ukrainian].

ORDO khoche “flot” i prosyt Rosiiu. (2016). [ORDO wants a “fleet” and asks Russia]. URL: <https://tinyurl.com/yhf4dcz2> [Accessed: 04.01.2026]. [in Ukrainian].

Pecheniuk, I. S. & Furman, I. I. (2024). Voienni dii v Azovskii operatsiinii zoni vid pochatku shyrokomashtabnoho vtorhennia rosiiskykh viisk v Ukrainu 24 liutoho 2022 roku [Military operations in the Azov operational zone since the start of the large-scale invasion of Russian troops into Ukraine on February 24,

2022]. *Dosvid zastosuvannya zbroinykh syp u viinakh i voiennykh konfliktakh XX pochatku XXI st.: tendentsii ta zakonirnosti*: mater, mizhvuz. nauk.-prakt. Seminaru, 23 travnia, Kyiv: TsP “Kompyrnt”, s. 135–142. [in Ukrainian].

Pidvyshchennia ryzykiv. Pereshkodzhannia trafiku v Chornomu ta Azovskomu moriakh z boku RF u zviazku iz zakryttiam morskykh raioniv dlia viiskovykh navchan na 15.02.2022. (2022). [Increased risks. Obstruction of traffic in the Black and Azov Seas by the Russian Federation due to the closure of sea areas for military exercises on 02/15/2022]. URL : <https://www.blackseanews.net/read/184690> [Accessed: 07.01.2026]. [in Ukrainian].

Pokrovskaya, A. (2022). Vzriv v Berdyanske: vozle porta vzorvali bolshoi rossiiskii korabl [Explosion in Berdyansk: A large Russian ship was blown up near the port]. Vgorode. URL: <https://tinyurl.com/2at5js7h> [Accessed: 06.12.2025]. [in Russian].

Pro zakryttia morskykh portiv [On the closure of seaports]: nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 28 kvitnia 2022 r. № 256. (2022). *Oftsiniyi visnyk Ukrainy*. № 33, art. 1831. [in Ukrainian].

Rashysty perekynuly v Mariupol inzhenerni viiska, shchob vkrasty metaloprokat na desiatky milioniv dolariv. (2022). [Rashists transferred engineering troops to Mariupol to steal metal products worth tens of millions of dollars]. URL: <https://tinyurl.com/3a68eae> [Accessed: 14.09.2025]. [in Ukrainian].

Rosiiyani pidtverdzhuiut poshkodzhennia katera “Raptor” bilia Mariupolia. (2022). [Russians confirm damage to Raptor boat near Mariupol]. URL: <https://tinyurl.com/5backwah> [Accessed: 17.10.2025]. [in Ukrainian].

Rossiiskie voiska viveli iz Berdyanska buksir VMS Ukraini. (2022). [Russian troops withdrew a Ukrainian Navy tugboat from Berdyansk]. URL: <https://usm.media/rossijskie-vojska-vyveli-iz-berdyanska-buksir-vms-ukrainy/> [Accessed: 28.11.2025]. [in Russian].

Rossiyane zashli v port Mariupolya i vivozyat kradennii ukrainskii metaloprokat. (2022). [Russians entered the port of Mariupol and are removing stolen Ukrainian rolled metal products]. URL: <https://tinyurl.com/bdz487zn> [Accessed: 26.11.2025]. [in Russian].

Safronov, T. (2022). Rosiiyani vely do skladu Chornomorskoho flotu ukrainskyi MBAK “Akkerman” [The Russians led the Ukrainian MBAC “Ackerman” into the Black Sea Fleet]. URL: <https://tinyurl.com/a5z6tpya> [Accessed: 13.10.2025]. [in Ukrainian].

Safronov, T. (2022). U Mariupoli pokazaly poshkodzhenyi MBAK “Lubny” [Damaged “Lubny” MBAC shown in Mariupol]. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/u-mariupoli-pokazaly-poshkodzhenyj-mbak-lubny/> [Accessed: 07.10.2025]. [in Ukrainian].

Safronov, T. (2022). Z Mariupolia okupanty vyvoziat ukrainskyi metal [Occupiers are taking Ukrainian metal out of Mariupol]. URL: <https://tinyurl.com/ykd5x2ch> [Accessed: 26.10.2025]. [in Ukrainian].

Savchuk, A. (2022). “Morskoj komponent sil vtorzheniya Rossii”, – Mashovec. [“Marine component of the invasion forces of Russia”, – Mashovets]. URL: <https://patrioty.org.ua/blogs/morskoi-komponent-sil-vtorzheniia-rossii--mashovetc-418913.html> [Accessed: 03.01.2026]. [in Russian].

Shoigu dolozhil Putinu o polnom “osvobozhdenii” Mariupolya. (2022). [Shoigu reported to Putin on the complete “liberation” of Mariupol]. URL: <https://tinyurl.com/yj3uzkvw> [Accessed: 14.09.2025]. [in Russian].

Smyrnov, Yu. (2022). «Nam vazhko, ale daiemo vidsich». Chy vstoit Mariupol pid natyskom RF: usi mozhylyvi stsenarii [“It’s hard for us, but we’re fighting back”. Will Mariupol withstand the Russian onslaught? All possible scenarios]. URL: <https://tinyurl.com/2s3wz3z4> [Accessed: 11.10.2025]. [in Ukrainian].

Stek, L. & Holovin, Ye. (2017). Zahroza z vody. Yak Ukraina v Azovskomu mori zakhyshchaie svoju terytoriiu [Threat from the water. How Ukraine defends its territory in the Sea of Azov]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28502120.html> [Accessed: 07.01.2026]. [in Ukrainian].

Sudno s ukrainskim metallom zashlo v vodi rf. (2022). [A vessel carrying Ukrainian metal entered Russian waters]. URL: <https://usm.media/sudno-s-ukrainskim-metallom-zashlo-v-vody-rf/> [Accessed: 07.10.2025]. [in Russian].

Tyshchenko, K. (2002). Okupanty pidnialy znyshchenyi ZSU korabel “Saratov”, khochut remontuvaty [The invaders raised the destroyed Ukrainian Armed Forces ship “Saratov” and want to repair it]. URL: <https://tinyurl.com/uae3us85> [Accessed: 12.11.2025]. [in Ukrainian].

U Mariupoli zatoplene viiskove sudno “Donbas” dosi ne daie vorohu zapustyty port. (2022). [The sunken warship “Donbas” in Mariupol is still preventing the enemy from launching the port]. URL: <https://tinyurl.com/ype6jzy6> [Accessed: 02.12.2025]. [in Ukrainian].

U Mariupoli znyshchyly ponad 2,5 tys. okupantiv, shehe 5 tys. – poraneno – “Azov”. (2022). [In Mariupol, over 2,500 occupiers were killed, another 5,000 were wounded – “Azov”]. URL: <https://tinyurl.com/4krws7xx> [Accessed: 03.12.2025]. [in Ukrainian].

Ukraina stvoryt katerne uhrupuvannia na Azovskomu mori. (2018). [Ukraine will create a boat group in the Sea of Azov]. URL: <https://tinyurl.com/bdhdjs5p> [Accessed: 25.11.2025]. [in Ukrainian].

“V Mariupoli ponad 100 000 zahyblykh. Ekshumatsiia nikoly ne zavershytsia” – interviu z Mykoloiu Osychenkom. (2022). [“Over 100,000 dead in Mariupol. The exhumation will never end”]. URL: <https://tinyurl.com/3n68chnf> [Accessed: 14.09.2025]. [in Ukrainian].

Video znyshchennia biitsiamy polku “Azov” vorozhoho katera pr. 03160 “Raptor” [Footage of the destruction of the enemy boat pr. 03160 “Raptor” by the fighters of the “Azov” regiment]. (2022). URL: <https://tinyurl.com/49mt2pjs> [Accessed: 11.09.2025]. [in Ukrainian].

Vitse-admiral Ihor Kabanenko: “Tse – putinska viina za vykhid do moria!”. Plan zaharbnykiv. (2014). [Vice Admiral Igor Kabanenko: “This is Putin’s war for access to the sea!” The invaders’ plan]. URL: <https://tinyurl.com/ps6yp2xx> [Accessed: 11.11.2025]. [in Ukrainian].

VMS Ukrainy vtratyly u Mariupoli korabel upravlinnia “Donbas” ta MBAK “Kremenchuk”. (2022). [The Ukrainian Navy lost the command ship “Donbas” and the MBAC “Kremenchuk” in Mariupol]. URL: <https://tinyurl.com/543zyzsu> [Accessed: 05.11.2025]. [in Ukrainian].

Zahyblykh myrnykh zhyteliv Mariupolia mozhe buty ponad 22 tysiachi – meriia. (2022). [The number of civilians killed in Mariupol may exceed 22,000 – the mayor’s office]. URL: <https://tinyurl.com/25w5sy3h> [Accessed: 19.11.2025]. [in Ukrainian].

Zakhvachennia ukrainskie korabli i katera v Berdyanske. (2022). [Captured Ukrainian ships and boats in Berdyansk]. URL: <https://tinyurl.com/yt3up2x5> [Accessed: 24.10.2025]. [in Russian].

Zaluzhnyi, V. (ed.). (2022a). *Voiенно-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny (traven 2022 roku)* [Military-historical overview of the Russian-Ukrainian war (May 2022)]. Kyiv: Min-vo oborony Ukrainy; Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy, 131 s. [in Ukrainian].

Zaluzhnyi, V. (ed.). (2022b). *Voiенно-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny (cherven 2022 roku)* [Military-historical overview of the Russian-Ukrainian war (June 2022)]. Kyiv: Min-vo oborony Ukrainy; Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy, 129 s. [in Ukrainian].

Zaluzhnyi, V., Moisiuk, Ye. & Shaptala, S. (2022a). *Voiенно-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny (liutyi–berezhen 2022 roku)* [Military-historical overview of the Russian-Ukrainian war (February–March 2022)]. Kyiv: Min-vo oborony Ukrainy; Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy, 114 s. [in Ukrainian].

Zaluzhnyi, V., Moisiuk, Ye. & Shaptala, S. (2022b). *Voiенно-istorychnyi opys rosiisko-ukrainskoi viiny (kviten 2022 roku)* [Military-historical overview of the Russian-Ukrainian war (April 2022)]. Kyiv: Min-vo oborony Ukrainy; Heneralnyi shtab Zbroinykh Syl Ukrainy, 148 s. [in Ukrainian].

Zemsnyaryad “Meotida” bil zatopen v portu Mariupol. (2022). [The dredger “Meotida” was sunk in the port of Mariupol]. URL: <https://tinyurl.com/mr2wkbac> [Accessed: 12.10.2025]. [in Russian].

Oleksandr PAVLIUK

PhD of Military Sciences

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6520-0797>

Ihor FURMAN

Doctor of Historical Sciences, Professor

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3594-5499>

Oleksii CHIRIKALOV

PhD of Historical Sciences

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1939-8322>

MILITARY ACTIONS IN THE AZOV REGION AT THE BEGINNING OF THE RUSSIAN FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE (FEBRUARY–JULY 2022)

The article examines the specific features of military operations in the Azov region during the initial stage of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation. The balance of forces between the Russian Federation and Ukraine in the Azov operational zone as of February 2022 is presented, and the goals, objectives, and character of naval operations conducted by both sides during the full-scale Russian-Ukrainian war are comprehensively analysed, with particular attention given to the defense of Mariupol in February–July 2022.

The study is based on official operational reports, open-source materials, analytical assessments, testimonies of participants, and information released by intelligence agencies.

The research substantiates the subordinate yet strategically important role of military operations in the Sea of Azov. It demonstrates that the Russian command did not consider these operations as an independent naval campaign but rather as an instrument to support ground offensives, blockade coastal cities, and establish a land corridor to the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea. Control over the Sea of Azov therefore played an auxiliary but critically important role in the implementation of the Russian Federation's overall operational plan in the southern theatre of war.

The role of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine in the defense of Mariupol is also clarified as a factor that constrained enemy maritime activity despite the opponent's numerical and technological superiority. Particular attention is paid to the destruction of the large landing ship Saratov, whose operational and psychological significance extended beyond a purely tactical success and had a deterrent effect on the subsequent actions of the Black Sea Fleet of the Russian Federation in the coastal waters of the Sea of Azov.

The article also analyses the Russian Federation's use of civilian port infrastructure in the Sea of Azov (Mariupol and Berdiansk) as an element of the occupation economy, combining military-logistical functions with systematic appropriation of material resources, unlawful seizure of foreign merchant vessels, and other forms of internationally wrongful conduct.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, Azov region, Sea of Azov, Azov operational zone, Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Black Sea Fleet of the Russian Federation, maritime blockade, defense of Mariupol, state-sponsored looting.*

Стаття надійшла 26.01.2026

Стаття прийнята до друку 02.02.2026

Олександр СКРЯБІН

кандидат історичних наук, старший дослідник
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України (Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2719-8400>
Scopus Author ID: 57205495423
Електронна пошта: skryabin07@meta.ua

Ігор ЄВСЄЄВ

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України (Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1450-1378>
Електронна пошта: evseev8@ukr.net

Олег ГЕРАСИМЕНКО

Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України (Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4615-2584>
Електронна пошта: mega-dgym@ukr.net

**ПЕРЕДУМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ТА ПІДГОТОВКА
СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ДО ХАРКІВСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ 2022 РОКУ**

Автори статті проаналізували передумови проведення, планування та підготовку Харківської наступальної операції Сил оборони України 2022 року. Встановлено, що спочатку Харківській наступальній операції відводилась роль відволікаючої у рамках Стратегічної наступальної операції Сил оборони України 2022 року. Однак наприкінці серпня 2022 р. для посилення своїх військ на півдні України противник перекинув частину сил з Ізюмського напрямку, чим майже вдвічі послабив своє угруповання в Харківській області. У результаті для Сил оборони України виникли сприятливі умови для проведення наступальної операції у цьому регіоні.

Операція була спланована у стислі терміни. Відповідно до плану дві десантно-штурмові та одна механізована бригади Сил оборони України мали здійснити прорив оборони противника на вузькій ділянці фронту в районі Балаклії, розсікти його угруповання між Куп'янськом й Ізюмом та створити разом з іншими військовими частинами та підрозділами другого ешелону кільце оточення ворожих сил навколо Ізюма.

Ключові слова: Харківська наступальна операція, задум, планування, підготовка, Сили оборони України, вторгнення.

Постановка проблеми. Харківська наступальна операція 2022 року увійшла в історію відсічі широкомасштабного російського вторгнення як складова частина Стратегічної наступальної операції Сил оборони України (вересень–грудень 2022 р.), що мала значний вплив на подальший перебіг Війни за Незалежність України. Ця операція продемонструвала якісну підготовку, планування і реалізацію масштабних наступальних дій Сил оборони України в умовах переваги противника в особовому складі, військовій техніці і боєприпасах. Одним із основних її результатів

стало перехоплення у ворога стратегічної ініціативи на театрі воєнних дій, що у свою чергу, створило умови для проведення подальших наступальних операцій Силами оборони України (Надтока О. & Шопинський Б. 2024, с. 57).

Актуальність роботи полягає у дослідженні таких аспектів Харківської наступальної операції 2022 року, як передумови її проведення та особливості планування і підготовки, що має теоретичне і практичне значення. До того ж висвітлення героїчних сторінок боротьби Українського народу проти російських окупантів сприяє

патріотичному вихованню громадян нашої держави, необхідність якого гостро усвідомлюється в умовах триваючої широкомасштабної збройної агресії РФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Події, що передували початку Харківської наступальної операції, є малодослідженими. Цілком зрозуміло, що бойових документів, котрі розкривають елементи задуму, планування і підготовки її проведення, у відкритому доступі немає. Тому автори статті, у першу чергу, звернулися до спогадів безпосередніх учасників подій: керівного складу оперативного-стратегічного угруповання військ (далі – ОСУВ) «Хортиця» та командирів військових частин та підрозділів, причетних до процесів планування і підготовки операції (Знищення «вагнера», НАТО чи радянщина... 2025; Подарунки кремлю та скандали в армії... 2025; Зварич, О. 2024; Андрій Маліновський. Майбутнє української зброї... 2024; Кліщук, Л. 2024; Як ВСУ перемогли в битві за Харків... 2023).

Важливими джерелами інформації стали колективні праці науковців Національного університету оборони України (Коваль, М. (за заг. ред.). 2023) та Центру досліджень воєнної історії Збройних Сил України (Залужний, В. (голов. ред.). 2023а; Залужний, В. (голов. ред.). 2023б; Хлонь, С., Пагіря О. & Полтораков, О. 2023).

Заслужують на увагу наукові праці вченого А. Харука (Харук, А. 2023а; 2023б; 2025), присвячені обороні Харкова, першому етапу Слобожанської наступальної операції, обороні та визволенню Лиману у 2022 році. Актуальними та корисними також виявилися розвідки науковців О. Надтоки і Б. Шопинського (Надтока, О. & Шопинський, Б. 2024; Шопинський, Б. 2024), які дослідили Слобожанську та Херсонську наступальні операції Сил оборони України 2022 року. До джерел автори також залучили документальні проекти (Документальний фільм «Битва за Харків». 2023; РІК. – авторський документальний проект... 2023; Рік. Харківщина... 2023; Визволення Харківщини... 2024).

Мета статті – проаналізувати передумови проведення Силами оборони України Харківської наступальної операції 2022 року, хід її планування та підготовки; увести у науковий обіг нові документальні матеріали.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині березня 2022 р. Сили оборони України розпочали контрнаступальні дії. У запеклих боях на Київському, Чернігівському та Сумському напрямках у Північно-Захід-

ній операційній зоні противник зазнав нищівної поразки – його сили були виснажені, а система логістичного забезпечення зруйнована. З огляду на це, на початку квітня російське військово-командування змушене було терміново відвести свої війська вглиб територій республіки Білорусь та Росії (Коваль, М. (за заг. ред.). 2023, с. 132).

Водночас на Харківському напрямку, у Східній операційній зоні, щоб унеможливити оточення обласного центру з південного, північно-східного та північного напрямків та нанесення противником ракетно-артилерійських ударів по місту, Сили оборони України також поступово перейшли від оборони до локальних контрнаступальних дій. У результаті успішних дій українських підрозділів 6 березня було визволено важливий комунікаційний вузол – місто Чугуїв, а 26 і 27 березня – населені пункти Вільхівка і Мала Рогань. Згодом, 29 квітня Сили оборони України розпочали на цьому напрямку більш масштабний контрнаступ, і до кінця травня очистили від російських окупантів 24 населені пункти Харківської області. Успішне просування українських сил дало змогу потіснити противника з панівних висот, звідки він обстрілював Харків, відкинути його від міста на 10, а подекуди – 50 км і вийти на рубіж державного кордону на північному сході в районі с. Тернова. На цьому напрямку ворог був змушений відступити на лівий берег р. Сіверський Донець, а частині підрозділів 92-ї окремої механізованої бригади імені кошового отамана Івана Сірка (далі – омбр) навіть вдалося подолати цю водну перешкоду та закріпитися на лівому березі. У результаті, Сили оборони України наблизилися до Вовчанська та створили серйозну загрозу для шляхів логістичного постачання російського угруповання на Ізюмському напрямку. Отже, у цих сприятливих умовах з'явилась перспектива розсікти навпіл російське угруповання військ на рубежі Вовчанськ – Куп'янськ та створити загрозу оточення противника навколо Ізюма, щоб не дати йому можливості розгорнути наступ на Слов'янськ і Краматорськ (Залужний, В. (голов. ред.). 2023, с. 118; Харук, А. 2023б, с. 28–31; Хлонь, С., Пагіря О. & Полтораков, О. 2023, с. 7–9).

Тим часом стійка оборона українських сил у Східній операційній зоні, а також їх контрнаступальні дії на Харківському напрямку призвели до того, що у першій половині липня російські війська вичерпали тут свої резерви і зазнали істотних втрат у живій силі, озброєнні та військовій техніці. Це змусило загарбників також зни-

зити інтенсивність наступальних дій на інших напрямках та розпочати нарощування втрачених резервів. Ворог був змушений вживати радикальних заходів для збереження свого положення на окупованих територіях. Водночас нарощування Силами оборони України своєї вогневої спроможності завдяки міжнародній допомозі дало змогу вирівняти вогневий паритет між противборчими сторонами та компенсувати чисельну перевагу ворога у засобах ураження. Отже, з'явилися умови для стабілізації фронту, при цьому українське командування отримало можливість планувати стратегічні наступальні операції для подальшого визволення територій України від російських окупантів (Коваль, М. (за заг. ред.). 2023, с. 251–252).

Враховуючи віддаленість південного регіону України від основних угруповань російських військ, зосереджених у Східній операційній зоні, р. Дніпро була істотною природною перешкодою для їх логістики. Натомість це давало можливість українському командуванню розглядати цю ділянку фронту як перспективну для наступу у бік Херсона. Цьому сприяв природний степовий ландшафт Таврії, що виключав можливість побудови противником ефективної системи укріплень (Шопинський, Б. 2024).

За твердженням генерал-полковника О. Сирського (на той час командувача Сухопутних військ ЗС України – командувача ОСУВ «Хортиця»), в рамках Стратегічної наступальної операції Сил оборони, відповідно до задуму українського командування, Херсонська наступальна операція мала проводитися одночасно із Харківською наступальною операцією, однак, останній тоді відводилася роль відволікаючої (Документальний фільм «Битва за Харків»). 2023).

У липні–серпні 2022 р. у національному медійному просторі була розгорнута інформаційна кампанія щодо переходу Сил оборони України у наступ на півдні України. Окрім того, удари української армії по штабах та логістичних центрах російських військ на Херсонщині, зокрема Антонівському мосту, а також заходи із посилення українського угруповання на цьому напрямку переконали противника перерозподілити свої сили і засоби. Через відсутність підготовлених резервів, з початку серпня ворог почав перекидати свої війська на Херсонський напрямок, чим суттєво послабив своє угруповання у Харківській області (Коваль, М. (за заг. ред.). 2023, с. 252).

У той час як у вітчизняних засобах масової комунікації активно обговорювалась лише тема

«херсонських кавунів», яку «по секрету» передавали одне одному лідери громадської думки та деякі військові аналітики, українське командування уважно відслідковувало переміщення військ противника та шукало слабкі місця в його обороні для проведення контрудару (Визволення Харківщини... 2024).

Аналізуючи російське оперативне угруповання у Харківській області, варто зазначити, що наприкінці серпня, після часткової передислокації сил і засобів на Новопавлівський, Запорізький, Криворізький і Південнобузький напрямки, його основні сили залишилися на Ізюмському напрямку. Це були батальйонні тактичні групи (далі – БТГр) зі складу 2-ї мотострілецької дивізії (далі – мсд), 4-ї і 47-ї танкових дивізій, 27-ї окремої мотострілецької бригади, посилені артилерією 288-ї артилерійської бригади та іншими підрозділами 1-ї танкової армії. Вони були знекровлені, значна частина їхньої техніки була непридатною до застосування, а військовослужбовці мали низький морально-психологічний стан. Таким же був стан з'єднань 20-ї загальновійськової армії: 3-ї і 144-ї мсд, а також підрозділів 2-го армійського корпусу, перекинутих на підсилення, оскільки їх ще на початку широкомасштабного вторгнення противник силоміць укомплектував мобілізованими резервістами із окупованих районів Луганської області. До того ж у низці районів на передові позиції було висунуто підрозділи Росгвардії, які не були призначені для ведення бойових дій проти регулярних військ і практично не мали важкого озброєння. Отже, виникли сприятливі умови для проведення Силами оборони України наступальної операції. Військово-політичне керівництво України вирішило скористатися ситуацією для здійснення прориву російської оборони на Харківщині (Генеральний штаб ЗСУ. 2023; Харук, А. 2023а, с. 9).

Під час одного із засідань Ставки Верховного Головнокомандувача Президенту України В. Зеленському запропонували розпочати наступальну операцію на Харківщині, де ворог, унаслідок перекидання своїх військ, послабив позиції і не очікував прориву нашої армії. Після схвалення пропозиції штаб ОСУВ «Хортиця» приступив до планування Харківської наступальної операції як першого головного удару у Стратегічній наступальній операції. Її керівником було призначено командувача Сухопутних військ ЗС України – командувача ОСУВ «Хортиця» генерал-полковника О. Сирського (РІК– авторський документальний проект... 2023).

Основними завданнями майбутньої наступальної операції мали стати: покращення тактичного положення Сил оборони України у Східній операційній зоні, зниження російської загрози для Харкова та ризику оперативного оточення українських підрозділів на заході Донеччини; забезпечення передумов для визволення північно-західної частини Луганської області; підняття бойового духу української армії та здійснення деморалізаційного впливу на ворога; подальша дезорганізація російського командування, змушеного вирішувати проблему оптимального використання недостатніх ресурсів (Харук, А. 2023а, с. 9).

Наприкінці серпня 2022 р. фронт на Харківщині проходив приблизно з півночі обласного центру від населеного пункту Уди через Липці до Тернової, що на північному сході, дугою у південно-східному напрямку, далі – уздовж правого берега Сіверського Донця на південь через Балаклію аж до Ізюма і межі з Донецькою областю, з виступом на рівні Куп'янська. Під контролем російських загартників у цей час залишалася східна та північно-східна частини області, зокрема й важливі логістичні вузли – Вовчанськ, Куп'янськ та Ізюм. Українське командування ще з весни 2022 р. розглядало Ізюм як важливий стратегічний об'єкт. З часу його захоплення противник сконцентрував у районі населеного пункту потужне наступальне угруповання військ для подальшого просування углиб території України одразу на трьох напрямках: на Слов'янськ, Барвінкове та Лозову. Водночас для російських військ Куп'янськ став логістичним хабом, через який із Білгорода та Валуйок через Вовчанськ противник здійснював постачання своїх угруповань у Східній операційній зоні (Харук, А. 2023а, с. 8; Залужний, В. (голов. ред.). 2023b, с. 87–88).

Під час планування наступальної операції особливу увагу було приділено вивченню місцевості. Східна Харківщина, де передбачалось завдати контрудару, характеризується невеликою площею лісів і наявністю водних перешкод, зокрема річок Сіверський Донець і Оскіл. Ці річки протікають із півночі на південь і утворюють зручний рубіж для організації оборони. Найвигідніше географічне положення для утримання оборони мав Ізюм – зі сходу та заходу місто вкрито лісами, що омиваються річкою Сіверський Донець. Чи не єдиним шляхом для прориву в місто з півдня була ділянка суходолу між вигинами Сіверського Донця шириною 3 км. Проте тут річка має болотисту поверхню та великі закрути, її

ширина досягає майже 100 м, що ускладнювало її форсування. Крім цього, наприкінці серпня на Харківщині окупанти контролювали три мости через р. Оскіл у Куп'янському районі (Оскіл, Оскільська ГЕС, Куп'янськ), інші три (Дворічна, Сенькове, Гороховатка) були знищені на початку вторгнення російських військ. Українське командування врахувало географічні особливості території майбутніх активних бойових дій (Залужний, В. (голов. ред.). 2023b, с. 88).

Після ретельного проведення оперативних розрахунків найбільш ефективним для прориву оборони противника виявився район на північ від Балаклії. По-перше, тут розташовувався 65-й Арсенал – база зберігання боєприпасів, яку окупанти використовували для забезпечення своїх військ. По-друге, з точки зору тактики, противник невдало побудував оборону на цьому напрямку: були виявлені слабкі місця на стику двох БТГр, куди й планувалось нанести головний удар українських військ. Подальший наступ Сил оборони України мав на меті розсікти усе угруповання російських військ навпіл – до р. Оскіл.

Варто зазначити, що операція планувалась у найкоротші терміни. Для швидкої реалізації задуму та зменшення часу на підготовку ударних сил до складу першого ешелону було обрано бойові бригади Десантно-штурмових військ ЗС України: 25-ту окрему повітрянодесантну Січеславську бригаду (далі – опдбр) та 80-ту окрему десантно-штурмову Галицьку бригаду (далі – одшбр), які вже мали досвід ведення бойових дій поблизу Лиману, Вовчоярівки, Лисичанського нафтопереробного заводу, Сіверська та на інших напрямках. До цих сил було залучено також 92-гу омбр, що тривалий час вела оборонні бої на Харківському напрямку. Ця бригада була переважно укомплектована особовим складом, який проживав у вказаному регіоні та досконало орієнтувався на місцевості. Щоб досягти повної злагодженості підрозділів, було проведено перегрупування цього «ударного кулака» – до бригад повернули їхні штатні батальйони, які до цього воювали у складі інших з'єднань. На підготовку та злагодження було відведено два тижні (Знищення «вагнера», НАТО чи радянщина... 2025).

Спочатку було сплановано прорив оборони противника на глибину понад 50 км, оточення населених пунктів і примушування ворога до відступу. Така схема дій давала змогу мінімізувати втрати ЗС України. Важливим чинником була швидкість просування. План операції передбачав, що бригади першого ешелону прорвуть пере-

дній край оборони противника у смузі шириною 7 км, знищать його позиції та продовжать наступ. Вони мали пройти крізь російські бойові порядки і з певного рубежу зробити «відрив-ривок», щоб швидко просуватися далі, у глибину оборони противника, розрізавши його угруповання між Куп'янськом і Ізюмом, та створити кільце оточення (Надтока, О. & Шопинський, Б. 2024, с. 51; Кліщук, Л. 2024).

Першочерговим завданням було оволодіти логістичним центром маршрутів – населеним пунктом Волохів Яр, через який противник міг пересуватися з півночі на південь і у будь-який час висунутися на допомогу своїм підрозділам, що перебували в обороні. Передбачалося, що упродовж перших п'яти днів проведення операції Сили оборони України мали зламати передній край оборони противника та просунутися від Вовчого Яру через Волохів Яр, у напрямку Куп'янська. На той час начальник штабу ОСУВ «Хортиця» генерал-майор А. Баргилевич зазначав, що на розроблення цих дій було витрачено майже 60 % усього часу, відведеного на планування операції. На сьомий день операції передові підрозділи мали зайняти панівні висоти на північ від Ізюма. Бригади прориву мали постійно рухатися вперед, не вв'язуючись у відкриті бої. Зі слів полковника І. Скибюка, який на той час командував 80-ю одшбр, глибина прориву для його бригади складала майже 90 км, що дуже вражало під час планування (Документальний фільм «Битва за Харків». 2023; Рік. Харківщина... 2023).

Для блокування противника у смузі прориву та визволення територій України до другого ешелону залучалися підрозділи: 95-ї окремої десантно-штурмової бригади, 14-ї окремої механізованої бригади імені князя Романа Великого, 30-ї окремої механізованої бригади імені князя Костянтина Острозького, 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр», 71-ї окремої егерської бригади, 1-ї окремої танкової Сіверської бригади, 3-ї окремої танкової Залізної бригади, 4-ї окремої танкової бригади, 1-ї окремої бригади спеціального призначення, Окремого центру спеціальних операцій «Схід» імені князя Святослава Хороброго, Окремого центру спеціальних операцій «Захід» імені князя Ізяслава Мстиславича, 127-ї та 112-ї окремих бригад територіальної оборони, зведеної тактичної групи «Адам», Головного управління розвідки МО України «Кракен», 4-ї бригади оперативного призначення імені Героя України сержанта Сергія Михальчука та 15-го Слов'янського полку Національної гвардії Укра-

їни, Служби безпеки України, Добровольчого українського корпусу та інші. Частина підрозділів мала забезпечити прикриття наступаючого угруповання з флангів. Резерв противника, у свою чергу, складався з 11 БТГр (в районі Білгорода) та 12 БТГр – на Ізюмському напрямку. Наявними силами він міг зірвати наступ Сил оборони України із флангів (Надтока, О. & Шопинський, Б. 2024, с. 51; Подарунки кремлю та скандали в армії... 2025).

Розрахунки, проведені штабом ОСУВ «Хортиця», свідчили, що у співвідношенні сил і засобів між українськими та російськими військами у цьому районі у Сил оборони України не було переваги. Тому українське командування планувало створити її у силах і засобах на доволі вузькій ділянці фронту та здійснити там прорив оборони противника. Критично важливими були швидкість та чітка організація взаємодії як по вертикалі – між штабом та підпорядкованими силами, так і по горизонталі – між бригадами прориву й іншими військовими частинами, залученими до наступу. Це, у свою чергу, накладало особливу відповідальність на командирів. І. Скибюк зазначав, що план операції не дозволяв порушити взаємодію, так як в іншому випадку міг відбутися «ефект доміно», що позначилось би на загальному успіху і безпеці всієї операції (Документальний фільм «Битва за Харків». 2023; Зварич, О. 2024; Кліщук, Л. 2024).

Зосередження зусиль на головному напрямку прориву, де ворог його не очікував, а також ретельна підготовка операції давали шанс на успіх. Командування ОСУВ «Хортиця» організувало копійку роботи з командирами бригад щодо планування майбутнього контрнаступу, під час якого використовувалися карти місцевості, надруковані за сучасними технологіями на 3D-принтері. На цих картах командири відпрацьовували завдання та маршрути пересування підпорядкованих підрозділів, обговорювали взаємодію, а також прогнозували непередбачувані ситуації, що могли виникнути під час прориву оборони противника та подальшого розвитку наступу. Такий підхід забезпечив максимально ефективне застосування наявних сил та засобів. Полковник П. Федосенко, на той час командир 92-ї омбр, згадував, що підготовка до операції була ретельною, із урахуванням дрібниць, а сам план операції неодноразово удосконалювався. Особливу увагу було приділено підготовці особового складу, який мав знати кожен свій крок (Як це було... 2025; Как ВСУ победили в битве за Харьков... 2023).

Важливою складовою процесу підготовки до проведення Харківської наступальної операції стало завчасне виявлення і знищення логістичних ланцюгів та об'єктів противника, місць розташування його живої сили, зокрема віддалених від лінії фронту. Для цього у розпорядження командувача операції було виділено батарею ракетних систем залпового вогню (далі – РСЗВ) «MLRS» M270 зі складу 107-ї реактивної артилерійської бригади та достатню кількість боєприпасів. Полковник О. Костюшко, на той час начальник відділення центру об'єднаної вогневої підтримки ОСУВ «Хортиця», стверджував, що було створено два розвідувальні вогневі комплекси у складі батареї «Panzerhaubitze 2000» і батареї «Krab», яким придали безпілотні літальні апарати для здійснення повітряної розвідки та передачі цілевказань. Окрім цього, для 92-ї омбр, 25-ї опдбр і 80-ї одшбр за рахунок 40-ї окремої артилерійської бригади імені Великого князя Вітовта та 44-ї окремої артилерійської бригади імені гетьмана Данила Апостола було виділено по батареї причіпних 155-мм гаубиць M777 (Документальний фільм «Битва за Харків». 2023).

Американська розвідка сприяла раціональному розподілу ресурсів Сил оборони України, точно локалізуючи цілі. Напередодні наступу було розроблено план взаємодії із американськими партнерами: українська сторона надала опис цілей, розташованих у тій чи іншій зоні, а американська – за допомогою геопросторової розвідки визначала точні координати цілей. Ця співпраця мала важливе значення з точки зору ефективності роботи української артилерії. Зі слів командира артилерійського дивізіону, позивний «Сула», майже 30 % успіху контрнаступу залежало від РСЗВ «MLRS». Маючи чіткі координати цілей, ці системи завчасно застосували для знищення ворожої логістики ще до початку операції (Khurshudyan, I., Sonne, P., Morgunov S. & Hrabchuk K. 2022; Надтока, О. & Шопинський, Б. 2024, с. 52; Документальний фільм «Битва за Харків». 2023).

Генерал-майор А. Маліновський, на той час начальник управління ракетних військ і артилерії командування підготовки Командування Сухопутних військ ЗС України, також звернув увагу на ефективне застосування на підготовчому етапі РСЗВ «MLRS» для ураження логістичних центрів, складів із боєприпасами, пально-мастильними матеріалами, місць зосередження живої сили противника. Поступове знекровлення ворожих сил артилерійськими засобами вже на етапі підготовки до операції призвело до дефіциту бо-

еприпасів у російських військ на цьому напрямку (Андрій Маліновський. Майбутнє української зброї... 2024).

У встановлений час пункт управління командувача, а також бригади прориву разом з іншими підрозділами українських сил, приховано перекинули на напрямки прориву оборони противника та розосередили їх у лісових смугах. Для забезпечення прихованості наших намірів на цьому напрямку підрозділи переміщувалися швидко та у нічний час. Оскільки перша лінія оборони противника була щільно замінована, інженерні підрозділи Сил оборони України проводили дорозвідку і розмінування мінних полів вночі, створюючи у них проходи. Зважаючи на недостатню кількість боєприпасів, надходження яких очікувалось найближчим часом, наступ відклали на кілька днів (Знищення «вагнера», НАТО чи радянщина... 2025).

Ситуацію ускладнювало те, що у серпні 2022 р. в Україні закінчувалися артилерійські боєприпаси радянського виробництва. Допомога з боку країн-партнерів була недостатньою: на 12 російських артилерійських пострілів українські війська могли відповісти лише одним. За підрахунками штабу ОСУВ «Хортиця», потреба у боєприпасах під час проведення активних бойових дій, відповідно до чинних норм, в умовах дефіциту боєприпасів виявилася надзвичайно великою (Подарунки кремлю та скандали в армії... 2025).

Зважаючи на це, командувач операції визначив мінімальну кількість снарядів кожної номенклатури – 8 тисяч. Однак поставлено було лише 30 % від замовленого. Очікування наступу підвищувало ризик виявлення противником українських угруповань і нанесення вогневого удару по району зосередження та вихідному району. Враховуючи зазначене, О. Сирський вирішив не чекати надходження решти боєприпасів, а розпочати наступ. Він згадує: «Ворог почав проводити посилену повітряну розвідку над цим районом і ставало зрозумілим, що при очікуванні решти боєприпасів, вони нас викриють» (Знищення «вагнера», НАТО чи радянщина... 2025).

Упродовж 3–5 вересня українські підрозділи провели відволікаючі дії на Ізюмському напрямку: форсували Сіверський Донець на південний схід від Лиману, визволили Озерне, а згодом зачистили від окупантів Старий Караван (Харук, А. 2025, с. 8). 6 вересня о 05:00 Сили оборони України розпочали наступальну операцію.

Висновки з дослідження. Таким чином, підсумовуючи, можна зазначити наступне:

1. Контрнаступальні дії Сил оборони України на Харківському напрямку у березні–травні 2022 р. дали змогу не лише відсунути лінію фронту від обласного центру, а й зайняти вигідні висоти та створити плацдарм для проведення подальшої наступальної операції, котра на початковому етапі планування Стратегічної наступальної операції розглядалась як відволікаюча. Прихована підготовка до контрнаступу у поєднанні з вдалим поширенням дезінформації щодо реальних планів українського командування ввели противника в оману та змусили перекинути частину бойових частин на Херсонщину, тим самим послабивши угруповання на Харківщині. Все це стало передумовами для проведення Харківської наступальної операції.

2. Ризиковий задум операції, по суті, не відповідав канонам воєнного мистецтва щодо трира-

зової переваги наступаючої сторони, проте, план її проведення передбачав ретельну підготовку та чітку взаємодію між командуванням та військовими частинами (підрозділами) як по вертикалі, так і по горизонталі. Він був розрахований на раптове нанесення удару по найслабшій ділянці фронту, швидкий прорив ворожої оборони та миттєве просування бригад першого ешелону тилами противника за підтримки сил, що рухались за ними у складі другого ешелону.

3. Невід'ємним елементом підготовки до проведення наступальної операції стало завчасне виявлення і знищення логістичних ланцюгів та важливих об'єктів противника, особливо тих, що розташовувалися на значному віддаленні від лінії фронту. Це призвело вже на початку операції до знекровлення ворожих сил та дефіциту в них боєприпасів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Khurshudyan, I., Sonne, P., Morgunov S. & Hrabchuk K. (2022). Inside the Ukrainian counteroffensive that shocked Putin and reshaped the war. URL: <https://tinyurl.com/566mbv6e> [дата зверн.: 18.11.2025].

Андрій Маліновський. Майбутнє української зброї та її застосування на фронті. (2024). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xuqS-4g66Gg&t=7s> [дата зверн.: 19.11.2025].

Визволення Харківщини. Фільм Центру досліджень воєнної історії ЗСУ. (2024). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4fkcxnSMxQY> [дата зверн.: 13.11.2025].

Генеральний штаб ЗСУ (2023). URL: <https://tinyurl.com/44n7rkrd> [дата зверн.: 20.11.2025].

Документальний фільм «Битва за Харків». (2023). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QbzczvnuC8> [дата зверн.: 13.11.2025].

Залужний, В. (голов. ред.). (2023b). *Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022-24.02.2023)* (у 4-х кн., Кн. III). Київ: Видавництво Ліра-К, 198 с.

Залужний, В. (голов. ред.). (2023a). *Рік війни за свободу: Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022-24.02.2023)* (у 4-х кн., Кн. II). Київ: Видавництво Ліра-К, 198 с.

Зварич, О. (2024). Ексклюзив. Начальник Генштабу Анатолій Баргилевич: «Червона лінія» у нас одна – зберегти Україну. URL: <https://tinyurl.com/3d3rxrew> [дата зверн.: 25.11.2025].

Знищення «вагнера», НАТО чи радянщина, секрети битв за Київ та Курщину – як поламати військову науку? (2025). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VYvM9LxsPE> [дата зверн.: 13.11.2025].

Как ВСУ победили в битве за Харьков. Наступление украинской армии. (2023). URL: https://www.youtube.com/watch?v=nNQqfYh2V_c [дата зверн.: 15.11.2025].

Кліщук, Л. (2024). Інтерв'ю бригадного генерала І. Скибюка. З ким саме ми воюємо, скільки ще триватиме війна URL: <https://tinyurl.com/2w5wpxh3> [дата зверн.: 17.11.2025].

Коваль, М. (за заг. ред.). (2023). *Рік незламності: крах операції "Z"*. К.: НУОУ, 320 с.

Надтока, О. & Шопинський, Б. (2024). Слобожанська наступальна операція Сил оборони України: перебіг та результати (06.09–01.10.2022 р.). *Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Стратегії репрезентації*. (Ред. А. Киридон). Київ: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», с. 49–57.

Подарунки кремлю та скандали в армії: перше велике інтерв'ю Головнокомандувача Сирського. (2025). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WQzUM9-rXF4&t=16s/> [дата зверн.: 21.11.2025].

РІК – авторський документальний проект Дмитра Комарова. Частина друга. (2023). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rlkzADUfb3s&t=1656s> [дата зверн.: 13.11.2025].

Рік. Харківщина. Фільм 2. Документальний проєкт Дмитра Комарова. (2023). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7LYcdn8h9Kk&t=2875s> [дата зверн.: 19.11.2025].

Харук, А. (2023a). Слобожанська наступальна операція: передумови і перший етап (6–12 вересня 2022 р.). *Український історичний журнал*. № 1 (568), с. 5–19. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.005>.

Харук, А. (2023b). Харківська оборонна операція (24 лютого–14 травня 2022 р.). *Український історичний журнал*. № 5 (572), с. 23–34. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.023>.

Харук, А. (2025). Дві битви за Лиман (23 травня–жовтня 2022 р.). *Український історичний журнал*. № 3 (582), с. 5–15. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.005>.

Хлонь, С., Пагіря, О. & Полтораков, О. (2023). *Східна брама держави (Оборона Харкова (24 лютого–14 травня 2022 р.))*. К.: ЦДВІ ЗСУ, 11 с.

Шопинський, Б. (2024). Херсонська наступальна операція Сил оборони України: перебіг та результати (29 серпня–11 листопада 2022 р.). URL: <https://tinyurl.com/36exx4y5> [дата зверн.: 11.11.2025].

Як це було. Хронологія Слобожанського контрнаступу Сил оборони України 2022 року. (2025). URL: <https://tinyurl.com/48cee734> [дата зверн.: 24.11.2025].

REFERENCES

Andrii Malinovskyi. Maibutnie ukraïnskoi zbroi ta yii zastosuvannia na fronti. (2024). [Andrii Malinovskyi. The future of Ukrainian weapons and their use on the front]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xuqS-4g66Gg&t=7s> [Accessed: 19.11.2025]. [in Ukrainian].

Dokumentalniy film “Bytva za Kharkiv”. (2023). [Documentary film “Battle for Kharkiv”]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QbzkvznuC8> [Accessed: 13.11.2025]. [in Ukrainian].

Heneralnyi shtab ZSU (2023). [General Staff of the Armed Forces of Ukraine]. URL: <https://tinyurl.com/44n7rkrd> [Accessed: 20.11.2025]. [in Ukrainian].

Kak VSU pobedili v bitve za Harkov. Nastuplenie ukraïnskoï armii. (2023). [How the Ukrainian Armed Forces won the battle for Kharkiv. The offensive of the Ukrainian army]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=nNQqfYh2V_c [Accessed: 15.11.2025]. [in Russian].

Kharuk, A. (2023b). Kharkivska oboronna operatsiia (24 liutoho–14 travnia 2022 r.) [Kharkiv defensive operation (February 24 – May 14, 2022)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5 (572), s. 23–34. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.05.023> [in Ukrainian].

Kharuk, A. (2025). Dvi bytvy za Lyman (23 travnia–zhovtnia 2022 r.) [Two battles for Lyman (May 23 – October 2022)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, № 3 (582), s. 5–15. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.03.005> [in Ukrainian].

Kharuk, A. (2023a). Slobozhanska nastupalna operatsiia: peredumovy i pershyi etap (6–12 veresnia 2022 r.) [Slobozhansk offensive operation: prerequisites and first stage (September 6–12, 2022)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 1 (568), s. 5–19. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.005> [in Ukrainian].

Khlon, S., Pahiria, O. & Poltorakov, O. (2023). *Skhidna brama derzhavy (Oborona Kharkova (24 liutoho–14 travnia 2022 r.))* [Eastern gate of the state (Defense of Kharkiv (February 24 – May 14, 2022))]. К.: TsDVI ZSU, 11 s. [in Ukrainian].

Khurshudyan, I., Sonne, P., Morgunov S. & Hrabchuk K. (2022). Inside the Ukrainian counteroffensive that shocked Putin and reshaped the war. URL: <https://tinyurl.com/566mbv6e> [Accessed: 18.11.2025]. [in English].

Klishchuk, L. (2024). Komanduvach Desantno-shturmovykh viisk ZSU Ihor Skybiuk: z kym same my voiuïemo, skilky shche tryvatyme viina [Commander of the Airborne Assault Forces of the Armed Forces of Ukraine Ihor Skybiuk: who exactly are we fighting against, how long will the war last?]. URL: <https://tinyurl.com/2w5wpxh3> [Accessed: 17.11.2025]. [in Ukrainian].

Koval, M. (ed.). (2023). *Rik nezlamnosti: krakh operatsii “Z”* [The Year of Invincibility: The Collapse of Operation “Z”]. К.: NUOU, 320 s. [in Ukrainian].

Nadtoka, O. & Shopynskyi, B. (2024). Slobozhanska nastupalna operatsiia Syl oborony Ukrainy: perebih ta rezultaty (06.09–01.10.2022 r.) [Slobozhansk offensive operation of the Defence Forces of Ukraine: progress and results (06.09.–01.10.2022)]. *Viina Rosii proty Ukrainy (liutyi 2014 – liutyi 2024 rr.)*. *Stratehii reprezentatsii*. (Red. A. Kyrydon). Kyiv: Derzhavna naukova ustanova «Entsyklopedychne vydavnytstvo», s. 49–57. [in Ukrainian].

Podarunki kremliu ta skandaly v armii: pershe velyke interviu Holovkoma Syrskoho. (2025). [Kremlin gifts and army scandals: Commander-in-Chief Syrsky's first major interview]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WQzUM9-rXF4&t=16s/> [Accessed: 21.11.2025]. [in Ukrainian].

RIK – avtorskyi dokumentalniy proekt Dmytra Komarova. Chastyna druha. (2023). [YEAR – an author's documentary project by Dmitry Komarov. Part Two]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rlkzADUfb3s&t=1656s> [Accessed: 03.11.2025]. [in Ukrainian].

Rik. Kharkivshchyna. Film 2. Dokumentalniy proekt Dmytra Komarova. (2023). [Year. Kharkiv region. Film 2. Documentary project by Dmitry Komarov]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7LYcdn8h9Kk&t=2875s> [Accessed: 19.11.2025]. [in Ukrainian].

Shopynskyi, B. (2024). Khersonska nastupalna operatsiia Syl oborony Ukrainy: perebih ta rezultaty (29 serpnia–11 lystopada 2022 r.) [Kherson offensive operation of the Defense Forces of Ukraine: progress and results (august 29–november 11, 2022)]. URL: <https://tinyurl.com/36exx4y5> [Accessed: 11.11.2025]. [in Ukrainian].

Vyzvolennia Kharkivshchyny. Film Tsentru doslidzhen voiennoi istorii ZSU. (2024). [Liberation of Kharkiv region. Film by the Centre for Military History Research of the Armed Forces of Ukraine]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4fkcxnSMxQY> [Accessed: 13.11.2025]. [in Ukrainian].

Yak tse bulo. Khronolohiia Slobozhanskoho kontrnastupu Syl oborony Ukrainy 2022 roku. (2025). [How it was. Chronology of the Slobozhansk counteroffensive of the Defense Forces of Ukraine in 2022]. URL: <https://tinyurl.com/48cee734> [Accessed: 24.11.2025]. [in Ukrainian].

Zaluzhnyi, V. (ed.). (2023a). *Rik viiny za svobodu: Voienno-istorychnyi narys rosiisko-ukrainskoi viiny (24.02.2022–24.02.2023)* [The year of the War for Freedom: military-historical sketch of the Russian-Ukrainian war (24.02.2022–24.02.2023)]. (Vol. 2). Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 198 s. [in Ukrainian].

Zaluzhnyi, V. (ed.). (2023b). *Rik viiny za svobodu: Voienno-istorychnyi narys rosiisko-ukrainskoi viiny (24.02.2022–24.02.2023)* [The year of the War for Freedom: military-historical sketch of the Russian-Ukrainian war (24.02.2022–24.02.2023)]. (Vol. 3). Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 198 s. [in Ukrainian].

Znyshchennia “vahnera”, NATO chy radianshchyna, sekrety bytv za Kyiv ta Kurshchynu – yak polamaty viiskovu nauku? (2025). [Destruction of “wagner”, NATO or Sovietism, secrets of the battles for Kyiv and Kursk – how to break military science?]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VYvM9LxsIIE> [Accessed: 13.11.2025]. [in Ukrainian].

Zvarych, O. (2024). Ekskliuzyv. Nachalnyk Henshtabu Anatolii Barhylevych: “Chervona liniia” u nas odna – zberehty Ukrainu [Exclusive. Chief of the General Staff Anatolii Barhylevych: We have only one “red line” – to preserve Ukraine]. URL: <https://tinyurl.com/3d3rxpew> [Accessed: 25.11.2025]. [in Ukrainian].

Oleksandr SKRIABIN

*PhD of Historical Sciences, Senior Researcher
The Research Centre for Humanitarian Problems
of the Armed Forces of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2719-8400>*

Ihor YEVSIEIEV

*The Research Centre for Humanitarian Problems
of the Armed Forces of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1450-1378>*

Oleh HERASYMENKO

*The Research Centre for Humanitarian Problems
of the Armed Forces of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-4615-2584>*

PREREQUISITES FOR PREPARING THE DEFENCE FORCES OF UKRAINE FOR THE KHARKIV OFFENSIVE OPERATION IN 2022

In March 2022, the Defence Forces of Ukraine in the Kharkiv direction gradually transitioned from defensive actions to counteroffensive operations. As a result of successful combat actions during March–May 2022, Russian forces were forced to withdraw from Kharkiv to the eastern bank of the Siverskyi Donets River. Some Ukrainian units managed to cross the river and establish a bridgehead.

Consequently, the Defence Forces of Ukraine approached the city of Vovchansk and created a serious threat to the logistical supply routes of the Russian grouping operating in the Iziurm direction.

During the summer of 2022, the Ukrainian command planned to conduct the Kherson and Kharkiv offensive operations within the framework of a broader strategic offensive operation of the Defence Forces of Ukraine. However, the Kharkiv operation was initially assigned the role of a diversion.

Thus, in July–August 2022 an information campaign was launched in the Ukrainian media space regarding the forthcoming offensive of the Defence Forces of Ukraine in southern Ukraine. Ukrainian forces conducted powerful strikes against command posts and logistical routes of Russian troops in the Kherson region, including the Antonivskyi Bridge.

These measures convinced the enemy to redeploy forces to the Kherson direction. Due to a shortage of prepared reserves, Russian command began transferring troops from other directions starting in early August, thereby weakening its grouping in the Kharkiv region by almost half. As a result, favourable conditions emerged for launching a full-scale offensive operation by the Defence Forces of Ukraine in the Kharkiv region.

Keywords: *Kharkiv offensive operation, operational planning, preparation of operations, Defence Forces of Ukraine, Russian invasion.*

Стаття надійшла 26.12.2025

Стаття прийнята до друку 26.01.2026

Юрій РУСНАК

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
заслужений юрист України
Національний університет оборони України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1418-5793>
Електронна пошта: rusnakui@ukr.net

**ТРАНСФОРМАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ УКРАЇНИ
ЩОДО НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ (2014–2025 рр.)**

Стаття присвячена трансформації нормативно-правової бази України щодо надання гуманітарної допомоги, у тому числі від країн-партнерів. Зокрема, автор окреслив поняття «гуманітарна допомога» відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу», проаналізував зміни та доповнення, внесені законодавцем за час проведення антитерористичної операції на Сході України у 2014–2018 рр., операції Об'єднаних сил у 2018–2022 рр., а також в умовах широкомасштабної агресії російської федерації, розпочатої у лютому 2022 року. Крім того, автор проаналізував постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України щодо врегулювання питань надання гуманітарної допомоги; накази Міністерства соціальної політики України та Міністерства у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, що регулюють досліджуване питання. Також автор приділив увагу законодавству України, яким були внесені зміни до Кримінального кодексу України щодо запровадження кримінальної відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги.

У статті наведено дані про стриману гуманітарну допомогу від міжнародної спільноти у 2014–2022 рр. та у 2022–2025 роках. Беззаперечним є факт, що в умовах російсько-української війни законодавство у сфері надання гуманітарної допомоги набуває стратегічного значення для реалізації гуманітарної політики, забезпечення стійкості держави та захисту прав людини. Автор вказав, що триваюча агресія російської федерації проти України зумовлює об'єктивну необхідність постійного вдосконалення національного законодавства для оперативного реагування на гуманітарні виклики, що постають перед нашою державою.

Ключові слова: російсько-українська війна, гуманітарна допомога, міжнародна гуманітарна допомога, міжнародні партнери, цивільне населення.

Постановка проблеми. Трансформація нормативно-правової бази з питань надання гуманітарної допомоги Україні відбувалась у відповідь на агресію російської федерації проти України. З 2014 р. виникла необхідність правового регулювання питань отримання та координації допомоги від країн-партнерів, забезпечення її належного розподілу та захисту прав цивільного населення. Перехід антитерористичної операції в операцію Об'єднаних сил у 2018 р. відобразив потребу у більш системному підході до регулювання надання гуманітарної допомоги та координації роботи із міжнародними партнерами для забезпечення законності, прозорості та ефективності розподілу отриманої допомоги. Широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну в лютому 2022 р. актуалізувало пи-

тання уточнення правових механізмів для забезпечення надходження і розподілу гуманітарної допомоги та зумовило необхідність оновлення та вдосконалення національної нормативно-правової бази. Утім, в умовах триваючої агресії російської федерації проти України питання підвищення ефективності правового регулювання гуманітарної допомоги потребує подальшого комплексного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання гуманітарної допомоги ставало предметом досліджень багатьох науковців. Зазначене питання висвітлювали І. Беседін, розкриваючи адміністративно-правове регулювання гуманітарної допомоги в Україні в умовах воєнного стану (Беседін, І. 2025), О. Бурдюжа, описуючи міжнародно-правовий механізм надан-

ня гуманітарної допомоги (Бурдюжа, О. 2025), Є. Львова, досліджуючи міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги як міждисциплінарного інструменту захисту прав людини (Львова, Є. 2024), С. Поляруш, окреслюючи історико-правовий аспект формування інституту гуманітарної допомоги (Поляруш, С. 2017), Л. Приполова та В. Корнієнко, розкриваючи організаційно-правові складові міжнародної гуманітарної допомоги в умовах дії воєнного стану (Приполова, Л. & Корнієнко, В. 2024). Утім, виходячи з аналізу праць науковців, питання надання міжнародної гуманітарної допомоги Україні в умовах триваючої російсько-української війни потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

Мега статті полягає в дослідженні трансформації правових основ надання міжнародної гуманітарної допомоги Україні з 2014 по 2025 роки.

Виклад основного матеріалу. Базовим нормативно-правовим актом, що регулює питання гуманітарної допомоги, є Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 р. № 1192-XIV. Закон визначає, що гуманітарна допомога – це цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту (Про гуманітарну допомогу. 1999).

Зважаючи, що зовнішньополітичними планами України є інтеграція в європейський політичний, економічний, правовий простір для набуття членства в Європейському Союзі (далі – ЄС), безумовно, національне законодавство має враховувати загальноприйняті міжнародні принципи, у тому числі щодо надання гуманітарної допомоги. Серед основних міжнародно-правових документів, що закріплюють базові принципи (правові механізми) надання міжнародної гуманітарної допомоги, є: Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 46/182 по зміцненню координації гуманітарної

допомоги ООН у надзвичайних ситуаціях; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 58/114; Кодекс поведінки Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця і неурядових організацій при наданні допомоги у випадку стихійних лих і катастроф; Гуманітарна хартія та базові стандарти надання гуманітарної допомоги в умовах воєнного конфлікту (міжнародно визнаний набір принципів і універсальних мінімальних стандартів надання мінімальної допомоги) тощо (Приполова, Л. & Корнієнко, В. 2024).

Відповідно до викликів, що постали перед нашою державою, з 2014 по 2025 рр. Закон України «Про гуманітарну допомогу» 21 раз зазнавав змін. Для ґрунтовного та всебічного аналізу на прикладі окремих нормативно-правових актів варто проаналізувати, як змінювалась нормативно-правова база за час проведення антитерористичної операції на Сході України, операції Об'єднаних сил на Сході України та в умовах широкомасштабної агресії російської федерації проти України з 24 лютого 2022 року.

Антитерористична операція на Сході України (2014–2018). 15 серпня 2014 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 347 «Питання митного оформлення вантажів гуманітарної допомоги» (Питання митного оформлення вантажів гуманітарної допомоги. 2014) (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 170), де вказано, що на період проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, пропуск через митний кордон України, декларування та митне оформлення гуманітарного товару, який надається Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, Всесвітньою організацією охорони здоров'я, Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), ООН, здійснюється за місцем перетину митного кордону України шляхом подання товаросупровідних документів без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Пізніше того ж року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 року № 566 «Питання митного оформлення вантажів гуманітарної допомоги» (Питання митного оформлення вантажів гуманітарної допомоги. 2014) (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 170). Відповідно до постанови на період проведення антитерористичної операції, здійснен-

ня заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях пропуск через митний кордон України, декларування та митне оформлення гуманітарного товару, який надається урядами інших держав через уповноважені ними організації, здійснюється без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

У січні 2015 р. Постановою Кабінету Міністрів України № 21 «Про затвердження Порядку надання гуманітарної та іншої допомоги населенню Донецької та Луганської областей» (Про затвердження Порядку надання гуманітарної та іншої допомоги населенню Донецької та Луганської областей. 2015) (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2020 року № 132) було визначено механізм надання, розподілу і видачі гуманітарної та іншої допомоги населенню Донецької та Луганської областей, що надавалася через Донецьку і Луганську обласні державні адміністрації.

Крім того, упродовж 2015 р. Верховна Рада України прийняла п'ять Законів України, що вносили зміни до Закону України «Про гуманітарну допомогу». Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України “Про гуманітарну допомогу” щодо оперативності прийняття рішень» від 16 липня повноваження про визнання невеликих та спеціальних вантажів із гуманітарною допомогою передбачалось передати місцевим адміністраціям. Це мало пришвидшити оформлення і переміщення такого виду допомоги та зменшити обсяг відповідних документів (Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу»... 2015). У грудні було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про гуманітарну допомогу” щодо недопущення затягування строків проведення державного санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного та радіологічного контролю гуманітарної допомоги» № 865-VIII (Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо недопущення... 2015).

Упродовж 2016–2017 рр. процедури, пов'язані з наданням гуманітарної допомоги, удосконалювали. Так, Розпорядженням від 22 липня 2016 р. № 508-р «Деякі питання зберігання вантажу, визнаного гуманітарною допомогою, на складі Львівської митниці Державної фіскальної служби» (Деякі питання зберігання... 2016) Кабінет Міністрів України визначив строк перебування вантажу до 1 вересня 2016 року. У 2017 р. Верхо-

вна Рада України двічі вносила зміни до Закону України «Про гуманітарну допомогу»: Законом України «Про внесення змін до статті 11-1 Закону України “Про гуманітарну допомогу”» від 6 квітня 2017 р. № 2008-VIII та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 19 грудня 2017 р. № 2249-VIII. Окремо варто зазначити, що наказом Міністерства соціальної політики України від 6 квітня 2017 р. № 573 було затверджено Перелік документів, які подаються для визнання вантажів (товарів), коштів, у тому числі в іноземній валюті, виконаних робіт, наданих послуг гуманітарною допомогою (Про затвердження Переліку документів, які подаються... 2017) (зі змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства соціальної політики від 10 липня 2020 р. № 476 та від 8 лютого 2021 р. № 71).

Операція Об'єднаних сил на Сході України (2018–2022). У 2018 р. антитерористичну операцію трансформували в операцію Об'єднаних сил, що зумовило необхідність перегляду та адаптації правових механізмів державного управління у сфері гуманітарної допомоги. Так, було прийнято три Закони України, що внесли зміни до Закону України «Про гуманітарну допомогу». Зокрема, Закон України від 6 вересня 2018 р. № 2530-VIII «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України щодо запровадження механізму “єдиного вікна” та оптимізації здійснення контрольних процедур при переміщенні товарів через митний кордон України» окреслив інтеграцію процедур визнання та митного оформлення гуманітарної допомоги з механізмом «єдиного вікна» відповідно до Митного кодексу України, а також прискорив та спростив відповідні процеси (Про внесення змін до Митного кодексу України... 2018).

Також варто зазначити, що у 2019 р. Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України видало два накази, а саме:

«Про переміщення гуманітарних вантажів міжнародними гуманітарними організаціями на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях» від 18 листопада 2019 р. № 91, що визначив алгоритми переміщення гуманітарних вантажів міжнародними гуманітарними організаціями на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях, а також порядок включення міжнародних гуманітарних організацій до Переліку міжнародних гуманітарних організацій, для яких забезпечується спрощений

порядок перетину лінії розмежування (Про переміщення гуманітарних вантажів... 2019);

«Про затвердження Переліку і обсягів (вартості/ваги/кількості) обмежених або заборонених до переміщення через лінію розмежування та до/з гуманітарно-логістичних центрів товарів, а також товарів, які можуть бути віднесені до особистих речей» від 18 листопада 2019 року № 92, що врегулював переміщення грошових коштів та товарів на/з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та гуманітарно-логістичних центрів (Про затвердження Переліку і обсягів... 2019).

У 2020 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи» від 14 січня 2020 р. № 440-IX, яким було внесено зміни до Закону України «Про гуманітарну допомогу» (Про внесення змін до Митного кодексу... 2020). Крім того, було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 927 «Деякі питання організації ведення автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги», що давало змогу формувати, подавати, одержувати, обробляти, використовувати, зберігати електронні документи і копії паперових документів в електронному вигляді для реєстрації отримувачів гуманітарної допомоги та визнання гуманітарною допомогою вантажів (товарів), коштів, у тому числі в іноземній валюті, виконаних робіт, наданих послуг (Деякі питання організації ведення автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги. 2020) (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 12 травня 2021 р. № 460; від 20 листопада 2023 р. № 1216; від 29 жовтня 2024 р. № 1235; від 21 березня 2025 р. № 321 та від 16 травня 2025 р. № 572).

У 2021 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про гуманітарну допомогу” щодо оперативності прийняття рішень» від 21 вересня 2021 року № 1758-IX (Про

внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо оперативності прийняття рішень. 2021), що визначив органи місцевого самоврядування отримувачами гуманітарної допомоги, розширив повноваження Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій щодо визнання гуманітарною допомогою для отримувачів на їхній території (Глава держави підписав закон... 2021). Прийняття документа мало на меті забезпечення на місцевому рівні оперативності ухвалення рішень про визнання гуманітарною допомогою вантажів вагою до 22 тонн.

У 2014–2021 рр. гуманітарна допомога Україні з боку держав-членів ЄС склала 350 млн євро, з боку Європейської Комісії – 194 млн євро (Directorate-General for European Civil... 2025). Статистичні дані щодо отриманої гуманітарної допомоги від міжнародних партнерів наведено у табл. 1.

Широкомасштабна агресія російської федерації проти України. 24 лютого 2022 р. російська федерація здійснила широкомасштабне вторгнення в Україну, що призвело до серйозних гуманітарних наслідків. Міжнародна спільнота консолідувала власні зусилля і значно збільшила обсяги надання гуманітарної допомоги Україні, що вимагало вдосконалення існуючої нормативно-правової бази.

Так, уже 25 лютого 2022 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 155 «Про особливості визнання гуманітарною допомогою товарів, необхідних для здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та цивільного захисту населення в умовах введення воєнного стану», а 1 березня – Постанову № 174 «Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану», відповідно до якої Постанова Кабінету Міністрів України № 155 втратила чинність. У подальшому до Постанови № 174 неодноразово вносили зміни (вісім разів у 2022 р.

Таблиця 1

Загальний обсяг гуманітарної допомоги*

Рік	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Заг. обсяг (дол. США)	\$32,665,901	\$173,400,221	\$105,289,272	\$74,606,618	\$70,773,032	\$86,604,543	\$122,767,192	\$103,695,985

* Джерело: Деркач, С., Кохан, Є., Крапивін, Є. & Ларікова, В. et al. 2022.

і один – у 2023 р.), зокрема щодо спрощення формальних процедур. Особливо варто зазначити, що до Закону України «Про гуманітарну допомогу» протягом 2022 р. вносились зміни чотири рази. Таким чином національна система забезпечення гуманітарною допомогою дієво розширювалася й удосконалювалася, до неї долучалися нові учасники, вносилися зміни до правового регулювання, здійснювався пошук та впровадження нових правових механізмів тощо (Приполова, Л. & Стужук, Ю. 2024).

3 березня 2022 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» № 2118-IX, який визначив, що на період дії воєнного стану Кабінет Міністрів України має право визнавати окремі категорії товарів, у тому числі підакцизні, не визначені у статті 6 цього Закону, гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку (Про внесення змін до Податкового кодексу України... 2022). Також було запроваджено кримінальну відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, завдяки Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги» від 24 березня 2022 р. № 2155-IX. Зокрема, Кримінальний кодекс України було доповнено Статтею 201–2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (Про внесення змін до Кримінального кодексу України... 2022).

У 2023 р. робота з удосконалення законодавства України щодо належного оформлення міжнародної гуманітарної допомоги тривала. Зокрема, прийнята 5 вересня 2023 р. Постанова Кабінету Міністрів України від № 953 «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану», на підставі якої втратила чинність Постанова Кабінету Міністрів України № 174, затвердила Порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану (Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. 2023) (зі змінами, внесеними Постановами Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2023 № 1216, від 9 квітня 2024 року № 390, від 20 вересня 2024 року № 1092, від 21 березня 2025 року № 321).

8 листопада Верховна Рада України знову внесла зміни до Закону України «Про гуманітарну допомогу», прийнявши Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо введення, обліку, розподілу гуманітарної допомоги, особливостей оподаткування відповідних операцій та подання звітності» № 3448-IX. Було розширено перелік осіб, які можуть бути отримувачами та набувачами гуманітарної допомоги, та на законодавчому рівні закріплено право Кабінету Міністрів України встановлювати спрощений порядок визнання товарів гуманітарною допомогою за декларативним принципом у період дії воєнного стану (Про внесення змін до деяких законів України щодо... 2023; 3 01 грудня 2023 року набувають чинності зміни... 2023).

У 2024 р. до Закону України «Про гуманітарну допомогу» двічі вносилися зміни. Зокрема, прийнятий 21 серпня 2024 р. Закон України «Про внесення змін до статті 15 “Прикінцеві та перехідні положення” Закону України “Про гуманітарну допомогу” щодо розширення переліку набувачів гуманітарної допомоги на період дії воєнного стану» № 3914-IX врегулював питання отримання та використання гуманітарної допомоги комунальними підприємствами громад (Про внесення змін до статті 15... 2024). 8 січня 2025 р. Верховна Рада України ухвалила в першому читанні проєкт Закону № 12250 про внесення змін до статті 201–2 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги державними та комунальними підприємствами. Так, використання громадами гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги не тягне за собою кримінальної відповідальності (Набув чинності Закон, який дозволить... 2025).

У 2025 р. у Закон України «Про гуманітарну допомогу» вкотре було внесено зміни. Так, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо задоволення потреб населення у перевезеннях в умовах воєнного стану» № 4397-IX дав можливість громадам використовувати громадський транспорт (автобуси, трамваї, тролейбуси, вагони метро), отриманий як гуманітарну допомогу від українських та міжнародних донорів (Про внесення змін до деяких законів України... 2025; Чепіга, Н. 2025). Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про гуманітарну допомогу” щодо врегулювання діяльності гуманітарних організацій» від 18 вересня 2025 р. № 4608-IX, у свою чергу, дав можливість створити правові підстави для опе-

ративного забезпечення гуманітарних організацій транспортом, необхідним для виконання їх статутної діяльності у воєнний час: перевезення гуманітарної допомоги, евакуації поранених і цивільних, а також підтримки роботи об'єктів критичної інфраструктури (Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо... 2025; Врегулювання правил використання транспорту... 2025).

Варто зазначити, що упродовж 2022–2025 рр. гуманітарна допомога з боку ЄС та його держав-членів склала понад 1,2 млрд євро, з боку Європейської Комісії – 4,2 млрд євро (EU solidarity with Ukraine. 2025). За підрахунками Кільського інституту світової економіки (Німеччина), станом на серпень 2025 р. Україна отримала 21,04 млрд євро (\$24 млрд) гуманітарної допомоги (Duggal, H. 2025).

Висновки. Трансформація нормативно-правової бази України щодо надання гуманітарної допомоги в умовах російсько-української війни відображає поступову зміну ролі держави в управлінні процесами у гуманітарній сфері. Історико-правовий аналіз демонструє, що у період

проведення антитерористичної операції були закладені правові основи державного реагування у сфері надання гуманітарної допомоги. В умовах проведення операції Об'єднаних сил на Сході України була сформована більш цілісна та структурована гуманітарна політика. Широкомасштабне вторгнення російської федерації у лютому 2022 р. в Україну зумовило комплексне оновлення існуючої нормативно-правової бази, спрощення процедур, а також посилення координації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянським суспільством та міжнародними партнерами. Законодавство про надання гуманітарної допомоги набуло стратегічного значення для забезпечення стійкості держави та захисту прав людини. У сучасних умовах питання удосконалення нормативно-правової бази для формування ефективних механізмів надання гуманітарної допомоги та оперативного реагування на гуманітарні виклики залишається актуальним. Крім того, важливого значення вже зараз набуває пошук найбільш оптимальних моделей правового регулювання гуманітарної допомоги на майбутнє – у відбудовний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Directorate-General for European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. (2025). URL: <https://tinyurl.com/4kafy5ru> [дата зверн.: 03.12.2025].
- Duggal, H. (2025). Tracking US and NATO support for Ukraine: A full breakdown. URL: <https://tinyurl.com/rmtecb9> [дата зверн.: 03.12.2025].
- EU solidarity with Ukraine. (2025). URL: <https://tinyurl.com/4chfrh3d> [дата зверн.: 02.12.2025].
- Бесєдін, І. (2025). *Адміністративно-правове регулювання гуманітарної допомоги в Україні в умовах воєнного стану*: дис. ... д-ра філософії (081). Хмельницький, 237 с.
- Бурдюжа, О. (2025). *Міжнародно-правовий механізм надання гуманітарної допомоги*: дис. ... д-ра філософії (293). Одеса, 182 с.
- Врегулювання правил використання транспорту гуманітарних організацій: опубліковано закон. (2025). URL: <https://tinyurl.com/yc58wxtn> [дата зверн.: 01.12.2025].
- Глава держави підписав закон, що дасть змогу оперативніше визнавати гуманітарну допомогу на місцевому рівні. (2021). URL: <https://tinyurl.com/555h98hu> [дата зверн.: 02.12.2025].
- Деркач, С., Кохан, Є., Крапивін, Є. & Ларікова, В. *et al.* (2022). *Механізми надання державою гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану: аналітична довідка*. К.: Національне агентство з питань запобігання корупції, 75 с. URL: <https://tinyurl.com/3pc3me47> [дата зверн.: 03.12.2025].
- Деякі питання зберігання вантажу, визнаного гуманітарною допомогою, на складі Львівської митниці Державної фіскальної служби: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 р. № 508-р. (2016). *Урядовий кур'єр*. № 140.
- Деякі питання організації ведення автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 р. № 927. (2020). *Урядовий кур'єр*. № 199.
- Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2022 р. № 174. (2022). *Урядовий кур'єр*. № 45.
- Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2023 р. № 953. (2023). *Урядовий кур'єр*. № 184.

З 01 грудня 2023 року набувають чинності зміни до правил ввезення та обліку гуманітарної допомоги. (2023). URL: <https://tinyurl.com/4cx58zmj> [дата зверн.: 02.12.2025].

Львова, Є. (2024). Міжнародно-правовий механізм гуманітарної допомоги як міждисциплінарного інструменту захисту прав людини. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право.* № 28, с. 79–87. <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2024-14-28-79-87>.

Набув чинності Закон, який дозволить громадам використовувати «гуманітарний» транспорт для пасажирських перевезень. (2025). URL: <https://decentralization.ua/news/19823> [дата зверн.: 02.12.2025].

Питання митного оформлення вантажів гуманітарної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2014 р. № 347. (2014). *Урядовий кур'єр.* № 149.

Питання митного оформлення вантажів гуманітарної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 р. № 566. (2014). *Урядовий кур'єр.* № 199.

Поляруш, С. (2017). Формування інституту гуманітарної допомоги: історико-правовий аспект. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право.* № 1, с. 135–141.

Приполова, Л. & Корнієнко, В. (2024). Організаційно-правові складові міжнародної гуманітарної допомоги в умовах дії воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 9, с. 48–51. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/10>.

Приполова, Л. & Стужук, Ю. (2024). Міжнародна гуманітарна допомога в умовах широкомасштабної агресії РФ: правові аспекти та виклики. *Передові досягнення у сфері права: погляд вітчизняних та зарубіжних вчених: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції.* Рига, Латвійська Республіка, 3–4 жовтня 2024 р. Балтійська міжнародна академія, с. 251–254.

Про внесення змін до деяких законів України щодо ввезення, обліку, розподілу гуманітарної допомоги, особливостей оподаткування відповідних операцій та подання звітності: Закон України від 08.11.2023 р. № 3448-IX. (2023). *Відомості Верховної Ради України.* № 134, Ст. 780.

Про внесення змін до деяких законів України щодо задоволення потреб населення у перевезеннях в умовах воєнного стану: Закон України від 30.04.2025 р. № 4397-IX. (2025). *Відомості Верховної Ради України.* № 36, Ст. 153.

Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо оперативності прийняття рішень: Закон України від 16.07.2015 р. № 640-VIII. (2015). *Відомості Верховної Ради України.* № 39, Ст. 377.

Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо недопущення затягування строків проведення державного санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного та радіологічного контролю гуманітарної допомоги: Закон України від 08.12.2015 р. № 865-VIII. (2015). *Відомості Верховної Ради України.* № 3, Ст. 27.

Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо оперативності прийняття рішень: Закон України від 21.09.2021 р. № 1758-IX. (2021). *Відомості Верховної Ради України.* № 50, Ст. 403.

Про внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо врегулювання діяльності гуманітарних організацій: Закон України від 18.09.2025 р. № 4608-IX. (2025). *Голос України.* № 192.

Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги: Закон України від 24.03.2022 р. № 2155-IX. (2022). *Голос України.* № 74.

Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України щодо запровадження механізму «єдиного вікна» та оптимізації здійснення контрольних процедур при переміщенні товарів через митний кордон України: Закон України від 06.09.2018 р. № 2530-VIII. (2018). *Відомості Верховної Ради України.* № 41, Ст. 320.

Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з проведенням адміністративної реформи: Закон України від 14.01.2020 р. № 440-IX. (2020). *Відомості Верховної Ради України.* № 28, Ст. 188.

Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 р. № 2118-IX. (2022). *Голос України.* № 48.

Про внесення зміни до статті 15 «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про гуманітарну допомогу» щодо розширення переліку набувачів гуманітарної допомоги на період дії воєнного стану: Закон України від 21.08.2024 р. № 3914-IX. (2024). *Відомості Верховної Ради України.* № 2, Ст. 2.

Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV. (1999). *Відомості Верховної Ради України*. № 51, Ст. 451.

Про затвердження Переліку документів, які подаються для визнання вантажів (товарів), коштів, у тому числі в іноземній валюті, виконаних робіт, наданих послуг гуманітарною допомогою: наказ Міністерства соціальної політики України від 06.04.2017 р. № 573. (2017). *Офіційний вісник України*. № 69, Ст. 2090.

Про затвердження Переліку і обсягів (вартості/ваги/кількості) обмежених або заборонених до переміщення через лінію розмежування та до/з гуманітарно-логістичних центрів товарів, а також товарів, які можуть бути віднесені до особистих речей: наказ Міністерства у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України від 18.11.2019 р. № 92 (2019). *Урядовий кур'єр*. № 229.

Про затвердження Порядку надання гуманітарної та іншої допомоги населенню Донецької та Луганської областей: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2015 р. № 21. (2015). *Урядовий кур'єр*. № 19.

Про особливості визнання гуманітарною допомогою товарів, необхідних для здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та цивільного захисту населення в умовах введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2022 р. № 155. (2022). *Урядовий кур'єр*. № 41.

Про переміщення гуманітарних вантажів міжнародними гуманітарними організаціями на тимчасово окуповані території у Донецькій та Луганській областях: наказ Міністерства у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України від 18.11.2019 р. № 91. (2019). *Урядовий кур'єр*. № 229.

Чепіга, Н. (2025). Гуманітарний транспорт дозволили використовувати для перевезення пасажирів. URL: <https://tinyurl.com/4r65xbrv> [дата зверн.: 01.12.2025].

REFERENCES

Biesiedin, I. (2025). *Administratyvno-pravove rehuliuвання humanitarianoi dopomohy v Ukraini v umovakh voiennoho stanu* [Administrative and Legal Regulation of Humanitarian Aid in Ukraine under Martial Law]. (PhD thesis). Khmelnytskyi, 237 s. [in Ukrainian].

Burdiuzha, O. (2025). *Mizhnarodno-pravovyi mekhanizm nadannia humanitarianoi dopomohy* [International Legal Mechanism for the Provision of Humanitarian Aid]. (PhD thesis). Odesa, 182 s. [in Ukrainian].

Chepiha, N. (2025). *Humanitarnyi transport dozvolily vykorystovuvaty dlia perevezennia pasazhyriv* [Humanitarian Transport Authorized for Use in Passenger Transportation]. URL: <https://tinyurl.com/4r65xbrv> [Accessed: 01.12.2025]. [in Ukrainian].

Deiaki pytannia orhanizatsii vedennia avtomatyzovanoi systemy reiestratsii humanitarianoi dopomohy [Certain Issues Concerning the Organization and Operation of the Automated System for the Registration of Humanitarian Aid]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.10.2020 r. № 927. (2020). *Uriadovyi kurier*. № 199. [in Ukrainian].

Deiaki pytannia propusku humanitarianoi dopomohy cherez mytnyi kordon Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Certain Issues Concerning the Clearance of Humanitarian Aid Across the Customs Border of Ukraine under Martial Law]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.03.2022 r. № 174. (2022). *Uriadovyi kurier*. № 45. [in Ukrainian].

Deiaki pytannia propusku ta obliku humanitarianoi dopomohy v umovakh voiennoho stanu [Certain Issues Concerning the Clearance and Accounting of Humanitarian Aid under Martial Law]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.09.2023 r. № 953. (2023). *Uriadovyi kurier*. № 184. [in Ukrainian].

Deiaki pytannia zberihannia vantazhu, vyznanoho humanitarianoiu dopomohoiu, na skladi Lvivskoi mytnytsi Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby [Certain Issues Concerning the Storage of Cargo Recognized as Humanitarian Aid at the Warehouse of the Lviv Customs of the State Fiscal Service]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.07.2016 r. № 508-r. (2016). *Uriadovyi kurier*. № 140. [in Ukrainian].

Derkach, S., Kokhan, Ye., Krapyvin, Ye. & Larikova, V. et al. (2022). *Mekhanizmy nadannia derzhavoiu humanitarianoi dopomohy v umovakh voiennoho stanu* [Mechanisms for the Provision of State Humanitarian Aid under Martial Law]. K.: Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii, 73 s. URL: <https://tinyurl.com/3pc3me47> [Accessed: 03.12.2025]. [in Ukrainian].

Directorate-General for European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. (2025). URL: <https://tinyurl.com/4kafy5ru> [дата зверн.: 03.12.2025]. [in English].

Duggal, H. (2025). Tracking US and NATO support for Ukraine: A full breakdown. URL: <https://tinyurl.com/rmtecb9> [дата зверн.: 03.12.2025]. [in English].

EU solidarity with Ukraine. (2025). URL: <https://tinyurl.com/4chfrh3d> [дата зверн.: 02.12.2025]. [in English].

Hlava derzhavy pidpysav zakon, shcho dast zmozu operatyvnishe vyznavaty humanitarnu dopomohu na mistsevomu rivni. (2021). [The Head of State Has Signed a Law Enabling Faster Recognition of Humanitarian Aid at the Local Level]. URL: <https://tinyurl.com/555h98hu> [Accessed: 02.12.2025]. [in Ukrainian].

Lvova, Ye. (2024). Mizhnarodno-pravovyi mekhanizm humanitarnoi dopomohy yak mizhdystsyplinarnoho instrumentu zakhystu prav liudyny [The International Legal Mechanism of Humanitarian Aid as an Interdisciplinary Instrument for the Protection of Human Rights]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pravo.* № 28, s. 79–87. <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2024-14-28-79-87>. [in Ukrainian].

Nabuv chynnosti Zakon, yakyi dozvolyt hromadam vykorystovuvaty “humanitarnyi” transport dlia pasazhyrskykh perevezhen. (2025). [The Law Allowing Citizens to Use “Humanitarian” Transport for Passenger Transportation Has Entered into Force]. URL: <https://decentralization.ua/news/19823> [Accessed: 02.12.2025]. [in Ukrainian].

Poliarush, S. (2017). Formuvannia instytutu humanitarnoi dopomohy: istoryko-pravovyi aspekt [Formation of the Institute of Humanitarian Aid: Historical and Legal Aspect]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Pravo.* № 1, s. 135–141. [in Ukrainian].

Pro humanitarnu dopomohu [On Humanitarian Aid]: Zakon Ukrainy vid 22.10.1999 r. № 1192-XIV. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 51, art. 451. [in Ukrainian].

Pro osoblyvosti vyznannia humanitarnoiu dopomohoiu tovariv, neobkhidnykh dlia zdiisnennia zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy ta tsyvilnoho zakhystu naselennia v umovakh vvedennia voiennoho stanu [On the Features of Recognizing as Humanitarian Aid Goods Necessary for Implementing Measures to Ensure National Security and Defense in Connection with the Military Aggression of the Russian Federation Against Ukraine and Civil Protection of the Population under Martial Law]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.02.2022 r. № 155. (2022). *Uriadovyi kurier.* № 41. [in Ukrainian].

Pro peremishchennia humanitarnykh vantazhiv mizhnarodnymy humanitarnymy orhanizatsiiamy na tymchasovo okupovani terytorii u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh [On the Movement of Humanitarian Cargo by International Humanitarian Organizations to Temporarily Occupied Territories in Donetsk and Luhansk Regions]: Nakaz Ministerstva u spravakh veteraniv, tymchasovo okupovanykh terytorii ta vnutrishno peremishchenykh osib Ukrainy vid 18.11.2019 r. № 91. (2019). *Uriadovyi kurier.* № 229. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vvezennia, obliku, rozpodilu humanitarnoi dopomohy, osoblyvostei opodatkuvannia vidpovidnykh operatsii ta podannia zvitnosti [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Import, Accounting, and Distribution of Humanitarian Aid, Features of Taxation of Relevant Operations, and Reporting]: Zakon Ukrainy vid 08.11.2023 r. № 3448-IX. (2023). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 134, art. 780. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zadovolenntia potreb naselennia u perevezenniakh v umovakh voiennoho stanu [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Meeting the Population’s Transportation Needs under Martial Law]: Zakon Ukrainy vid 30.04.2025 r. № 4397-IX. (2025). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 36, art. 153. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za nezakonne vykorystannia humanitarnoi dopomohy [On Amendments to the Criminal Code of Ukraine Regarding Liability for the Illegal Use of Humanitarian Aid]: Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 r. № 2155-IX. (2022). *Holos Ukrainy.* № 74. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Mytnoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakoniv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia mekhanizmu “yedynoho vikna” ta optymizatsii zdiisnennia kontrolnykh protsedur pry peremishchenni tovariv cherez mytnyi kordon Ukrainy [On Amendments to the Customs Code of Ukraine and Certain Other Laws of Ukraine Regarding the Introduction of the “Single Window” Mechanism and the Optimization of Control Procedures for the Movement of Goods Across the Customs Border of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06.09.2018 r. № 2530-VIII. (2025). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* № 41, art. 320. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Mytnoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z provedenniam administratyvnoi reform [On Amendments to the Customs Code of Ukraine and Certain Other Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Implementation of Administrative Reform]: Zakon Ukrainy vid 14.01.2020 r. № 440-IX. (2020). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 28, art. 188. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkuvannia ta podannia zvitnosti u period dii voiennoho stanu [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Features of Taxation and Reporting During Martial Law]: Zakon Ukrainy vid 03.03.2022 r. № 2118-IX. (2022). *Holos Ukrainy*. № 48. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro humanitarnu dopomohu” shchodo operatyvnosti pryiniattia rishen [On Amendments to the Law of Ukraine “On Humanitarian Aid” Regarding the Efficiency of Decision-Making]: Zakon Ukrainy vid 16.07.2015 r. № 640-VIII. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 39, art. 377. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro humanitarnu dopomohu” shchodo nedopushchennia zatiahuvannia strokiv provedennia derzhavnogo sanitarno-epidemiolohichnoho, veterynarno-sanitarnoho, fitosanitarnoho, ekolohichnoho ta radiolohichnoho kontroliu humanitarnoi dopomohy [On Amendments to the Law of Ukraine “On Humanitarian Aid” to Prevent Delays in the Conduct of State Sanitary-Epidemiological, Veterinary-Sanitary, Phytosanitary, Environmental, and Radiological Control of Humanitarian Aid]: Zakon Ukrainy vid 08.12.2015 r. № 865-VIII. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 3, art. 27. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro humanitarnu dopomohu” shchodo operatyvnosti pryiniattia rishen [On Amendments to the Law of Ukraine “On Humanitarian Aid” Regarding the Expediency of Decision-Making]: Zakon Ukrainy vid 21.09.2021 r. № 1758-IX. (2021). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 50, art. 403. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro humanitarnu dopomohu” shchodo vrehuliuvannia diialnosti humanitarnykh orhanizatsii [On Amendments to the Law of Ukraine “On Humanitarian Aid” Regarding the Regulation of the Activities of Humanitarian Organizations]: Zakon Ukrainy vid 18.09.2025 r. № 4608-IX. (2025). *Holos Ukrainy*. № 192. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zminy do statti 15 “Prykintsevi ta perekhidni polozhennia” Zakonu Ukrainy “Pro humanitarnu dopomohu” shchodo rozshyrennia pereliku nabuvachiv humanitarnoi dopomohy na period dii voiennoho stanu [On Amendments to Article 15 “Final and Transitional Provisions” of the Law of Ukraine “On Humanitarian Aid” Regarding the Expansion of the List of Recipients of Humanitarian Aid During Martial Law]: Zakon Ukrainy vid 21.08.2024 r. № 3914-IX. (2024). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 2, art. 2. [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Pereliku dokumentiv, yaki podaiutsia dlia vyznannia vantazhiv (tovariv), koshtiv, u tomu chysli v inozemni valiuti, vykonanykh robit, nadanykh posluh humanitarnoi dopomohoiu [On Approval of the List of Documents Submitted for the Recognition of Cargo (Goods), Funds, Including in Foreign Currency, Works Performed, and Services Provided as Humanitarian Aid]: nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 06.04.2017 r. № 573. (2017). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 69, art. 2090. [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Pereliku i obsiahiv (vartosti/vahy/kilkosti) obmezhenykh abo zaboronenykh do peremishchennia cherez liniu rozmezhuвання ta do/z humanitarno-lohistychnykh tsentriv tovariv, a takozh tovariv, yaki mozhut buty vidneseni do osobystykh rechei [On Approval of the List and Volumes (Value/Weight/Quantity) of Goods Restricted or Prohibited for Movement Across the Demarcation Line and To/From Humanitarian Logistics Centers, as Well as Goods That May Be Classified as Personal Belongings]: nakaz Ministerstva u spravakh veteraniv, tymchasovo okupovanykh terytorii ta vnutrishno peremishchenykh osib Ukrainy vid 18.11.2019 r. № 92 (2019). *Uriadovi kurier*. № 229. [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia humanitarnoi ta inshoi dopomohy naselenniu Donetskoï ta Luhanskoï oblasti [On Approval of the Procedure for Providing Humanitarian and Other Aid to the Population of Donetsk and Luhansk Regions]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.01.2015 r. № 21. (2015). *Uriadovi kurier*. № 19. [in Ukrainian].

Prypolova, L. & Korniienko, V. (2024). Orhanizatsiino-pravovi skladovi mizhnarodnoi humanitarnoi dopomohy v umovakh dii voiennoho stanu [Organizational and Legal Components of International Humanitarian Aid under Martial Law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 9, s. 48–51. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/10>. [in Ukrainian].

Prypolova, L. & Stuzhuk, Yu. (2024). Mizhnarodna humanitarna dopomoha v umovakh shyrokomasshtabnoi ahresii rf: pravovi aspekty ta vyklyky [International Humanitarian Aid in the Context of the Large-Scale ahresii rf: pravovi aspekty ta vyklyky].

Aggression of the Russian Federation: Legal Aspects and Challenges]. *Peredovi dosiahnennia u sferi prava: pohliad vitchyznianskykh ta zarubizhnykh vchenykh: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Ryha, Latviiska Respublika, 3–4 zhovtnia 2024 r. Baltiiska mizhnarodna akademiia, s. 251–254. [in Ukrainian].

Pytannia mytnoho oformlennia vantazhiv humanitarnoi dopomohy [Issues of Customs Clearance of Humanitarian Aid Cargo]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.08.2014 r. № 347. (2014). *Uriadovyi kurier*. № 149. [in Ukrainian].

Pytannia mytnoho oformlennia vantazhiv humanitarnoi dopomohy [Issues of Customs Clearance of Humanitarian Aid Cargo]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.10.2014 r. № 566. (2014). *Uriadovyi kurier*. № 199. [in Ukrainian].

Vrehuliuvannia pravyl vykorystannia transportu humanitarnykh orhanizatsii: opublikovano zakon. (2025). [Regulation of the Rules for the Use of Transport by Humanitarian Organizations: Law Published]. URL: <https://tinyurl.com/yc58wxtn> [Accessed: 01.12.2025]. [in Ukrainian].

Z 01 hrudnia 2023 roku nabuvaiut chynnosti zminy do pravyl vvezennia ta obliku humanitarnoi dopomohy. (2023). [As of December 1, 2023, Amendments to the Rules on the Importation and Accounting of Humanitarian Aid Enter into Force]. *Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy*. URL: <https://tinyurl.com/4cx58zmj> [Accessed: 02.12.2025]. [in Ukrainian].

Yurii RUSNAK

PhD in Law, Senior Researcher

*The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1418-5793>

TRANSFORMATION OF UKRAINE’S LEGAL AND REGULATORY FRAMEWORK FOR HUMANITARIAN AID (2014–2025)

The article examines the transformation of Ukraine’s legal and regulatory framework governing the provision of humanitarian aid, including the delivery of international humanitarian assistance from partner countries. The author defines the concept of humanitarian aid in accordance with the Law of Ukraine “On Humanitarian Aid” and analyses amendments introduced to this law during several key periods: the Anti-Terrorist Operation in eastern Ukraine (2014–2018), the Joint Forces Operation (2018–2022), and the period of the large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine beginning in February 2022.

The study also analyses resolutions and orders adopted by the Cabinet of Ministers of Ukraine regulating humanitarian assistance, as well as relevant orders of the Ministry of Social Policy of Ukraine and the Ministry for Veterans Affairs, Temporarily Occupied Territories, and Internally Displaced Persons. Particular attention is devoted to legislative amendments to the Criminal Code of Ukraine introducing criminal liability for the illegal use of humanitarian aid.

The article presents statistical data on the receipt of humanitarian assistance from the international community between 2014 and 2022, including information provided by the United Nations on total humanitarian aid volumes and data on assistance from the European Union. Special attention is paid to the analysis of European Union assistance during the period 2022–2025, based on data from the Kiel Institute for the World Economy.

The author emphasizes that in the context of the Russian-Ukrainian war, legislation regulating humanitarian aid has acquired strategic importance for the implementation of humanitarian policy, strengthening state resilience, and protecting human rights. The ongoing aggression of the Russian Federation against Ukraine necessitates the continuous improvement of national legislation in order to respond effectively to emerging humanitarian challenges.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, humanitarian aid, international humanitarian assistance, international partners, civilian population.*

Стаття надійшла 19.01.2026

Стаття прийнята до друку 26.01.2026

Олександр КРАВЧУК

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут

імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9162-1641>

Електронна пошта: ajmak1520@gmail.com

РАКЕТНА ПРОГРАМА НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ (1944–1945) ЯК ЗНАРЯДДЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИСКУ НА НАСЕЛЕННЯ КРАЇН-ПРОТИВНИКІВ

У статті досліджується ракетна програма нацистської Німеччини 1944–1945 рр. як інструмент соціально-психологічного впливу на цивільне населення та військово-політичне керівництво країн-противників. У центрі уваги перебуває аналіз ракет Фау-1 (крилата ракета) та Фау-2 (балістична ракета) не лише як технічних новацій, а як засобів реалізації стратегії морального тиску в умовах завершального етапу війни. Проаналізовано організаційні передумови реалізації ракетної програми та інформаційного супроводу, що формував уявлення про концепцію «зброї відплати» як інструменту неминучого удару та символу технологічної переваги. Обґрунтовується теза про те, що ракетна програма виступала не лише військово-технічним проектом, а складовою ширшої концепції психологічної війни, спрямованої на підірив моральної стійкості противника. Таким чином дослідження дозволяє розглядати застосування Фау-1 і Фау-2 як елемент комплексної стратегії соціально-психологічного впливу, що поєднувала технічні можливості, організаційні ресурси та пропагандистське використання образу новітньої зброї в умовах тотальної війни.

Ключові слова: Друга світова війна, історія військової техніки, ракетна програма нацистської Німеччини, психологічна війна, соціально-психологічний терор, балістичні ракети, крилаті ракети, стратегія залякування, військово-промисловий комплекс.

Постановка проблеми. Друга світова війна стала етапом якісного технологічного розвитку військової сфери, що спричинило інтеграцію принципово нових засобів у загальну стратегію ведення війни. озброєння почали розглядати не лише як інструмент фізичного знищення живої сили та матеріальних ресурсів противника, а й засіб системного психологічного впливу на його тилову складову для підіриву морального духу цивільного населення.

Утім, витоки цієї ідеї сягають початку ХХ століття. З появою нових родів військ, зокрема стратегічної бомбардувальної авіації, окремі військові теоретики сформулювали концепції руйнування тилу як базисної основи військової потуги держави. Показовими у цьому контексті є погляди італійського військового теоретика генерал-майора Королівської італійської армії Джуліо Дуе, який обґрунтовував необхідність масованих ударів по цивільній інфраструктурі як засобу деморалізації населення та пришвидшення капітуляції. Практичне втілення подібних підходів можна простежити під час знищення

міста Герніка (1937 р.) під час Громадянської війни в Іспанії, а також англо-американських бомбардувань німецьких міст у роки Другої світової війни.

Разом з тим німецькі ракетні обстріли 1944–1945 рр., відомі як основний механізм реалізації програми «зброї відплати» (Vergeltungswaffen), репрезентують якісно новий щабель розвитку цієї стратегії. На відміну від попередніх прикладів, де психологічний ефект супроводжував виконання військових завдань, психологічний вплив ракет Фау-1 та Фау-2 набував самостійного стратегічного значення та значно переважав їх безпосередню військову ефективність. Таким чином постає проблема інтерпретації німецької ракетної програми не лише як технологічного прориву чи епізоду ескалації воєнного протистояння, а як цілеспрямованого механізму соціально-психологічного тиску на цивільне населення країн-противників. Осмислення цих механізмів зберігає актуальність і у контексті сучасних досліджень гібридних загроз та інформаційно-психологічних операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика німецької ракетної програми має значне висвітлення в науковій літературі, проте, переважна більшість досліджень зосереджується на технічних, виробничих чи військових аспектах проекту, мало згадуючи питання психологічного впливу на цивільне населення у парадигмі концепції підриву моральної складової його опору.

Серед українських авторів важливий внесок у дослідження теми озброєнь Третього Райху зробив Ігор Бондаренко – відомий український дослідник військової техніки та озброєнь ХХ століття. У своїй роботі «Проект “Фау-3” у історії Другої світової війни» автор детально висвітлює маловідомі аспекти створення багатокамерної гармати V-3, простежуючи еволюцію інженерної думки у межах ракетно-артилерійських розробок нацистської Німеччини (Бондаренко, І. 2022). Його компетентність ґрунтується на поєднанні техніко-історичного аналізу з широким охопленням архівних і технічних джерел.

Британська історіографія представлена працями провідних експертів у питаннях військової думки ХХ століття. Перш за все йдеться про Роя Айронса – британського дослідника історії Другої світової війни, спеціаліста з питань розвитку озброєнь та їх впливу на перебіг бойових дій. У своїх численних публікаціях (у аспекті досліджуваної тематики особливий інтерес викликає «Зброя терору Гітлера: ціна помсти») автор аналізує економічні й стратегічні наслідки застосування балістичних ракет, доводячи що їх виробництво значно відтягнуло ресурси від випуску винищувальної авіації, важливої складової оборони Німеччини в умовах масштабних англо-американських бомбардувань (Irons, R. 2002).

Річард Харгрівз, англійський військовий кореспондент та один із провідних європейських публіцистів у тематиці досліджень озброєння часів Другої світової війни, у своїх працях порушує проблематику технічних і тактичних аспектів озброєнь Другої світової війни. Його роботи присвячені оцінюванню реальної бойової ефективності ракетних систем та їх місця у загальному військовому арсеналі Німеччини (Hargreaves, R. 2023). Такий технічний фокус дає змогу відокремити міф про «велич» крилатих і балістичних ракет Третього Райху від їхнього реального бойового потенціалу та об'єктивних тактичних можливостей.

У загальносвітовій історіографії фундаментальне значення мають роботи Майкла Нойфельда – німецько-канадського історика техніки

та куратора відділу космічної історії Національного музею авіації та космонавтики Смітсонівського інституту. У монографії «Ракета та Райх: Пенемюнде та настання ери балістичних ракет» дослідник комплексно проаналізував становлення ракетної програми Німеччини, поєднавши технічний, інституційний та політичний виміри її розвитку (Neufeld, M. J. 1995). Компетентність автора зумовлена багаторічною роботою з архівними матеріалами, включно з документами військових відомств і матеріалами допитів учасників програми у повоєнний час. Нойфельд детально розкриває структуру управління ракетними підрозділами, роль військово-промислового комплексу та місце ракет у стратегічному мисленні керівництва Райху, що робить його дослідження однією з ключових академічних праць з цієї тематики.

Важливо зробити акцент на доцільності використання праць, дотичних до соціології та військової психології. Виняткову цінність становлять роботи Девіда Лернера, американського соціолога, відомого своїми дослідженнями психології масового страху та взаємодії цивільних суспільств із сучасними засобами ураження, зокрема у контексті концепції «внутрішніх фронтів». Його праці дають змогу поставити психологічний ефект великих ударів у загальні закономірності сприйняття загрози цивільним населенням. Здебільшого автор висвітлює механізми військового психологічного примусу з боку союзників (з метою підриву опору населення Німеччини), проте, розкриті у його працях концепції психологічного примусу до капітуляції дають змогу сформулювати цілісне розуміння актуальних на час Другої світової війни ключових компонентів ведення психологічної війни (Lerner, D. 1971).

Водночас варто зазначити, що комплексний аналіз соціально-психологічних механізмів впливу саме німецької ракетної програми з урахуванням її пропагандистської підтримки ще недостатньо розроблений, що створює підґрунтя для наукової новизни цієї статті.

Метою статті є розкриття сутності гітлерівської програми «зброї відплати» (1944–1945 pp.) як інструменту соціально-психологічного тиску (тероризування) на цивільне населення країн-противників, виявлення основних компонентів цього механізму та оцінювання їх ефективності у контексті стратегії психологічної війни нацистської Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Ракетна програма Третього Райху, реалізована у 1930-х –

1945 рр., спочатку сприймалася як військово-технічний проєкт у межах модернізації озброєнь вермахту. Первинні розробки балістичних ракет серії А (Агрегат) здійснювалися в Артилерійському управлінні сухопутних військ (Heereswaffenamt), а з 1937 р. були зосереджені у дослідницькому центрі в Пенемюнде. Організаційно ця програма підпорядковувалася вищим ешелонам військового керівництва і практично необмежено використовувала ресурси військово-промислової системи Третього Райху. Зокрема, після масованих бомбардувань 1943 р. були створені спеціальні формування для виробництва та обслуговування ракет у підземному комплексі «Міттельверк» та «Дора-Міттельбау», де широко застосовувалися примусові роботи в'язнів концтаборів.

Паралельно з розвитком технологій формувалися й окремі військові підрозділи, спеціально призначені для експлуатації та запуску ракетних систем. Зокрема, у складі сухопутних військ вермахту створювалися моторизовані артилерійські батальйони тяжкої артилерії «Schwere Artillerie-Abteilungen» (Важкі артилерійські батальйони), які мали відповідні технічні, пускові та логістичні підрозділи і були підготовлені до роботи із ракетними комплексами. Серед них виділяються батальйони Artillerie Abteilung 836 (mot.) (Артилерійський моторизований батальйон 836), Artillerie Abteilung 485 (mot.) (Артилерійський моторизований батальйон 485) та Artillerie Abteilung 962 (mot.) (Артилерійський моторизований батальйон 962), що виконували функції підготовки, транспортування, монтажу та безпосереднього пуску ракетних систем (Tessin, G. 1980, s. 589–592).

Для централізації управління цими частинами у листопаді–грудні 1943 р. було сформовано спеціальне оперативне з'єднання – LXV Armeekorps z.b.V. (Армійський корпус «Велика Британія»), що включав кілька артилерійських батальйонів та координував їх застосування у польових умовах (Tessin, G. 1980, s. 596–599). Ці військові частини і структури управління фактично становили окремий військовий стратегічний компонент, що діяв автономно від традиційної артилерії чи авіації і вимагав специфічної організаційної підготовки та оперативних засобів.

У технічному вимірі ракети Фау-1 та Фау-2 не забезпечували стратегічного перелому на фронті. Їх точність залишалася обмеженою, а система наведення не давала змоги гарантувати влучання у конкретну військову ціль, що зумовлювало за-

стосування їх насамперед проти великих густонаселених районів. Незважаючи на збільшення обсягів виробництва, ракети не змогли стати вирішальним фактором у військовому сенсі.

Проте об'єктивні можливості для соціально-психологічного впливу були закладені у самій природі цих систем. Ракета Фау-2 досягала цілі надзвуковою швидкістю і вибухала раптово. Цивільне населення не мало можливості отримати сигнал тривоги чи підготуватися, що створювало стан постійної загрози та тривожного очікування. Вибух ставав першим індикатором атаки. У випадку Фау-1 характерний звук пульсуючого двигуна формував короткий часовий інтервал між припиненням шуму й падінням ракети, що само по собі породжувало очікування й психологічну напругу. Такі особливості застосування позбавляли населення відчуття контролю над власною безпекою і поступово створювали атмосферу тривалої невизначеності, що мало посилювати ефект морального тиску.

З 1944 р., коли стратегічна ініціатива остаточно перейшла до союзників, керівництво Німеччини почало усвідомлювати, що ракети не здатні переломити хід бойових дій. Проте їх розглядали як інструмент морального впливу, спроможний підтримувати певний рівень мобілізаційної стійкості всередині держави та чинити психологічний тиск на населення країн-противників.

В умовах неминучої стратегічної поразки керівництво Райху активно інтегрувало ракетну програму у пропагандистський наратив: поширювалися повідомлення про «новітні технології», що нібито могли завдати руйнувань без участі авіації, створюючи образ невидимої та неконтрольованої загрози. Публічні демонстрації, статті у пресі та інформаційні бюлетені формували уявлення про неминучість ударів і технологічну перевагу, посилюючи психологічний тиск на населення країн-противників та створюючи атмосферу морального виснаження навіть за умов очевидної стратегічної поразки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ракетна програма Третього Райху у 1944–1945 рр. була використана як комплексний інструмент, що поєднував військово-технічні можливості з чітко визначеним соціально-психологічним призначенням. Основним завданням її реалізації було створення системного тиску на противника деморалізацією цивільного населення та ослаблення бойового духу, що розглядалося керівництвом Райху як один із ключових елементів стратегічної концепції останніх років війни.

Програма інтегрувала технічні характеристики ракет, організаційні структури, спеціалізовані частини обслуговування та інформаційно-пропагандистський супровід для максимізації ефекту психологічного зламу.

Фактори, що забезпечували реалізацію цієї стратегії, були різноманітні. Перш за все, це організаційна інфраструктура: створення окремого виду військ, спеціальних частин та підрозділів, відповідальних за підготовку, обслуговування та запуск ракет, що давало змогу координувати удари та підтримувати відчуття системності і неминучості атак. Другим чинником була сама природа ракетної зброї: висока швидкість, відносна неперехоплюваність, непередбачуваність часу та місця ураження. Ці особливості дозволяли формувати у противника відчуття постійної загрози, невизначеності та технічної переваги нападника. Третім компонентом виступала пропагандистська підтримка програми: керівництво та медіа Райху активно формували наративи про потужність нової зброї, її здатність завдавати ударів без участі традиційних військових сил і створювати психологічний тиск на державу та населення противника.

Таким чином ракети Фау-1 та Фау-2 перетворилися на елемент стратегічного психологічного впливу. Вони забезпечували ефект постійної невизначеності, підсилювали відчуття вразливості тилів країн-противників і сприяли підриву моральної стійкості населення, що дозволяло керівництву Райху використовувати технологічний по-

тенціал для реалізації своєї концепції морального тиску. Пропагандистська робота посилювала цю парадигму: повідомлення про нові удари, інформаційні кампанії та створення образу неминучої загрози формували у противника враження, що німецький потенціал залишається значним навіть у ситуації стратегічного відступу.

Таким чином, програма демонструє, як технічний і організаційний потенціал ракети, поєднаний із цілеспрямованою інформаційною політикою, міг виступати ефективним засобом психологічного впливу на противника. Підсумовуючи, можна констатувати, що стратегічна концепція використання ракет як інструменту морального тиску стала ключовим компонентом останніх років війни та є цікавим об'єктом для подальших досліджень щодо взаємодії технології, організації та психологічних факторів у воєнних конфліктах. Перспективи майбутніх досліджень включають більш детальний аналіз механізмів формування психологічної напруги та порівняння подібних програм у сучасних і повоєнних умовах. У перспективі подальші дослідження можуть зосереджуватися на порівнянні психологічного ефекту ракетних програм різних країн у Другій світовій війні, аналізі інтеграції військово-технічних новацій із пропагандистськими стратегіями та вивченні еволюції концепцій психологічної війни у повоєнний період. Це дасть змогу краще зрозуміти механізми соціально-психологічного тиску у воєнних конфліктах та їх значення для формування сучасних воєнно-політичних доктрин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- 3 October 1942. (2024). URL: <https://tinyurl.com/bdhcfr7s> [дата зверн.: 27.12.2025].
- Dornberger, W. (1954). *V-2 The Nazi Rocket Weapon*. Ballantine; 1st THUS edition, 350 p.
- Hargreaves, R. (2023). *The V-2 Rocket. What Happened to This Superweapon?* URL: <https://tinyurl.com/ur6wrsd2> [дата зверн.: 28.12.2025].
- Irons, R. (2002). *Hitler's Terror Weapons: The Price of Vengeance*. Collins.
- Lerner, D. (1971). *Psychological Warfare Against Nazi Germany: The Sykewar Campaign, D-Day to VE-Day*. Cambridge, MA: MIT Press, 398 p.
- Lynch, A. (2018). *Failure of Hitler's Terror Weapons*. URL: <https://tinyurl.com/mr279wfw> [дата зверн.: 27.12.2025].
- Nazi Propaganda by Joseph Goebbels: 1933–1945. (2024). URL: <https://tinyurl.com/2fe44d74> [дата зверн.: 27.12.2025].
- Neufeld, M. J. (1995). *The Rocket and the Reich: Peenemünde and the Coming of the Ballistic Missile Era*. New York: Free Press.
- Propaganda – Goebbels' Principles. (2024). URL: <https://tinyurl.com/3sv7pdxs> [дата зверн.: 27.12.2025].
- Reynolds, C. G. (2022). *Wernher von Braun*. URL: <https://tinyurl.com/2uu2x8zt> [дата зверн.: 27.12.2025].
- Taylor, E. (1940). *The Strategy of Terror: Europe's Inner Front*. URL: <https://tinyurl.com/25azy6md> [дата зверн.: 28.12.2025].

- Tessin, G. (1980). *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945* (Bd. 13: Die Landstreitkräfte 801–13400). Osnabrück: Biblio-Verlag.
- The rise and fall of Hitler's V-weapons. (2024). URL: <https://tinyurl.com/st2yxwb7> [дата зверн.: 27.12.2025].
- The Terrifying German 'Revenge Weapons' of the Second World War. (2024). URL: <https://tinyurl.com/43czbasa> [дата зверн.: 27.12.2025].
- The V Weapons. (2020). URL: <https://tinyurl.com/3vxuve8w> [дата зверн.: 27.12.2025].
- The War of Words: Psychological Operations and Propaganda in WWII Europe. (2025). URL: <https://tinyurl.com/4ymn2fns> [дата зверн.: 27.12.2025].
- V-1 and V-2 Vengeance Weapons in WWII: Hitler's Deadly Arsenal. (2024). URL: <https://tinyurl.com/mr384ace> [дата зверн.: 27.12.2025].
- V-2 Missile. (2024). URL: <https://tinyurl.com/4fxnabf3> [дата зверн.: 27.12.2025].
- Why the V2 rocket was a big mistake. (2024). URL: <https://tinyurl.com/2b5vwfsr> [дата зверн.: 27.12.2025].
- Williamson, C. (2025). The NASA scientists behind Apollo 11 started out developing Nazi weapons at this abandoned German rocket factory. URL: <https://tinyurl.com/y6kt4wc7> [дата зверн.: 27.12.2025].
- Бондаренко, І. (2022). Проект «ФАУ-3» в історії Другої світової війни. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини: Збірка матеріалів IV Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених*. Вінниця, Україна, 5 травня 2022 р. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, с. 125.

REFERENCES

- 3 October 1942. (2024). URL: <https://tinyurl.com/bdhcfp7s> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].
- Bondarenko, I. (2022). Proekt «FAU-3» v istorii Druhoi svitovoi viiny [The «V-3» project in the history of World War II]. *Travnevi studii: istoriia, politolohiia, mizhnarodni vidnosyny: Zbirka materialiv IV Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv i molodykh vchenykh*. Vinnytsia, Ukraina, 5 travnia 2022 r. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa, s. 125. [in Ukrainian].
- Dornberger, W. (1954). *V-2 The Nazi Rocket Weapon*. Ballantine; 1st THUS edition, 350 p. [in English].
- Hargreaves, R. (2023). The V-2 Rocket. What Happened to This Superweapon? URL: <https://tinyurl.com/yp6wrsd2> [Accessed: 28.12.2025]. [in English].
- Irons, R. (2002). *Hitler's Terror Weapons: The Price of Vengeance*. Collins. [in English].
- Lerner, D. (1971). *Psychological Warfare Against Nazi Germany: The Sykewar Campaign, D-Day to VE-Day*. Cambridge, MA: MIT Press, 398 p. [in English].
- Lynch, A. (2018). Failure of Hitler's Terror Weapons. URL: <https://tinyurl.com/mr279wfw> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].
- Nazi Propaganda by Joseph Goebbels: 1933–1945. (2024). URL: <https://tinyurl.com/2fe44d74> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].
- Neufeld, M. J. (1995). *The Rocket and the Reich: Peenemünde and the Coming of the Ballistic Missile Era*. New York: Free Press. [in English].
- Propaganda – Goebbels' Principles. (2024). URL: <https://tinyurl.com/3sv7pdxs> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].
- Reynolds, C. G. (2022). Wernher von Braun. URL: <https://tinyurl.com/2uu2x8zt> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].
- Taylor, E. (1940). The Strategy of Terror: Europe's Inner Front. URL: <https://tinyurl.com/25azy6md> [Accessed: 28.12.2025]. [in English].
- Tessin, G. (1980). *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945* (Bd. 13: Die Landstreitkräfte 801–13400). Osnabrück: Biblio-Verlag [in German].
- The rise and fall of Hitler's V-weapons. (2024). URL: <https://tinyurl.com/st2yxwb7> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].
- The Terrifying German 'Revenge Weapons' of the Second World War. (2024). URL: <https://tinyurl.com/43czbasa> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].
- The V Weapons. (2020). URL: <https://tinyurl.com/3vxuve8w> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].
- The War of Words: Psychological Operations and Propaganda in WWII Europe. (2025). URL: <https://tinyurl.com/4ymn2fns> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].

V-1 and V-2 Vengeance Weapons in WWII: Hitler's Deadly Arsenal. (2024). URL: <https://tinyurl.com/mr384ace> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].

V-2 Missile. (2024). URL: <https://tinyurl.com/4fxnabf3> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].

Why the V2 rocket was a big mistake. (2024). URL: <https://tinyurl.com/2b5vwfsr> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].

Williamson, C. (2025). The NASA scientists behind Apollo 11 started out developing Nazi weapons at this abandoned German rocket factory. URL: <https://tinyurl.com/y6kt4wc7> [Accessed: 27.12.2025]. [in English].

Oleksandr KRAVCHUK

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9162-1641>

**THE ROCKET PROGRAM OF NAZI GERMANY (1944–1945)
AS A TOOL OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL PRESSURE
ON THE CIVILIAN POPULATIONS OF ENEMY STATES**

The article examines the rocket program of Nazi Germany in 1944–1945 as an instrument of socio-psychological influence on the civilian population and the military-political leadership of opposing countries.

The research focuses on the analysis of the V-1 cruise missile and the V-2 ballistic missile not only as technological innovations but also as tools for implementing a strategy of psychological pressure during the final stage of the war. Their technical characteristics – speed, range, trajectory features, and the difficulty of interception – are considered in the context of their capacity to create a persistent sense of uncertainty and constant threat for the enemy.

Particular attention is devoted to whether the psychological effect was regarded as one of the primary objectives of the use of rocket weapons and how this potential was incorporated into the strategic calculations of the leadership of the Third Reich amid the deterioration of Germany's military-strategic position.

The article also analyses the organizational prerequisites for the implementation of the rocket program, the role of specialized military formations, and the information support that shaped the concept of the "weapon of retaliation" as a symbol of inevitable strike and technological superiority.

The study substantiates the thesis that the rocket program functioned not only as a military-technical project but also as a component of a broader concept of psychological warfare aimed at undermining the moral resilience of the enemy.

Keywords: *Second World War, Nazi Germany's rocket program, psychological warfare, rocket terror, ballistic missiles, cruise missiles, strategy of intimidation, socio-psychological impact, Nazi Germany's military-industrial complex.*

Стаття надійшла 01.01.2026

Стаття прийнята до друку 15.02.2026

Яна ПАСТУХОВА

Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7042-9676>

Електронна пошта: bevzich@gmail.com

ВІЙНА ЗА СВІДОМІСТЬ: РАДЯНСЬКІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ У СИСТЕМІ НІМЕЦЬКОЇ ВОЄННОЇ ПРОПАГАНДИ

У статті узагальнено досвід нацистської агітаційно-пропагандистської політики щодо інтеграції образу радянських військовополонених у пропагандистську роботу Райху. У центрі дослідження – візуальні та текстові прийоми впливу, зокрема газетні публікації фотографій, листівки, кіножурнали; механізми поширення агітаційних матеріалів та їх ефективність. Розглянуто роль пропагандистських підрозділів вермахту, їх формування та функціонування в умовах війни на Східному фронті у 1941–1945 роках. Досліджено використання фотографій та кінохроніки як інструменту впливу, зокрема поділ зображень на ті, що призначалися для внутрішньої пропаганди в Райху для глорифікації вермахту та створення образу ворога на прикладі радянських військовополонених, і ті, що поширювалися серед радянських військ на фронті для їх деморалізації та збільшення кількості перебіжчиків. На основі контент-аналізу німецьких листівок простежено еволюцію пропагандистської риторики, зумовлену змінами перебігу бойових дій на фронтах Другої світової війни. Авторка наголошує, що використання образу радянських військовополонених із агітаційно-пропагандистською метою було системним і багатоканальним, проте, у стратегічному вимірі виявилось недостатнім для досягнення зламу бойового духу противника засобами «психологічної війни».

Ключові слова: архівні джерела, військовополонені, Друга світова війна, ідеологічний контроль, пропаганда, психологічна війна, Східний фронт, Червона армія.

Постановка проблеми. Пропаганда стала ключовим інструментом для перетворення Другої світової війни із масштабного військового протистояння на «тотальну війну», що відбувалася як на фронтах, так і в інформаційному просторі – пресі, кіножурналах, радіоэфірах, плакатах тощо. Одним із недостатньо вивчених компонентів пропагандистської політики Третього Райху є цілеспрямована експлуатація радянських військовополонених у системі військової пропаганди. Стратегія використання радянських бранців виконувала дуальну функцію. По-перше, для формування образу ворога на внутрішньому німецькому інформаційному майданчику через фото- та кіноматеріали, що допомагало легітимізувати агресію на Сході, а з тим і повномасштабну мобілізацію в країні. По-друге, масове використання образу військовополонених було націлене на деморалізацію червоноармійців на лінії зіткнення та мало спонукати бійців Червоної армії здаватися в полон або переходити на бік вермахту. Саме ця поліфункціональність образу

полоненого червоноармійця дає змогу зрозуміти не лише механізми нацистської пропаганди, а й логіку тоталітарного мислення в умовах збройних конфліктів.

Візуальні матеріали є надзвичайно цінними джерелами для дослідження інформаційної війни на Східному фронті у 1941–1945 роках. Фотографії та кінокадри у роки Другої світової війни фіксували моменти із життя радянських військовополонених, а нині дають змогу дослідити особливості ідеологічних настанов і переконань, що панували у Третьому Райху. Натомість пропагандистські листівки дають змогу простежити стратегію психологічного впливу на військовослужбовців Червоної армії та еволюцію контенту, пов'язану з перебігом бойових дій за роки війни на Східному фронті.

Пропоноване дослідження має на меті розширити уявлення про складну структуру нацистської воєнної пропаганди. Актуальність обраної теми зумовлена тим, що в умовах сучасних воєнних конфліктів, зокрема російсько-української

війни, інформаційно-психологічний вплив є одним із ключових інструментів гібридної війни. Аналіз історичного досвіду використання радянських військовополонених у пропагандистських цілях Третього Райху дає змогу глибше зрозуміти логіку кампаній, спрямованих на деморалізацію ворога. Осмислення механізмів німецької воєнної пропаганди відкриває можливості для формування ефективних стратегій протидії сучасним пропагандистським практикам держави-агресора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Корпус досліджень німецької пропаганди репрезентує спектр напрямів, зосереджених на аналізі механізмів функціонування й наслідків діяльності пропагандистської машини Третього Райху.

Польський науковець М. Поправа, досліджуючи тему пропаганди у Другій світовій війні, у статті «Пропаганда як зброя та інструмент тоталітарної влади: образ цього поняття в публічному дискурсі воєнних та окупаційних років (1939–1945)» проаналізував шляхи поширення пропаганди та етапи її появи у суспільстві, а також відзначив, що у тоталітарних системах, таких як Третій Райх та СРСР, робота пропагандистів значно спрощується через монополізацію інформаційних потоків (Poprawa, M. 2019).

Дослідник Б. Нітцель у роботі «Знати ворога: фахівці з пропаганди, розвідка і тотальна війна (1941–1945)» ґрунтовно дослідив державні стратегії (у Третьому Райху, СРСР та США) розуміння сучасниками Другої світової війни поняття «пропаганда», а також як саме було використано пропагандистські техніки у військовій сфері. Для нашого дослідження актуальними є висновки автора про якість та результативність німецьких пропагандистських зусиль, які він оцінює як не вдалі (Nietzel, B. 2020).

У статті Д. Уз'єля «Пропаганда, воєнна журналістика та Вермахт» увага акцентована на понятті «психологічної війни», її еволюції від пасивного інформування червоноармійців про можливість здатися в полон у перші місяці війни до цілеспрямованої кампанії через гучномовці, листівки, що містили фото та текстову інформацію про радянських військовополонених і життя в полоні. Автор проаналізував створення та функціонування пропагандистських підрозділів, що конструювали візуальний образ (Uziel, D. 2015).

Дослідник А. Каліс у статті «Нацистська пропаганда і Друга світова війна» простежив пропагандистські техніки, використані під час кампанії на території СРСР. Дослідник наголошує, що пропагандистська кампанія на Сході не мала якіс-

ної організації, а її результати щодо деморалізації Червоної армії через пропаганду були посередніми (Kallis, A. 2005).

Із візуальними компонентами пропаганди працював Л. Мейсель, зокрема його дослідження «Захоплений більшовизм: фотографії радянських військовополонених у концтаборах, зроблені СС») базується на колекції фотонегативів, підпільно винесених із концентраційного табору Маутгаузен. Сюжети негативів можна систематизувати за такими сценами: загальні фото груп в'язнів або окремі портрети, створені за пропагандистськими лекалами, насильство бійців СС над полоненими та повсякденне життя табірному персоналу. У публікації автор представив концепцію «погляду злочинця», суть якої полягає у впливі ідеологічних уявлень фотографів на зміст та композицію кадрів (Meissel, L. 2022).

Онлайн-лекція «Обрамлене насильство: приватні фотоальбоми німців у “Східній місії” та колективна пам'ять про Другу світову війну» Ю. Маттеуса дає можливість досягнути результативності воєнної пропаганди всередині вермахту. Цією роботою автор звернув увагу на те, що сюжети із радянськими військовополоненими тиражувалися не лише «згори» пропагандою, а й «знизу» – серед військових. Лекція є цінним джерелом нових візуальних матеріалів (Matthäus, J. 2025).

Канадські дослідниці А. Ллойдленгстон, Т. Ло у публікації «“Полонені обов'язково повернуться додому!”: союзницькі та німецькі пропагандистські листівки часів Другої світової війни» провели порівняльний аналіз листівок, поширюваних союзниками та вермахтом на Західному фронті Другої світової війни. Згадана праця дає змогу виокремити спільні та відмінні риси німецьких листівок, поширюваних на Східному та Західному фронтах (Lloydlangston, A. & Lo, T. 2008).

Проблематика використання радянських військовополонених у системі нацистської пропаганди під час Другої світової війни в українській історичній науці отримала обмежене, але належне відображення в історіографічному дискурсі. Інституційний фундамент фронтової пропаганди вермахту проаналізувала О. Салата. Предметом її досліджень був процес створення візуальних і текстових форм пропаганди та їхня ефективність (Салата, О. 2014).

У дисертаційному дослідженні К. Долгорученко представлено огляд нормативно-правової основи діяльності спецвідділу Вінета, його роботи проти радянських військ на фронті, що дає

зможу зрозуміти адміністративно-юридичні засади пропагандистської діяльності Райху (Долгорученко, К. 2021).

Публікація, підготовлена спільно з українським дослідником Д. Титаренком, «Націонал-соціалістична пропаганда в зоні військової адміністрації в Україні: цілі, засоби та наслідки» є якісним комплексним дослідженням пропагандистської діяльності нацистів у різноманітні форм. Окрім архівних матеріалів, автор використав свідчення сучасників для аналізу успішності німецької пропаганди, що приводить його, як і закордонних колег, до висновку про недосконалу систему німецького ідеологічного впливу на Східному фронті (Tytarenko, D., Flickinger, B. & Derksen, A. 2018).

Цікавим для нас стало і дослідження О. Чорного та К. Москальчук «Фотознімки полонених в “Уманському котлі” радянських воєначальників у серпні 1941 року як джерело інтерпретацій воєнно-історичних подій», у якому автори не лише акцентували увагу на використанні відомих знімків полонених генералів 6-ї та 12-ї армій, а й ввели до наукового обігу нові фотодокументи із Федерального архіву Німеччини. Автори дослідження, завдяки фотоматеріалам, аргументовано спростовують тези сталінського наказу № 270 про зраду командувача 12-ї армії генерала П. Г. Понделіна та командира 13-го стрілецького корпусу генерала М. К. Кирилова, що доводить важливість візуальних джерел для реконструкції історичних подій та реабілітації невинних (Москальчук, К. & Чорний, О. 2024).

Джерельна база. Використано звіти пропагандистських відділень вермахту (фонди RH 53-18, R 55/21351 та ін.), колекції пропагандистських листівок, публікації німецької преси й кінохронікальні матеріали та фотографії із цифрових колекцій.

Мета статті полягає в ґрунтовному дослідженні німецької пропаганди, спрямованої на офіцерів та рядових Червоної армії, через зображення радянських військовополонених у пропагандистських матеріалах, а також використання образу радянських військовополонених у внутрішній пропаганді.

Реалізація мети передбачає вирішення таких дослідницьких **завдань**: визначити особливості створення, поширення та реалізації німецької пропаганди під час бойових дій на Східному фронті Другої світової війни; проаналізувати візуальні та текстові матеріали (газети, листівки, фотографії, кіножурнали) із зображенням радян-

ських військовополонених, створені пропагандистськими структурами Третього Райху, що призначалися для бійців Червоної армії. Досягненню мети та виконанню поставлених завдань дослідження сприяли загальноприйняті наукові **методи** аналізу, синтезу, гіпотези, а також спеціальні історичні методи: історико-типологічний, історико-системний, метод наукової критики джерела та підходи візуальної історії, зокрема іконографічний метод Е. Панофського.

Виклад основного матеріалу. Через домінуючу в середовищі німецького генералітету думку, що Німецька імперія зазнала поразки у Першій світовій війні у результаті успішної інформаційної кампанії противників, при підготовці до наступних військових конфліктів ця сфера отримала значно більше уваги і з боку держави, і з боку військових стратегів.

У 1938 р. очолюване Й. Геббельсом Міністерство народної освіти та пропаганди (нім. Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, далі – RMVP) домовилося про співпрацю з Верховним командуванням вермахту (нім. Oberkommando der Wehrmacht, далі – ОКВ) у підготовці відповідних груп пропаганди у вигляді спеціальних рот – Propagandakompanie (далі – РК), що офіційно мали стати окремими структурними підрозділами у збройних силах і посилити вплив Націонал-соціалістичної партії у війську (Reuth, R. G. (ed.). 1992).

Відповідно до інструкції 1938 року, нові підрозділи мали забезпечити взаємодію між пропагандою та збройною боротьбою, збирати звіти бойових дій для RMVP, які можна було використати у пресі та проведенні пропагандистських дій проти ворога. У районі ведення бойових дій РК підпорядковувалися безпосередньо начальнику штабу армії, який мав право цензурувати матеріали, а також члени РК мали тісно співпрацювати із польовою контррозвідкою (Uziel, D. 2015, s. 17).

Ще до початку реалізації плану «Вайс» між керівництвом ОКВ та міністром пропаганди виникали суперечності щодо складу рот пропаганди. RMVP наполягало на цивільних особах із мистецьким хистом, які мали виконувати завдання, проставлені міністерством. ОКВ натомість вважав, що це мали бути солдати. *«Військовий кореспондент – це підготовлений солдат, який володіє пістолетом, ручною гранатою, гвинтівкою так само вмів поводитися з друкарською машинкою, фотоапаратом, кіноапаратом та радіопередавачем [...] він – боєць, а не “журналіст”*,

солдат, а не писар чи фотограф» (Fischer, K. (comp.). 1940, s. 312). Розподіл впливу на РК був таким: RMVP – виготовлення матеріалів і підбір кадрів; ОКВ – розроблення та реалізація пропаганди для ворожих військ і місцевого населення, робота з власним особовим складом у межах загального нарративу та інформування RMVP про військово-політичні події у районі відповідальності командування.

З початком операції «Барбаросса» на Східному фронті діяли 13 армійських рот пропаганди, чотири роти військових кореспондентів, три роти СС та дві напівроти ВМС Райху. Типова рота пропаганди за штатом виглядала так: два легкі взводи військових кореспондентів: фотографів і репортерів; один важкий взвод кореспондентів, що, окрім репортерів і фотографів, мав фахівців із кінозйомок та радіотрансляцій; один пропагандистський взвод, що відповідав за підготовку листівок, радіоголошень; взвод аналітики та робоча технічна команда, яку використовували для підтримки роботи усіх кореспондентських взводів (Kranzl, K. 2011, s. 27).

Загальні риси пропагандистської діяльності було ухвалено до початку реалізації плану «Барбаросса» у додатку до директиви № 21 генерального штабу ОКВ, меморандумі фельдмаршала В. Кейтеля у квітні та директиві начальника генерального штабу вермахту А. Йодля на початку червня 1941 року. Проте визнавалося, що загальної стратегії пропаганди на 22 червня 1941 р. не було¹. Розвідувальної інформації бракувало, а стратегії пропаганди будувалися на принципах, що використовували до підписання Пакту Молотова-Ріббентропа у 1939 році². Незважаючи на нормативну базу й професійних виконавців, уніфіковані матеріали ігнорували локальні особливості та не викликали довіри, а проведення цільової роботи із червоноармійцями не передбачалося. Лише у серпні 1941 р. започаткували окрему кампанію для зменшення опору й стимулювання переходів лінії фронту³. Ухвалені директиви визначали порядок передачі матеріалів:

¹ Державний архів російської федерації. Р-7021. Weisungen für die Handhabung der Propaganda im Fall "Barbarossa". June 1941. Оп. 148. Спр. 208. Арк. 28. Копія німецькою мовою. URL: <https://www.prlib.ru/item/1321814> [дата зверн.: 11.09.2025].

² Das BundesArchive (далі – BArch). Gefühlswerbung Teil 3: Kampf um die politische Sympathie [Вирізки з газет], (1939). RW 4/310, Арк. 97–103.

³ BArch. Ergänzende Weisungen für die Handhabung der Propaganda gegen die Sowjetunion.

спочатку їх необхідно надати цензору, після первинного цензурування звіти про воєнні дії терміново надсилалися до ОКВ та RMVP. Згідно з інструкцією про військову звітність: «Правдивість і оперативність у військовій звітності [...] є передумовою успішного ведення військової пропаганди та впливу ОКВ на загальне керівництво пропагандистською війною»⁴.

Для реалізації пропагандистських завдань на початку війни діяли змішані загони пропаганди, включені до першого ешелону військ наступу, як війська зв'язку. Перші фото, опубліковані у німецькому цивільному виданні «Völkischer Beobachter» за 24 червня 1941 р., мають супровідний текст: «Перші радіо фотознімки з радянсько-російського театру воєнних дій»⁵. У подальшому службовці РК самі вказували, у яке видання доцільно направити той чи інший репортаж (рис. 1⁶).

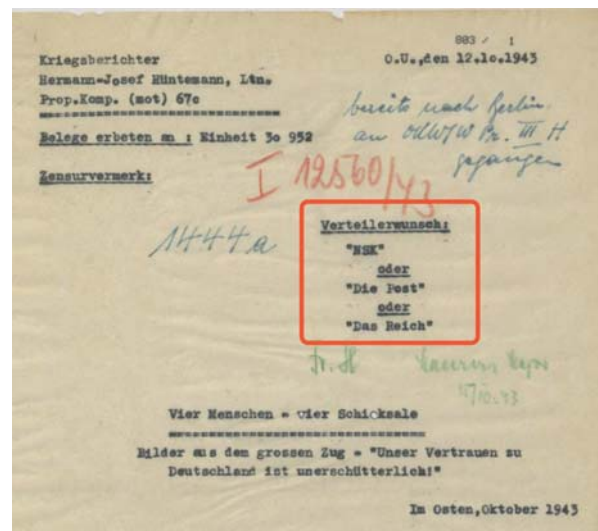

Рис. 1. Титульна сторінка матеріалу військового кореспондента. Виділений фрагмент: «Побажання щодо розповсюдження: "NSK" або "Die Post" або "Das Reich"»

До звороту фотографії РК прикріплювали бланки, що містили інформацію про мету використання, номер пропагандистської роти, відомості про автора, місце та дату зйомки. Деякі фото су-

21 серп. 1941 р. RW 4/578. Арк. 130–131 зв. Оригінал, Арк. 130.

⁴ BArch. Die militärische Berichterstattung. 18 черв. 1941 р. RH 1-81. Арк. 53–57. Копія з копії. Арк. 53.

⁵ Völkischer Beobachter. 24 Juni 1941. URL: <https://tinyurl.com/ymhtar5h> [дата зверн.: 12.06.2025].

⁶ BArch. Vier Menschen – vier Schicksale. 12 жовт. 1943 р. RW 4/803. Арк. 3–13. Оригінал. Арк. 3.

Рис. 2. Добірка кадрів з плівки, відзнятої фотографом СС та проявленої в ідентифікаційному відділі концтабору Маутгаузен. Композиційна постанова кадру відповідає пропагандистським настановам, підсиленням грою тіней і контрастів (Meissel, L. 2022, р. 67)

проводжували коментарями працівників пропагандистського відділу. Також містилася графа про відмітку цензури як з боку вермахту, так і RMVP, що могли додавати власні коментарі. Кожна пропагандистська рота мала щотижня надавати принаймні одну серію світлин, що містила від шести до десяти знімків, а також 50 окремих фото, не об'єднаних у серію тематично, хронологічно чи територіально.

Більшість фотографій радянських військовополонених, що частково сформували візуальну складову історичної пам'яті про німецько-радянську війну, робили представники країни-агресора. Окрім фотографів РК, у місцях утримання військовополонених працювали спеціальні знімальні групи. Працювати із камерою в таборах могли лише дві групи осіб. До першої групи належали табірні фотографи із числа військовополонених, які мали відповідні навички. Їх робота полягала у портретуванні новоприбулих військовополонених для обліку. Інших сюжетів авторства військовополонених немає. Виняток становлять військовополонені західних держав, режим утримання яких відрізнявся значно більшою свободою дій та пересування порівняно з радянськими бранцями. Другу групу, що працювала лише у концентраційних таборах, складали спеціальні фотографи СС, які відповідали як за портретування новоприбулих, так і за фотографування тіл в'язнів, які померли від «неприродних причин». Також вони виконували фотозавдання, що надходили від вищих відділів чи установ⁷.

⁷ Beer, W. (1941). Il mondo come lo vede il soldato sovietico «Signal» visita un campo di prigionieri di guerra sovietici. *Signal*. № 22, s. 8.

Сюжетно фотознімки із таборів військовополонених зосереджувалися на зображенні екстер'єрів та інтер'єрів табірної простору, його адміністративно-охоронного персоналу й ув'язнених, фіксації актів насильства та страт, а також на приватних сценах, що відтворювали повсякденні аспекти життя (рис. 2).

Більшість приватних фотографій повторювала наративи пропаганди, що можна пояснити бажанням бути залученим до історичних подій. Одним із поширених сюжетів були страти радянських військовополонених (Matthäus, J. 2025). Про масовість таких сюжетів можна стверджувати з огляду на заборону створення такого роду світлин у листопаді 1941 року (Kranzl, K. 2011, s. 34). Фотографування страт дозволялося у виняткових випадках лише для службових цілей і мало бути разове необхідним. Дозвіл на таку зйомку міг надавати лише командувач не нижче рангу командира дивізії. Отримані фотоматеріали мали подаватися у непроявленому вигляді з грифом «Таємно!» («Geheim!»)⁸.

Постановка кадру й вибір ракурсу у пропагандистських фотографіях формували потрібне враження: висока точка зйомки «зменшує» людей до безликої маси, а знизу – деформує обличчя й акцентує небажані деталі (пошкоджена форма, фізичне та моральне виснаження). Саме рішення фотографа, що включити у межі кадру, який момент зафіксувати, з якої висоти поглянути, створювало первинну інтерпретацію: неосяжні колони бранців, наглядові вежі та огорожа, силуети озброєної охорони на передньому плані створюють враження підпорядкування полонених і домі-

⁸ BArch. Fotografieren von Exekutionen. 2 листок. 1941 р. RH 1-81. Арк. 13–17. Копія. Арк. 13.

Рис. 3. Заголовок: «Ще чверть мільйона в “марші на Берлін”».
Знімок: PK – Lehrer (Presse-Hoffmann)

нування німецької зброї. Водночас численні знімки принижень людської гідності підкріплювали той факт, що акт фотографування сам по собі став додатковою формою насильства: плівка фіксувала жертв у надскладних життєвих обставинах, тим самим продовжуючи приниження в часі. Найчастіше радянських військовополонених фотографували без дозволу, або ж і з примусу.

Одним із найдієвіших візуальних прийомів, які використовувала німецька пропагандистська машина, було одночасне зображення великої кількості радянських полонених. Довгі колони або великі скупчення бранців справляли враження як на німецьке населення, вселяючи впевненість у непереможності вермахту, так і на радянських військових і цивільних, діяли приголомшливо, деморалізуюче та зламували бажання чинити опір. Такі фотознімки активно публікували у пропагандистській пресі, зокрема у щоденній газеті «Völkischer Beobachter»⁹ (рис. 3¹⁰). На кадрах кінохроніки також часто використовували цей сюжет, щоб проілюструвати значну кількість захоплених «трофеїв». З плином часу ці сюжети не втрачали своєї популярності, однак, через воєнні поразки стали зустрічатися рідше у 1944–1945 роках.

Закадровий голос, який супроводжував демонстрацію колон військовополонених у кінохроніці,

⁹ Völkischer Beobachter. 28 Juni 1941. URL: <https://tinyurl.com/3cjmuben> [дата зверн.: 04.06.2025].

¹⁰ Völkischer Beobachter. 24 August 1941. URL: <https://tinyurl.com/yc85vzjs> [дата зверн.: 04.06.2025].

¹⁰ Völkischer Beobachter. 24 August 1941. URL: <https://tinyurl.com/yc85vzjs> [дата зверн.: 04.06.2025].

негативно відгукувався про військовополонених. Звучать фрази на кшталт: «Полонені – дика суміш народів, примітивні, тупі, неписьменні», «слуги євреїв», «більшовики» та інші. Усі фото та відео, виконані нацистськими пропагандистами чи окремими німецькими військовими, демонструють «погляд злочинця». Обрання таких сюжетів для ілюстративного мистецтва є матеріальним підкріпленням сконструйованого антибільшовицького та расистського наративу. Ситуації, що демонструють «деградування» особистості, принизливе положення полонених, мали показувати бруд і безлад, що панував у Червоній армії (рис. 4¹¹). Ця маніпулятивна техніка включала зйомку військовополонених у момент, коли вони пройшли вже кількадекільний марш без їжі, води та відпочинку.

Більшість фото процесу уполонення вояків РСЧА були постановочними, оскільки під час бою створити кадри, на яких можна чітко ідентифікувати особу (особливо, якщо йшлося про захоплення у полон офіцерів Червоної армії), неможливо. Зі свідчень полонених, їх захоплення відбувалося при пораненні (об'єкт фотографування в такому разі виглядав би жертвою вермахту), або ж у складі великої групи людей. Однак сюжети, представлені пропагандою, ілюструють невеликі групи осіб, які спокійно здаються з піднятими руками (рис. 5¹²). Для прикладу, дане фото зі сторінок «Völkischer Beobachter» надто

¹¹ Die Deutsche Wochenschau Nr. 571 (August 13, 1941). (2023). URL: <https://tinyurl.com/yzc3wnsf> [дата зверн.: 11.09.2025; тайм-код: 08:20-08:30].

¹² Völkischer Beobachter. 14 August 1942. URL: <https://tinyurl.com/5e4w8dtb> [дата зверн.: 04.06.2025].

Рис. 4. Радянський військовополонений намагається позбутися вошей. Закадровий супровід: «Знезараження від вошей є одним із найважливіших завдань більшовиків. Майстри своєї справи»

Рис. 5. Підпис під фото: «Броньована розвідувальна машина прорвалася до радянських позицій. Совети групами виходять із своїх окопів і здаються в полон». Знімок: РК – Jesse (Presse-Hoffmann)

вдало композиційно поєднує зображення німецької техніки та здачу в полон радянських військовослужбовців.

Міжнародний пропагандистський журнал «Signal» систематично публікував фотографії моментів здачі в полон радянських військовослужбовців, супроводжуючи їх відповідними коментарями. Метою таких матеріалів було підкреслити контраст між образом німецького солдата – морально стійкого, фізично досконалого та ідеологічно вмотивованого – і образом червоноармійця, який поставав заляканим, знесиленим та готовим на будь-які дії задля збереження власного життя¹³.

Найбільшого розмаху пропагандистські фотосесії та кінозйомки набирали безпосередньо у збірних пунктах військовополонених, оскільки це давало можливість пропагандистам вразити споглядачів масштабами, а також підібрати суб'єктів, які б відповідали наративам нацистської пропаганди.

Знаковим є те, що подібні сюжети супроводжувалися підписами, що полонені очікують на транспортування до стаціонарних таборів, де умови нібито будуть істотно кращими. Водночас реальних репортажів із таборів майже не було: адміністрація, приховуючи правду про нелюдські умови, не допускала на територію сторонніх – ані представників Міжнародного комітету Червоного Хреста, ані цивільних фотографів, ані інших осіб, не пов'язаних із місцями утримання, – що мінімізувало корпус візуальних джерел. Така ж логіка обмежень діяла і щодо хронікального тижневика «Deutsche Wochenschau». На окупованих територіях остерігалися, що глядачі можуть упізнати на екрані своїх рідних, що могло негативно позначитися на сприйнятті окупаційного режиму (Tytarenko, D., Flickinger, B. & Derksen, A. 2018, p. 643).

Підтримуючи расову теорію, фотографи-пропагандисти віддавали перевагу фотофіксації полонених, які мали виразні азійські та «єврейські» риси обличчя (рис. 6¹⁴)^{15,16}. Використовувалися всі можливі важелі психологічного впливу на глядачів та читачів: композиційне поєднання охай-

¹³ Völkischer Beobachter. 16 August 1942. URL: <https://tinyurl.com/58zkmnu7> [дата зверн.: 09.07.2025].

¹⁴ Die Deutsche Wochenschau Nr. 578, 1941. URL: <https://tinyurl.com/2jckfmx7> [дата зверн.: 03.09.2025].

¹⁵ Die bolschewistische Armee. Völkischer Beobachter. 1941. 28 черв. С. 1–2.

¹⁶ Sie sollten für Stalin verbluten. Illustrierter Beobachter. 1944. № 4. С. 2.

Рис. 6. Портретна кінозйомка у збірному пункті під Мінськом. Закадровий супровід: «Ці орди, серед яких була незліченна кількість євреїв, мали йти в похід на Європу»

них, дисциплінованих німецьких солдатів проти втомлених маршами радянських військовополонених¹⁷; фото радянських жінок-воїнів (рис. 7¹⁸); використання зображень дітей для посилення враження, що у Червоній армії не залишилося боєздатних військових¹⁹.

Ключовим сюжетом у внутрішній пропаганді була демонстрація непереможності вермахту, який було змінено лише після поразки під Сталінградом. Запозичена у В. Черчилля нова стратегія «тотальної війни» зумовила частішу демонстрацію проблем вермахту на Східному фронті для мобілізації суспільства. До того ж хід бойових дій, починаючи з 1943 р., не сприяв збільшенню кількості візуального матеріалу з радянськими військовополоненими. Преса почала частіше використовувати малюнки (карикатури, художнє зображення батальних сцен), що задовольняли б пропагандистські наративи.

¹⁷ Die Deutsche Wochenschau Nr. 565, 1941. URL: <https://tinyurl.com/3hdutd3z> [дата зверн.: 11.09.2025; тайм-код: тайм-код 18:52].

¹⁸ Völkischer Beobachter. 30 August 1941. URL: <https://tinyurl.com/mtac2zve> [дата зверн.: 04.06.2025].

¹⁹ Die Deutsche Wochenschau Nr. 572 HD (August 20, 1941). (2025). URL: <https://tinyurl.com/pdr846dp> [дата зверн.: 03.07.2025; тайм-код: 09:47].

Рис. 7. Радянські військовополонені жінки. Підпис під фото: «Бабица з рушницями, [...] що вирушають у німецький полон»

Зміщуючи фокус із внутрішньої пропаганди, адресованої німецькому суспільству, на зовнішню – з конкретним адресатом – бійцем Червоної армії, далі розглядаємо експлуатацію образу радянських військовополонених у пропагандистських листівках, орієнтованих на деморалізацію та заохочення до здачі у полон.

Візуальні кліше, вироблені пропагандистськими фотографами у цивільній пресі та кіножур-

налах (довгі колони полонених, протиставлення охайних німців втомленим червоноармійцям), не підходили для засобів агітації на фронті, де сюжети мали бути у формі звернень до червоноармійців із закликами та інструкціями щодо здачі у полон.

Виготовлення пропагандистських матеріалів було розподілене між ОКВ та RMVP. Вермахт розробляв, друкував та поширював «термінові» листівки, розраховані на військових у зоні найзапекліших боїв. Такі листівки були простими у візуальній компоненті та містили звернення до конкретних бойових одиниць чи апелювали до локальних подій на фронті. RMVP створювало складніші листівки, що мали суспільно-політичну складову (про євреїв, більшовизм тощо), та універсальні листівки, що не мали конкретної прив'язки до часу чи місця. Наприклад, листівка «Ви оточені!»^{20;21} містила лише цей заклик та перепустку в полон і могла поширюватися упродовж усієї кампанії проти СРСР.

Перші серії листівок, що поширювалися на Східному фронті, мали лише текстові заклики до бійців Червоної армії, складені за зразками довоєнної пропаганди. Основний акцент робився на тому, що Німеччина воює не з народами СРСР і країною як такою, а з більшовицько-єврейським урядом, який захопив владу, та комуністичною партією, офіційним представником якої на полі бою були політруки. Саме внесення розладу між ними та червоноармійцями було одним із головних сюжетів^{22;23}.

Текст перепусток містив звернення до солдатів із правилами безпечної здачі у полон. Рекомендації обумовлювали час і ситуації, коли краще переходити лінію фронту, а також містили поради, як убезпечитися від атаки німецьких військових. Кожна листівка виконувала функцію перепустки у полон. Через недостатню кількість листівок²⁴, було введено правило, за яким усні вигуки «Штики в землю!» або «Сталін капут!» вважалися заміною паперової листівки²⁵.

Такі прийоми у психологічній війні передбачали, що солдати Червоної армії не знали чого очікувати від німецького полону і всі їх знання були заточені на те, що радянський солдат не здається у полон, а якщо продовжувати боротьбу неможливо – потрібно покінчити життя самогубством, бажано разом із кількома німецькими вояками. Аби зменшити страх капітуляції використовувалося кілька прийомів – запевнення у дотриманні Женевських конвенцій, обіцянки кращих умов утримання, раціоналізація здачі (не боягузтво, а розумний вибір), створення уявної товарищескості через фото допомоги пораненим, повідомлення про просування вермахту та окупацію малої батьківщини воїнів, гарантії анонімності переходу (Lloydlangston, A. & Lo, T. 2008, p. 43–44).

На допитах дуже часто запитували про ефективність пропагандистських матеріалів, які використовували на лінії фронту. Відгуки щодо них були різними, наведемо кілька свідчень:

1) Різко негативні. Генерал-майор М. І. Потапов згадував: «Німецькі листівки [...] часто дуже дивні. Деякі папірці справляли майже комічне враження. Зовсім негативний ефект мали листівки з незрозумілими словами, які, ймовірно, мали виглядати особливо народними. Гасло: “Бий жиду-політрука, пика просить цеглину!”²⁶ часто висміювалося, його сенс майже ніхто не розумів»²⁷. Полонений генерал-майор К. Є. Куліков так оцінив одну з листівок: «Пропаганда могла б бути хорошою [...] Одна з них [листівок] “була грубо” і незграбно зроблена: листівка із радянською зіркою, молотом і серпом та віршем»^{28;29}.

2) Нейтральні або невизначені. З допиту командира 847-го стрілецького полку та його ад'ютанта: «[...] щодо ефективності наших агітаційних листівок, обидва полонені [...] ухилилися від чіткої відповіді. Вони обоє сказали: “Є різні думки. Одні читають їх, інші – ні. Деякі вірять обіцянкам німців, інші – скептично налаштовані або зовсім не довіряють”. Проте обидва офіцери

²⁰ BArch. Flugblatt “Ihr seid umzingelt”. 1942. RW 4/263. Арк. 105–106.

²¹ BArch. Flugblatt-Propaganda in den Feind (Osten). 3 лип. 1943 р. R 55/1290. Арк. 97–107.

²² BArch. Flugblatt. 1941. RW 4/263. Арк. 51–52.

²³ Die Deutsche Wochenschau Nr. 568, 1941. URL: <https://tinyurl.com/yfw4s2aj> [дата зверн.: 10.09.2025; тайм-код: 11:40–12:23].

²⁴ Російський державний воєнний архів (далі – РДВА). Gefangenenernehmung vom 2.9.41. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 9.

²⁵ BArch. Flugblatt. 1941. RW 4/263. Арк. 32.

²⁶ Flugblatt “Offiziere und Soldaten der Roten Armeel!”. URL: <https://tinyurl.com/r7y9ynm5> [дата зверн.: 10.09.2025].

²⁷ РДВА. Vernehmung des gefangenen Oberbefehlshabers der 5. russ. Armee Generalmajor Potapow. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 21.

²⁸ РДВА. Vernehmung des Generalmajors Kulikow. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 5.

²⁹ Passierschein “Links der Hammer, rechts die Sichel”. URL: <https://tinyurl.com/58yw35xm> [дата зверн.: 18.09.2025].

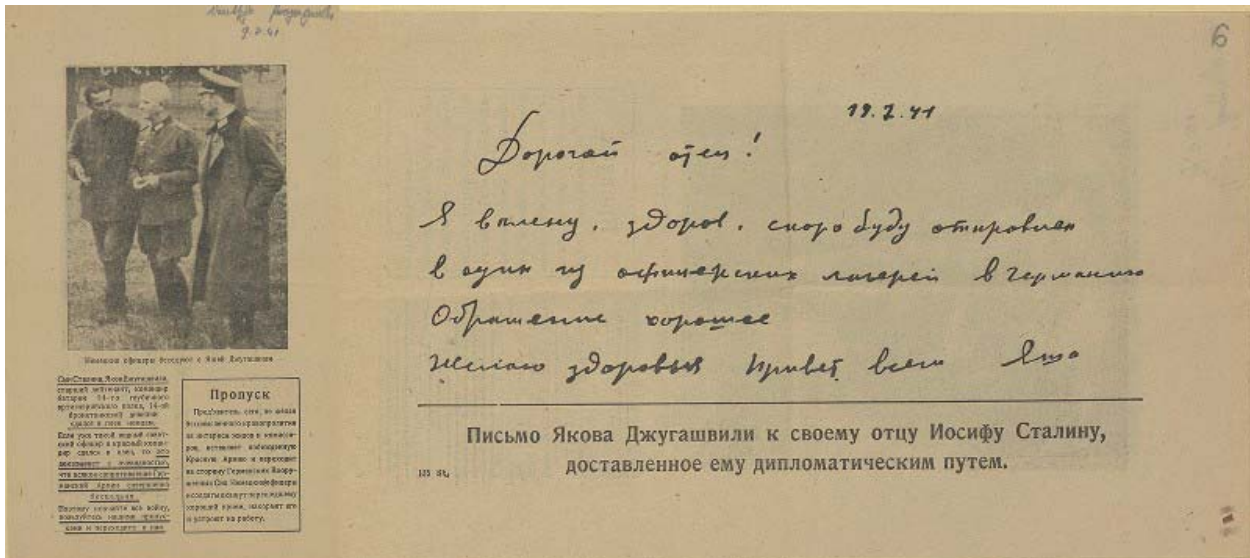

Рис. 8. Пропагандистська листівка з рукописним текстом. Автором заявлено Якова Джугашвілі. 1941 рік. Серія 135 St

зазначили, що ефект від листівок-пропаганди заперечити неможливо»³⁰.

3) Ефективні. Перебіжчик із 38-го козачого полку В. Скороход у липні 1941 р. свідчив: «Я почув по радіо заклик [...] прочитав листівки, які були скинуті з цивільного літака. Завдяки цьому я набрався довіри до німців і вирішив перейти на їхній бік»³¹.

На протипагу фотографіям, що призначалися для внутрішньої пропаганди, зображення радянських військовополонених у листівках, адресованих бійцям Червоної армії, вибудовувалися за іншою логікою: нейтральні або «дбайливі» ракурси, крупні плани окремих пізнаваних постатей, відсутність сцен насильства, кадри з їжею, медичною допомогою. Метою таких матеріалів було не демонструвати «трофеї», а переконувати, деморалізувати й формувати прийнятне ставлення до німецького полону.

Першими світлинами, що активно тиражували у листівках, стали зображення полоненого сина Й. Сталіна – Якова Джугашвілі. З цього приводу було створено кілька листівок у серії St: із фотографіями, на яких Я. Джугашвілі приязно розмовляє з німецькими офіцерами, та його рукописним зверненням до батька (рис. 8³²). Журнал «Signal» публікував «докази» ефективності цієї листівки –

³⁰ РДВА. Vernehmung des Kommandeurs Sch. Igt. 347 und dessen Adjutanten. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 39.

³¹ РДВА. Vernehmung des Überläufers aus dem 38. Kosakenregiment W. Skorochod. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 102.

³² Flugblatt mit Passierschein. 9 септ. 1941 р. BArch. RW 4/1207. Арк. 13–14.

фото радянських полонених із піднятими руками, у яких вони тримають нібито ці самі листівки-перепустки у полон³³.

Усі листівки із зображеннями відомих військових постатей варто оцінювати винятково в історичному контексті, а їх зміст підтверджувати іншими джерелами чи фактами. Для прикладу, в історичній повісті «Командарм Лукін» є згадка про листівку з портретом генерала В. Я. Качалова та закликом до солдатів припинити спротив і здаватися у полон (Муратов, В. & Городецкая (Лукина), Ю. 1990, с. 353–354). З огляду на долю генерала В. Я. Качалова (загинув у бою 4 серпня 1941 р. біля села Старинки Стодолицького району Смоленської області) така листівка, якщо й існувала, то могла бути продуктом фальсифікації німецької пропагандистської машини або ж вигадкою радянської пропаганди.

Дослідники О. Чорний та К. Москальчук спростовують міф про нібито існування агітаційної листівки з фото полоненого генерал-майора П. Г. Понеділіна, на якому він «піднімає келих шампанського за перемогу вермахту». Автори доводять, що цей мотив не підтверджується жодним із доступних корпусів джерел. Історію про «келих шампанського» вони кваліфікують як пізній міф, що виник із некритичних переказів і спекуляцій навколо реальних фотосесій полонених генералів П. Г. Понеділіна та М. К. Кирилова (Москальчук, К. & Чорний, О. 2024, с. 74–75).

³³ Il figlio di Stalin si arrende. Signal. 1941. № 17. С. 1–3.

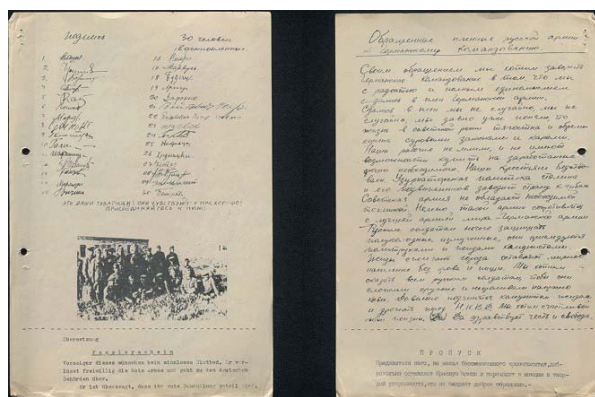

Рис. 9. Листівка-звернення до побратимів

У міру розгортання бойових дій на Східному фронті обсяг візуальних матеріалів, задіяних у пропаганді, невпинно зростає. Допити військовополонених та перебіжчиків давали змогу зрозуміти запити червоноармійців і внести правки у формати листівок – коригувалися їх тематика, риторика, візуальні коди та форм-фактори³⁴.

Використання рукописного тексту на листівках мало засвідчити достовірність представленого матеріалу. Деякі листівки маскували під листи із тилкових районів, окупованих Райхом³⁵. Такий вид агітації містив заклики здаватися у полон від імені матерів і дружин червоноармійців. Іншим варіантом використання рукописного тексту було безпосереднє звернення військовополонених до своїх товаришів із запевненням, що у німецькому полоні краще, ніж на фронті (рис. 9³⁶).

У 1942 р. у Німеччині проаналізували ефективність листівкової пропаганди та внесли корективи. Найбільших змін зазнали перепустки у полон: був доданий штамп із зображенням німецького орла зі свастикою, щоб надати їй характеру офіційного документа (також використовували зображення багнета, вписаного у трикутник); перепустки тепер могла використовувати необмежена кількість військових (офіцери та політпрацівники^{37;38}).

Після заборони радянським військовим торкатися листівок, які поширював вермахт, їх фор-

ма набула незвичного вигляду (Айзенштадт, Я. 1991, с. 47–48). Це могли бути листівки, що видавалися схожими на пам'ятки про збереження здоров'я, брошури із творами Леніна чи навіть російсько-німецький словник видавництва «Воєниздат»³⁹ із лексикою для здачі і поводження в полоні. Формат типових листівок мав бути зменшений, щоб її легко можна було заховати. Папір мав бути придатним для скручування цигарок, що мало мінімізувати ризики для червоноармійця у випадку затримання з листівкою – листівку не читав, просто підібрав для самокрутки⁴⁰, але вже з 1943 р. ця практика перестала бути поширеною через дефіцит такого паперу⁴¹.

За матеріалами звіту, представленого в «Інструкції щодо активної пропаганди в Червоній армії з особливим урахуванням листівкової пропаганди», найвищі показники ефективності поширених матеріалів припадають на 1942 рік⁴². Звіт 9-ї армії вермахту, яка на початку 1942 р. перебувала у районі Ржева, дає змогу зрозуміти масштаби поширення листівок у зоні відповідальності лише однієї армії: «У лютому місяці авіацією [...] було скинуто 210 000 листівок. Ці листівки застосовувалися майже виключно в точках найзапекливіх боїв. [...] полонені червоноармійці останнім часом знову заявляють, що вони мало помічають німецьку пропаганду й що багато їхніх товаришів хотіли б дезертирувати, якби їм у руки потрапляли листівки або інші пропагандистські матеріали. Це доводить, що використання листівок усе ще недостатнє»⁴³. Згідно зі звітом, підготовленим для Й. Геббельса в липні 1943 р., загальний наклад брошур для скидання та листівок, підготовлених RMVP повністю або у співпраці з ОКВ, становив близько 500 млн примірників⁴⁴.

1943 рік позначився появою листівок із повідомленнями від полонених офіцерів Червоної

³⁹ Flugblatt mit Passierschein “Zur Hilfe für den Soldaten”. URL: <https://tinyurl.com/mr23e7ze> [дата зверн.: 10.09.2025].

⁴⁰ BArch. Richtlinien für die Aktivpropaganda in die Sowjetarmee. 1 верес. 1942 р. RW 4/263. Арк. 13–15.

⁴¹ BArch. Flugblatt-Propaganda in den Feind (Osten). 3 лип. 1943 р. R 55/1290. Арк. 105.

⁴² BArch. Unterlagen für einen Unterricht über die Aktivpropaganda in die Sowjet-Armee unter besonderer Berücksichtigung der Flugblatt-Propaganda. 3 берез. 1943 р. RW 4/263. Арк. 3–5.

⁴³ BArch. Flugblatteinsatz. 14 лют. 1942 р. RH 20-9/267.

⁴⁴ BArch. Flugblatt-Propaganda in den Feind (Osten). 3 лип. 1943 р. R 55/1290. Арк. 107.

армії. У них наголошувалося, що командири перебувають під німецьким захистом і вони працюють у комітеті, що визначить формат повоєнного державного утворення. Однією з таких листівок був аркуш із зображенням А. А. Власова та передруку його листа «Чому я став на шлях боротьби з більшовизмом»⁴⁵. Ця листівка, за звітами пропагандистів, справила великий ефект, що стало приводом для проведення ініційованої ОКВ спеціальної операції, спрямованої на командирів Червоної армії – Aktion «Silberstreif» (Акція «Срібна смуга»), яку провели у травні–вересні 1943 року. Мета її полягала у збільшенні кількості перебіжчиків саме з командного складу, щоб спровокувати хаос у лавах Червоної армії. Основною цією операції стала листівка «Наказ № 13»⁴⁶, що дублювала текст наказу Верховного головнокомандування вермахту про те, що офіцерів РСЧА, які добровільно переходять на німецький бік, варто вважати не військовополоненими, а тими, хто стали частиною вермахту, з наданням значно кращих умов утримання, ніж у полонених.

Загальний план операції передбачав скидання з літаків до одного мільярда листівок по усій протяжності Східного фронту, досягнувши особливого зосередження в зоні діяльності групи армій «Центр» перед початком операції «Цитадель». Але результати акції виявилися мінімальними. У зоні діяльності групи армій «Північ» кількість перебіжчиків не збільшилася, а у смузі групи армій «Центр» – дещо зросла з початком наступальних дій вермахту, але не змогла досягти показників 1942 року.

Особливої уваги у контексті обраної нами теми заслуговують серії листівок формату 20,8 на 14,5 сантиметрів «Що розповідають ваші товариші» та мініатюрні листівки розміром 5,2 на 7,2 сантиметри із серії «З життя військовополонених», що набули поширення у 1943–1944 роках. На таких листівках з одного боку наводилася типова історія військовополоненого, у якій були присутні такі компоненти: жахи і труднощі служби у Червоній армії, страх перед полоном та на його початку, розуміння, що в німецькому полоні чудові умови та дозволялося працювати за спеціальністю. На малих форматах було зображено лише перепустку в полон. Використані у листів-

⁴⁵ Deutsches Flugblatt zur “Russischen Befreiungsarmee”. URL: <https://tinyurl.com/2tdx52e6> [дата зверн.: 18.09.2025].

⁴⁶ Flugblatt “Befehl Nr. 13 des Oberkommandos der Deutschen Armee”. URL: <https://tinyurl.com/26xrus3d> [дата зверн.: 18.09.2025].

Рис. 10. Листівка з серії «Що розповідають ваші товариші», 1944 рік. Серія: 963/V. 44

ках фотографії однозначно мають постановочний характер, їх сюжети різноманітні: перший робочий день на заводі⁴⁷, робота у пекарні⁴⁸, чаювання з новоприбулими⁴⁹, відпочинок після роботи^{50:51}, висаджування квітника біля барака (!) (рис. 10)⁵² тощо. Військовополонені на фото зображені задоволеними і демонструють позитив від перебування у полоні. Ці серії листівок є прикладом позитивної пропаганди, що ідеально поєднувала пропаганду страху і розкладання морального духу, що застосовувалися проти військовослужбовців Червоної армії.

Із просуванням лінії фронту на захід відбулися зміни у кадровому складі пропагандистських військ, їх чисельність помітно зменшилася порівняно з початком війни. Вермахт та RMVP вже не могли підготувати достатньо матеріалів через дефіцит сировини, а результативність листівкової пропаганди наприкінці 1944 – початку 1945 рр. викликала сильні сумніви.

⁴⁷ Flugblatt “Was Eure Kameraden erzählen”. URL: <https://tinyurl.com/4c6s4pje> [дата зверн.: 18.09.2025].

⁴⁸ Flugblatt “Was Eure Kameraden erzählen”. URL: <https://tinyurl.com/9p7kk5u4> [дата зверн.: 18.09.2025].

⁴⁹ Propagandaflugblatt “Glauben Sie nur den Fakten!”. URL: <https://tinyurl.com/4je8fbaf> [дата зверн.: 18.09.2025].

⁵⁰ Propagandaflugblatt “Kleine Berechnung”. URL: <https://tinyurl.com/c4ah7nru> [дата зверн.: 18.09.2025].

⁵¹ Flugblatt “Soldaten, Offiziere und Politarbeiter!”. URL: <https://tinyurl.com/y9n7sva5> [дата зверн.: 18.09.2025].

⁵² Propagandaflugblatt “Soldaten und Offiziere der Roten Armee”. URL: <https://tinyurl.com/4eb98pr8> [дата зверн.: 18.09.2025].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження показало, що використання образу радянських військовополонених провадили двома шляхами. По-перше, у внутрішньому медіапросторі Райху (преса, кіножурнали) сюжети створювали за усталеними довоєнними пропагандистськими лекалами: домінантне становище арійської раси, расистська типологізація народів СРСР, загроза більшовизму, що дозволяло легітимізувати війну на Сході та мало посилювати мобілізацію німецького суспільства. По-друге, у фронтовій агітації образ полоненого зазнавав змін для психологічного тиску на червоноармійців: відмова від сцен приниження на користь позитивних кадрів, наголос на вигодах полону та інструкції для переходу лінії фронту, щоб знизити страх полону та перекласти сумнів у дію.

На ранньому етапі листівкова пропаганда здебільшого не використовувала зображень і майже не апелювала до образів військовополонених: переважали текстові матеріали із базовими інструкціями здачі та перепустками. Еволюція форматів і меседжів стала наслідком динаміки бойових дій, накопиченого зворотного зв'язку через допити полонених, а також матеріалів для пропаганди

(фото, листи тощо). Потреба підвищити довіру до листівок сприяла появі фотографій, рукописних «свідчень», локалізованих звернень, персоналізованих історій та гарантій. Образ радянського військовополоненого у листівках був представлений раціональною особою, яка обирає життя, а не марну кровопролитну боротьбу. Метою такої пропаганди було нейтралізувати радянські табу та надати діям перебіжчиків логічного пояснення.

Оцінка результативності використання образу радянських військовополонених свідчить про обмежений успіх: внутрішня пропаганда почала суперечити сама собі, в 1943 р. змінюючи образ бранців з «недолюдей» на звичайних працівників зі Сходу, з якими німці мають співпрацювати для перемоги. Фронтowa пропаганда, попри успіхи у 1942 р., системного зламу морального стану Червоної армії не досягла, а до 1945 р. стала абсолютно неефективною з огляду на просування РСЧА на захід та очевидну поразку Німеччини.

Перспективою подальших досліджень у царині воєнної пропаганди може бути комплексна робота з порівнянням ефективності якісного впливу листівкової пропаганди на червоноармійців та вояків вермахту із залученням нових архівних джерел.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Arani, M. Y. (2002). "Und an den Fotos entzündete sich die Kritik". Die "Wehrmachtsausstellung", deren Kritiker und die Neukonzeption. Ein Beitrag aus fotohistorisch-quellenkritischer Sicht. *Fotogeschichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie*. № 85/86, s. 197–124.
- Blank, M. & Quinkert, B. (2021). *Dimensionen eines Verbrechens. Sowjetische Kriegsgefangene im Zweiten Weltkrieg*. Berlin: Metropol Verlag.
- Fischer, K. (comp.). (1940). *Die Wehrmacht*. Berlin : Verlag "Die Wehrmacht", 296 s.
- Kallis, A. (2005). *Nazi Propaganda and the Second World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan.
- Kranzl, K. (2011). *Der katholische Divisionspfarrer Alois Beck (1907–1979) und seine Farbdias aus dem Zweiten Weltkrieg. Eine historische Quellenkritik*. (Doktorarbeit). Wien.
- Lloydlangston, A. & Lo, T. (2008). "The POW Will Safely Return!": Second World War Allied and German Propaganda Leaflets. *Canadian Military History*. № 17 (3), p. 43–56.
- Matthäus, J. (2025). Gerahmte Gewalt. Private Fotoalben von Deutschen im "Osteinsatz" und die kollektive Erinnerung an den Zweiten Weltkrieg URL: https://www.youtube.com/watch?v=SZwzQzJB1u8&ab_channel=FritzBauerInstitut [дата зверн.: 11.09.2025].
- Meissel, L. (2022). Capturing Bolshevism: SS photographs of Soviet POWs at concentration camps. *S: I. M. O. N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation*. № 9 (1), p. 58–70. <https://doi.org/10.23777/sn.0122>.
- Nietzel, B. (2020). Knowing the enemy: Propaganda experts, intelligence, and total war (1941–1945). *KNOW: A Journal on the Formation of Knowledge*. № 4 (2), p. 203–230. <https://doi.org/10.1086/710328>.
- Paige, V. (2022). The Rouged Army: Soviet Women Soldiers' Counternarratives of the Great Patriotic War. URL: <https://kb.osu.edu/bitstreams/a43209f2-c896-49b7-b194-8a9638c14a58/download> [дата зверн.: 08.08.2025].
- Poprawa, M., (2017). Propaganda as a weapon and a tool of totalitarian power: The image of the concept in the common discourse of the war and occupation years 1939–1945. *Język a Kultura*. № 27, p. 177–211. <https://doi.org/10.19195/1232-9657.27.12>.

Reuth, R. G. (ed.). (1992). *Goebbels J. Die Tagebücher 1924–1945* (Band 3: 1935–1939). URL: <https://tinyurl.com/wbws6nzu> [дата зверн.: 08.08.2025].

Tytarenko, D., Flickinger, B. & Derksen, A. (2018). NS-Propaganda im Militärverwaltungsgebiet der Ukraine: Ziele, Mittel und Wirkungen / National Socialist Propaganda in the Ukraine Military Administration Area: Aims, Means, and Effects. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. № 66 (4), p. 620–650.

Uziel, D. (2015). Propaganda, Kriegsberichterstattung und die Wehrmacht. Stellenwert und Funktion der Propagandatruppen im NS-Staat. (Eds. R. Rother & J. Prokasky). *Die Kamera als Waffe. Propagandabilder des Zweiten Weltkrieges*. München: Leibniz-Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam, s. 13–36.

Айзенштадт, Я. (1991). *Записки секретаря военного трибунала*. London: Overseas Publications Interchange Ltd.

Долгорученко, К. (2021). *Організація та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (на матеріалах спецвідділу «Вінета»): історико-правове дослідження*: дис. ... д-ра філософії в галузі права. Дніпро, 250 с.

Москальчук, К. & Чорний, О. (2024). Фотознімки полонених в «уманському котлі» радянських воєначальників у серпні 1941 року як джерело інтерпретацій воєнно-історичних подій. *Воєнно-історичний вісник*. № 50 (4), с. 66–78. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2023-50-4-66-78>.

Муратов, В. В. & Городецкая (Лукина), Ю. М. (1990). *Командарм Лукин*. Москва: Воениздат, 351 с.

Салата, О. О. (2014). Інформаційні процеси на території України під час Другої світової війни. (Ред. С. С. Троян). *Перша та друга світові війни в історії людства (до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн)*. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», с. 238–255.

REFERENCES

Aizenshtadt, Ya. (1991). *Zapiski sekretaria voennogo tribunala* [Notes of a Military Tribunal Secretary]. London: Overseas Publications Interchange Ltd. [in Russian].

Arani, M. Y. (2002). “Und an den Fotos entzündete sich die Kritik”. Die “Wehrmachtsausstellung”, deren Kritiker und die Neukonzeption. Ein Beitrag aus fotohistorisch-quellenkritischer Sicht. *Fotogesichte. Beiträge zur Geschichte und Ästhetik der Fotografie*. № 85/86, s. 197–124. [in German].

Blank, M. & Quinkert, B. (2021). *Dimensionen eines Verbrechens. Sowjetische Kriegsgefangene im Zweiten Weltkrieg*. Berlin: Metropol Verlag. [in German].

Dolhoruchenko, K. (2021). *Orhanizatsiia ta diialnist spetsialnoho aparatu propahandy hitlerivskoi Nimechchyny na terytorii Reikhskomisariatu «Ukraina» (na materialakh spetsviddilu «Vineta»): istoryko-pravove doslidzhennia* [Organization and Activities of the Special Propaganda Apparatus of Nazi Germany in the Territory of Reichskommissariat “Ukraine” (Based on Materials of the Special Department “Vineta”): A Historical-Legal Study]. (Candidate’s thesis). Dnipro, 250 s. [in Ukrainian].

Fischer, K. (comp.). (1940). *Die Wehrmacht*. Berlin : Verlag “Die Wehrmacht”, 296 s. [in German].

Kallis, A. (2005). *Nazi Propaganda and the Second World War*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan. [in English].

Kranzl, K. (2011). *Der katholische Divisionspfarrer Alois Beck (1907–1979) und seine Farbdias aus dem Zweiten Weltkrieg. Eine historische Quellenkritik*. (Doktorarbeit). Wien. [in German].

Lloydlangston, A. & Lo, T. (2008). “The POW Will Safely Return!”: Second World War Allied and German Propaganda Leaflets. *Canadian Military History*. № 17 (3), p. 43–56. [in English].

Matthäus, J. (2025). Gerahmte Gewalt. Private Fotoalben von Deutschen im “Osteinsatz” und die kollektive Erinnerung an den Zweiten Weltkrieg URL: https://www.youtube.com/watch?v=SZwzQzJB1u8&ab_channel=FritzBauerInstitut [Accessed: 11.09.2025]. [in German].

Meissel, L. (2022). Capturing Bolshevism: SS photographs of Soviet POWs at concentration camps. *S: I. M. O. N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation*. № 9 (1), p. 58–70. <https://doi.org/10.23777/sn.0122>. [in English].

Moskalchuk, K. & Chornyi, O. (2024). *Fotoznimky polonenykh v “umanskomu kotli” radianskykh voienachalnykiv u serpni 1941 roku yak dzhерело interpretatsii voienno-istorychnykh podii* [Photographs of Captured Soviet Commanders in the “Uman Pocket” in August 1941 as a Source for Interpreting Military-Historical Events]. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 50 (4), s. 66–78. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2023-50-4-66-78>. [in Ukrainian].

Muratov, V. V. & Gorodetskaya (Lukina), Yu. M. (1990). *Komandarm Lukin*. Moskva: Voenizdat, 351 s. [in Russian].

Nietzel, B. (2020). Knowing the enemy: Propaganda experts, intelligence, and total war (1941–1945). *KNOW: A Journal on the Formation of Knowledge*. № 4 (2), p. 203–230. <https://doi.org/10.1086/710328>. [in English].

Paige, V. (2022). The Rouged Army: Soviet Women Soldiers' Counternarratives of the Great Patriotic War. URL: <https://kb.osu.edu/bitstreams/a43209f2-c896-49b7-b194-8a9638c14a58/download> [Accessed: 08.08.2025]. [in English].

Poprawa, M., (2017). Propaganda as a weapon and a tool of totalitarian power: The image of the concept in the common discourse of the war and occupation years 1939–1945. *Język a Kultura*. № 27, p. 177–211. <https://doi.org/10.19195/1232-9657.27.12>. [in English].

Reuth, R. G. (ed.). (1992). *Goebbels J. Die Tagebücher 1924–1945* (Band 3: 1935–1939). URL: <https://tinyurl.com/wbws6nzu> [Accessed: 08.08.2025]. [in German].

Salata, O. O. (2014). Informatsiini protsesy na terytorii Ukrainy pid chas Druhoi svitovoi viiny [Information Processes in the Territory of Ukraine during the Second World War]. (Red. S. S. Troian). *Persha ta druha svitovi viiny v istorii liudstva (do 100-richchia pochatku Pershoi i 75-richchia pochatku Druhoi svitovykh viin)*. Kyiv: DP “NVTs “Priorytety”, s. 238–255. [in Ukrainian].

Tytarenko, D., Flickinger, B. & Derksen, A. (2018). NS-Propaganda im Militärverwaltungsgebiet der Ukraine: Ziele, Mittel und Wirkungen / National Socialist Propaganda in the Ukraine Military Administration Area: Aims, Means, and Effects. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. № 66 (4), p. 620–650. [in German].

Uziel, D. (2015). Propaganda, Kriegsberichterstattung und die Wehrmacht. Stellenwert und Funktion der Propagandatruppen im NS-Staat. (Eds. R. Rother & J. Prokasky). *Die Kamera als Waffe. Propagandabilder des Zweiten Weltkrieges*. München: Leibniz-Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam, s. 13–36. [in German].

Yana PASTUKHOVA

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State
University (Kropyvnytskyi, Ukraine)*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7042-9676>

THE WAR FOR CONSCIOUSNESS: SOVIET PRISONERS OF WAR IN THE SYSTEM OF GERMAN WAR PROPAGANDA

The article synthesizes the experience of Nazi agitation and propaganda policy regarding the incorporation of representations of Soviet prisoners of war into the propaganda system of the Third Reich. The research focuses on visual and textual techniques of influence, particularly the use of photographs published in newspapers, leaflets, and newsreels, as well as the mechanisms of dissemination of propaganda materials and their effectiveness. The role of Wehrmacht propaganda units, their formation, and their functioning during military operations on the Eastern Front in 1941–1945 are examined. The analysis explores the use of photographs and newsreel footage as instruments of influence, distinguishing between materials intended for domestic propaganda within the Reich – aimed at glorifying the Wehrmacht and constructing the image of the enemy through representations of Soviet prisoners of war – and those distributed among Soviet troops at the front in order to demoralize them and encourage defection. Based on a content analysis of German propaganda leaflets, the article traces the evolution of propaganda rhetoric in response to changes in the course of military operations during the Second World War.

The author emphasizes that the use of the image of Soviet prisoners of war for propaganda purposes was systematic and multichannel. However, at the strategic level it proved insufficient to achieve a decisive breakdown of the opponent's morale through psychological warfare.

Keywords: *archival sources, prisoners of war, Second World War, ideological control, propaganda, psychological warfare, Eastern Front, Red Army.*

Стаття надійшла 19.10.2025

Стаття прийнята до друку 26.01.2026

Олеся КУЦЬКА

доктор історичних наук, професор

Національна академія сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

(Львів, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5595-2995>

Електронна пошта: kutska_o@yahoo.com

Роман ХАРДЕЛЬ

доктор філософії

Національна академія сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

(Львів, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2243-9722>

Електронна пошта: spantamano2@gmail.com

**ІНСТРУМЕНТИ ТА НАРАТИВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ:
ДОСЛІДЖЕННЯ КАРАБАСЬКОГО КОНФЛІКТУ (1988–2024 рр.)
У БАГАТОМОВНИХ РОЗДІЛАХ ВІКІПЕДІЇ**

У статті розглядається феномен інформаційної війни в інтернет-просторі через аналіз висвітлення Карабаського конфлікту в різних мовних версіях Вікіпедії (українська, російська, англійська, азербайджанська, вірменська). Метою дослідження є виявлення відмінностей у репрезентації конфлікту, особливу увагу зосереджено на наративах, що відображають проросійську інформаційну політику в російськомовній версії статті. Застосовано методи контент-аналізу, дискурс-аналізу та метааналізу редагувань Вікіпедії. Дослідження охоплює вивчення термінології, структури, фреймінгу, добору джерел та історії редагувань. Аналіз виявив значущі розбіжності у фокусах подачі інформації, використанні пропагандистських технік та змістовних акцентах залежно від мовної версії. Російськомовна стаття схильна до використання рамок симетричної відповідальності, розмивання оцінок, легітимації офіційної російської позиції щодо перебігу конфлікту. Дослідження також засвідчує потенціал Вікіпедії як платформи боротьби за інтерпретацію подій у міжнародних конфліктах.

Ключові слова: Карабаський конфлікт, Вікіпедія, інформаційна війна, проросійські наративи, історична свідомість, наратив, гібридна війна, інформаційні технології.

Постановка проблеми. У сучасному світі цифрові платформи стали невіддільною частиною глобального інформаційного обміну, водночас перетворившись на арену для інформаційних війн та джерело гібридних загроз. Вікіпедія як одне з найпопулярніших джерел інформації у світі посідає в цьому процесі особливе місце. Її відкрита модель редагування, що є основою її успіху, водночас робить її вкрай вразливою до цілеспрямованих маніпуляцій та просування політично заангажованих наративів, особливо у контексті висвітлення міжнародних конфліктів.

Яскравим кейсом для аналізу такого протистояння є Карабаський конфлікт – тривале воєнно-політичне та етнічне протистояння з глибоким

історичним корінням та складним політичним тлом. Вивчення цього конфлікту є критично важливим для воєнно-історичної науки, оскільки він став прикладом активного ведення бойових дій не лише «на землі» (Перша та Друга Карабаські війни), а й у цифровому просторі як невід’ємному складнику гібридної воєнної стратегії.

У контексті воєнно-історичних студій Карабаський конфлікт є не лише прикладом гібридної інформаційної боротьби, а й унікальним кейсом розвитку воєнно-стратегічних наративів у цифровому просторі. Його аналіз дає змогу простежити, як інформаційна війна стає продовженням збройного протистояння іншими засобами, впливаючи на сприйняття бойових дій, оцінювання вій-

ськових операцій і ролі армійських контингентів у миротворчих або окупаційних місіях. Таким чином, дослідження набуває значення не тільки для інформаційної аналітики, а й для розвитку методології воєнно-історичної науки, зокрема у сфері вивчення цифрових механізмів відтворення військово-політичного досвіду.

Проблематика дослідження полягає у тому, що значні відмінності у висвітленні Карабаського конфлікту в різних мовних розділах Вікіпедії (зокрема, українському, англійському, російському, азербайджанському та вірменському) свідчать не лише про наявність різних національних точок зору, а й про цілеспрямовані зусилля з ведення інформаційної війни. Ця боротьба за інтерпретацію безпосередньо впливає на сприйняття міжнародною спільнотою законності проведених військових кампаній, легітимності застосування збройних сил та визнання чи засудження воєнної стратегії сторін конфлікту. Особливий науковий інтерес становить аналіз російськомовної версії статті, враховуючи активну роль російської федерації у регіоні та її геополітичні інтереси, що потенційно відображаються у просуванні специфічних прокремлівських наративів.

Об'єктом дослідження слугує корпус статей про Карабаський конфлікт у п'яти зазначених мовних розділах Вікіпедії, включно з їхніми сторінками обговорення та історією редагувань. Наукові підходи до хронології Карабаського конфлікту охоплюють понад століття етнічного протистояння, але як воєнно-історичне поняття він визначається рамками 1988–2020 рр. з акцентом на Першу (1991–1994) та Другу (2020) Карабаські війни. Утім, політичні наслідки та врегулювання простягаються до 2024–2025 років. Предметом виступають наративи, дискурсивні практики, термінологія, джерельна база та технології редагування (як легітимні, так і маніпулятивні), що використовуються для конструювання певного образу конфлікту. Метою дослідження визначено виявлення та компаративний аналіз ключових розбіжностей у висвітленні Карабаського конфлікту в обраних мовних розділах Вікіпедії як прояву інформаційної війни.

Проведене дослідження ґрунтується на трьох основних напрямках наукових праць, що дають змогу комплексно проаналізувати обрану проблему.

Перший блок формує теоретичну основу дослідження та стосується теорії історичної свідомості як складника суспільної свідомості. Історична свідомість розглядається не просто як набір знань про минуле, а як складний феномен,

що визначає світогляд людини, її ідентичність та, зрештою, зумовлює її поведінку. Це робить її пріоритетним об'єктом для цілеспрямованого інформаційного впливу.

У працях, що формують теоретичне ядро, таких як робота К. Ясперса (Jaspers, K. 1953), аналізуються філософські витоки цього поняття. Сучасні дослідники, як-от А. Ассман (Assmann, A. 2012; 2016) та Й. Рюзен (Рюзен, Й. 2010) розглядають механізми формування колективної пам'яті та її інструменталізацію в рамках «політики пам'яті». Українські дослідники, зокрема В. Вашкевич (Вашкевич, В. 2010), аналізують історичну свідомість як динамічну структуру, ціннісний орієнтир та груповий ідентифікатор.

Другий блок охоплює дослідження інформаційних війн, маніпуляцій та впливу на свідомість через нові медіа. Роботи Г. Почепцова (Почепцов, Г. 2020) детально класифікують сучасні інформаційні війни, розкриваючи їх комунікативні та психологічні технології. З появою «мережевого суспільства», теоретично осмисленого М. Кастельсом (Кастельс, М. 2007), онлайн-простір став ключовим середовищем для ведення таких війн.

На перетині проблематики інформаційних війн і медійного висвітлення локальних конфліктів перебувають також дослідження Р. Квятковського, у яких проаналізовано особливості висвітлення Другої Карабаської війни у західних медіа як джерела подальшого воєнно-історичного дослідження військових кампаній та операцій (Квятковський, Р. 2024), а також вплив інформаційного простору, дезінформації та пропаганди у Другій Карабаській війні у контексті гібридного протистояння та воєнної стратегії (Квятковський, Р. 2025).

Третій блок зводить фокус до досліджень впливу через використання Вікіпедії. Ця багатомовна онлайн-енциклопедія, будучи одним із найпопулярніших джерел інформації, водночас є яскравим прикладом «роботи на чужих майданчиках» у рамках інформаційних операцій. Дослідники фіксують наявність системних упереджень (bias) та культурних відмінностей у висвітленні складних тем у різних мовних розділах (Callahan, E. & Herring, S. 2011). Конфліктні теми неминуче породжують так звані війни редагувань (edit wars) (Greenstein, S. & Zhu, F. 2016), що є прямим свідченням боротьби за просування ключових наративів.

Дослідження М. Трохимовича, О. Косована, Н. Форрестера та ін. (Trokhymovych, M., *et al.* 2025)

є першим системним аналізом клону російської Вікіпедії – Рувікі (RWForK). Л. Робертс та М. Ксіон-Гам (Roberts, L. & Xiong-Gum, M. 2022) аналізують редагування англomовної статті «2022 Russian Invasion of Ukraine (Вторгнення росії до України у 2022 р.)» у перші дні широкомасштабного вторгнення росії в Україну. Авторки вводять поняття «connective intelligence» (інтелект, що поєднує) – децентралізованої взаємодії волонтерів, які координують знання в реальному часі без централізованого управління. Особливу роль відіграють «борці з вандалізмом» – редактори, які не лише борються з дезінформацією, а й виконують функції координаторів спільного знання. Це дослідження доводить, що Вікіпедія здатна саморегулюватися навіть у кризових умовах, коли інформаційна війна ведеться в режимі реального часу.

У своїй роботі М. Капранс (Karpāns, M. 2016) вивчає «вікі-історію» як поле боротьби за національні наративи у Східній Європі, тоді як Р. ден Хартог (Den Hartog, R. 2020) аналізує репрезентацію Голокосту в різних мовних версіях Вікіпедії, демонструючи варіативність історичної пам'яті.

Елементи інформаційної війни російської федерації проти України, зокрема вплив на історичну свідомість на сторінках різних мовних розділів Вікіпедії, висвітлені у роботах В. Виздрика та М. Хардель (Хардель, М. & Виздик, В. 2024; Хардель, М. 2025).

Таким чином, огляд літератури засвідчує, що хоча окремі аспекти (історична свідомість, інформаційні війни, упередженість Вікіпедії) є достатньо дослідженими, існує потреба у комплексному компаративному аналізі наративів, що просуваються через Вікіпедію, зокрема на прикладі Карабаського конфлікту. Стаття покликана заповнити цю прогалину, із зосередженням на виявленні конкретних інструментів та проросійських наративів інформаційної війни на теренах Вікіпедії.

Метою статті є виявлення та компаративний аналіз ключових відмінностей у репрезентації Карабаського конфлікту в різних мовних розділах Вікіпедії (українському, російському, англійському, азербайджанському та вірменському) як прояву сучасних інструментів інформаційної війни. Особлива увага зосереджується на вивченні проросійських наративів, дискурсивних практик і механізмів маніпуляції, що відображають інформаційну політику російської федерації у російськомовній версії статті. Авторки прагнуть показати, як через термінологічний контроль, добір джерел і адміністративні механізми редагування формується викривлене уявлення про перебіг

і суть конфлікту, що впливає на історичну свідомість користувачів Вікіпедії.

Для досягнення поставленої мети у статті застосовано комплексний методологічний підхід, що поєднує кількісні та якісні методи аналізу. Враховуючи багатогранність об'єкта – інформаційного протистояння, що одночасно відбувається в технологічній, текстовій та соціально-психологічній площинах, доцільним виявилось застосування трансдисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу. З воєнно-історичної перспективи, стаття «Карабаський конфлікт» у різних мовних сегментах Вікіпедії виступає своєрідною віртуальною хронікою війни, що фіксує зміну інформаційних пріоритетів, фреймів і риторики сторін. Стаття російськомовного розділу Вікіпедії (далі – RU-wiki) «Карабаський конфлікт» є найбільш повною і детальною серед усіх мовних розділів Вікіпедії (станом на листопад 2025 р. стаття містить 240 тис. знаків, використовує близько 300 джерел). До категорії «Карабаський конфлікт» RU-wiki віднесено 5 підкатегорій та 53 окремі статті (Карабахский конфликт. 2025). Україномовна (Карабаський конфлікт. 2025) та англomовна (Nagorno-Karabakh conflict. 2025) статті не настільки детальні. Характерним є те, що азербайджанський (Qarabağ münaqişəsi. 2025) та вірменський (Արցախյան հակամարտություն. 2025) розділи не містять загальної оглядової статті, присвяченої Карабаському конфлікту, лише статті, присвячені окремим епізодам.

Аналіз російськомовної статті «Карабаський конфлікт» демонструє, що вона функціонує не стільки як нейтральний енциклопедичний виклад, скільки як активний інструмент реалізації державної «історичної політики» російської федерації. Ця політика має «наступальний» характер і спрямована на встановлення так званого «історичного суверенітету», тобто на формування та просування єдиного, вигідного державі трактування минулого, що відповідає її поточним геополітичним інтересам.

Щодо Карабаського конфлікту, то у російськомовній версії статті ця політика реалізується через кілька ключових наративів. Перший наратив – «росія – ексклюзивний та безальтернативний миротворець». Текст статті та її структура послідовно акцентують увагу на медіаторських зусиллях саме Москви (як у радянський, так і у пострадянський час). Діяльність інших міжнародних посередників, зокрема Мінської групи Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ), подають як другорядну або мало-

ефективну. Водночас російські військові континенти послідовно маркують терміном «миротворці», тоді як до інших сторін застосовують більш нейтральну або негативну лексику. Це створює у читача безальтернативний образ росії як єдиного стабілізаційного фактора в регіоні.

Другий наратив можна сформулювати як «симетризація конфлікту» та «прадавня ворожнеча». Однією з ключових маніпулятивних технік є уникнення чіткої ідентифікації агресора. Конфлікт часто фреймується як «багатовікове міжетнічне протистояння» або «трагедія обох народів». Такий підхід, як зазначає Г. Почепцов, є класичним інструментом пропаганди, що дає змогу розмити відповідальність та приховати реальні політичні та військові інтервенції (Почепцов, Г. Г. 2020, с. 156–158). Це дає російській стороні можливість виступати «нейтральним арбітром», який стоїть над конфліктом.

Також просувається наратив «спільного минулого» та «штучності національних кордонів». Подібно до наративів, що застосовують проти України, де українська державність подається як «штучний проєкт», у висвітленні Карабаського конфлікту історію часто подають через призму радянської єдності. Національні рухи Азербайджану та Вірменії імпліцитно чи прямо змальовують як «націоналістичні» та деструктивні, що призвели до руйнації «спільного дому» [Радянського Союзу. – авт.].

Ці наративи просувають за допомогою спеціфічних для Вікіпедії технік маніпуляції, що підлягають детальному обговоренню. Чітко прослідковується маніпуляція джерелами. Аналіз свідчить про домінування посилань на російські державні інформаційні агенції (ТАСС, РИА Новости) та офіційні заяви міністерства закордонних справ російської федерації. Ці джерела використовують для легітимації офіційної російської позиції.

Також простежується термінологічний контроль та «війни редагувань»: найбільш запеклі «війни правок» (edit wars), видимі в історії редагувань, точаться навколо термінології. Це є типовою тактикою для просування державних наративів. Простежується і скоординованість діяльності груп редакторів. Аналіз сторінок обговорень та історії редагувань дає підстави припускати наявність організованої, злагодженої групи редакторів, яка цілеспрямовано просуває прокремлівську точку зору та скасовує правки, що суперечать їй, особливо внесені з азербайджанських чи вірменських IP-адрес.

Доцільно навести характерну цитату зі сторінки обговорення російськомовної статті «Карабаський конфлікт», що промовисто відображає протилежні позиції редакторів російськомовної Вікіпедії (розміщено у листопаді 2020 р., після завершення Другої карабаської війни):

«Колега Divot, по-перше, щиро хочу привітати вас з новою віхою в ААК Вікіпедії [ААК – аббревіатура від “Армяно-азербайджанський конфлікт”. – авт.], коли нам, вікіпедистам, більше не доведеться вести багато годин дискусій у статтях про поточні військові дії, адже Нагірний Карабах [так в оригіналі. – авт.] повертається раз і назавжди під мирне небо Азербайджану.

Приєднуюся до привітань. Під мирним небом Азербайджану починається новий виток фальсифікації та переписування історії: з одного боку вірменські храми тоталітарним режимом оголошуються албанськими, з іншого вже повним ходом йде їх осквернення. Доблесною армією Азербайджану ламаються могили і хрести, відрубуються голови та вуха мирним жителям... і все це під “мирним небом Азербайджану”. Вітаю Вас із цим.

Як же мені подобається цей безперервний аутотренінг “переможців”. Щоразу при згадці про успішну окупацію необхідно обов’язково додати “назавжди”, а при згадці справжніх господарів регіону обов’язкове “ніколи більше не буде”. На жаль, ще проллється чимало крові» [пер. авт., збережена оригінальна стилістика] (Обсуждение: Карабахский конфликт. 2024).

Взагалі конфліктні теми у Вікіпедії, особливо ті, що мають геополітичне значення для російської федерації та пострадянського простору, майже завжди призводять до виникнення так званих війн редагувань – інтенсивних та систематичних взаємних скасування правок. Тривала боротьба за термінологію та фреймінг навколо Карабаського конфлікту призвела до необхідності втручання вищого адміністративного органу Вікіпедії – Арбітражного комітету. Факт необхідності введення особливого режиму редагування (далі – ОРР) та примусового посередництва (далі – ПП) щодо цієї тематики свідчить, що стаття про Карабаський конфлікт є хронічно конфліктною, а її обговорення вийшло за рамки звичайного редакторського діалогу.

ОРР зазвичай передбачає застосування жорстких обмежень, як-от «правило одного скасування», що забороняє користувачеві скасовувати чужу правку більше одного разу на добу. Обмеження покликані припинити прямі «війни

редагувань» і змушувати редакторів до пошуку консенсусу. Примусове посередництво є більш жорстким інструментом. Воно передбачає призначення адміністратора-посередника (медіатора), який приймає остаточні рішення щодо спірного контенту, виходячи з принципу нейтральності (далі – NPOV, «neutral point of view»).

Введення адміністративних режимів, таких як ОРР і ПП, хоча й має на меті забезпечення стабільності та нейтральності, створює умови для непрямого контролю дискурсу. Якщо конфлікт є надто гострим (як у випадку Карабаху), влада переходить від змагальних редакторських груп (вірменської/азербайджанської) до адміністраторів Вікіпедії.

У контексті системної упередженості, що фіксується у російськомовному сегменті Вікіпедії щодо конфліктних тем, пов'язаних із росією та пострадянським простором, режим ПП перетворюється на інструмент легітимації геополітичної позиції кремля. Арбітражний комітет RU-wiki, що запроваджує ці режими, може делегувати повноваження медіатору, схильному систематично підтримувати той варіант NPOV, що відповідає офіційній російській позиції, а саме: фреймінг симетричної відповідальності.

Це означає, що адміністративна нейтральність стає прикриттям для інформаційного впли-

ву: посередник може послідовно підтримувати «симетричний» фреймінг, вигідний кремлю, як єдиний «нейтральний» варіант, одночасно усуваючи правки, що чітко ідентифікують агресора чи окупанта. Це є критично важливим для просування наративу про росію як «безальтернативного миротворця».

На сторінці обговорення мають фіксуватися вимоги до обов'язкового використання авторитетних джерел (далі – АД) та заборона на використання первинних або регіональних національних джерел, як це, наприклад, зафіксовано у політиці примусового посередництва щодо української тематики RU-wiki. Хоча ці правила формально нейтральні, на практиці вони можуть призводити до вибіркового застосування, що ускладнює представлення оцінок конфлікту, що суперечать прокремлівській позиції, або навіть насправді нейтральних. Витіснення регіональних національних точок зору (вірменських/азербайджанських) відбувається на користь міжнародних або здебільшого російських інтерпретацій, якщо вони визнані АД.

Сторінка обговорення російськомовної статті «Карабаський конфлікт» є свідченням запеклої боротьби за кожне слово, оскільки термінологія має вирішальне значення для юридичного, морального та політичного фреймування Карабась-

Таблиця 1

Дискурс-аналіз термінологічних війн у RU-wiki (Карабах)

Спірний термін	Мета заміни/нейтралізації (прокремлівський наратив)	Функція в інформаційній війні	Результат для читача (формування свідомості)
«Агресія»/«Окупація»	Заміна на «контроль над територією» або «наслідки протистояння»	Техніка симетризації; розмивання юридичної та моральної відповідальності сторін	Формування образу «трагедії обох народів», де обидві сторони однаково винні
«Миротворці» (рф)	Широке та наполегливе застосування, ігноруючи відсутність міжнародного мандата	Дискурсивна легітимація військової присутності рф як єдиного суб'єкта стабільності	Закріплення образу рф як незамінного гаранта регіональної безпеки
«Війна» (1992–1994, 2020)	Надання переваги термінам «конфлікт» або «криза». Зменшує необхідність дослідження досвіду ведення повномасштабних військових дій та воєнної стратегії	Зниження драматизму та масштабу подій, уникнення асоціацій із повномасштабними військовими діями	Імплицитне заперечення повномасштабності бойових дій, зміщення фокусу на «етнічні чвари»

кого конфлікту. Дискурс-аналіз фокусується на ідентифікації ключових спірних термінів, заміна або уникнення яких слугує цілям інформаційної війни, а саме – симетризації конфлікту (табл. 1).

У контексті воєнно-історичної науки ця боротьба за термінологію є ключовою, оскільки вона визначає легітимність військового управління, бойового застосування збройних сил та форми збройної боротьби, що використовувалися сторонами. На цій сторінці обговорення постійно точаться запеклі дискусії щодо використання термінів, що мають міжнародно-правові наслідки. Сторони, які прагнуть чіткого визначення винної сторони, наполягають на введенні формулювань, як-от «агресія» (щодо Азербайджану) або «окупація» (щодо Вірменії стосовно навколишніх районів).

Проросійська (симетрична) позиція полягає у наполяганні на використанні максимально нейтральних, знеособлених формулювань, таких як «контроль над територіями» або «наслідки воєнних дій». Ця техніка дозволяє «розмити» відповідальність та приховати реальні військово-політичні інтервенції. Якщо міжнародні джерела, як правило, визнають Карабах частиною Азербайджану, то російськомовна стаття прагне оминати чітких юридичних оцінок. Уникання конкретних оцінок дає змогу російській стороні виступати «нейтральним арбітром», який стоїть над конфліктуючими сторонами, не беручи на себе зобов'язань щодо засудження дій жодної з них.

Однією з найбільш ідеологічно насичених дискусій є суперечки про використання терміна «миротворці» щодо російського військового контингенту. На сторінках обговорення редактори, лояльні до прокремлівської позиції, відстоюють правомірність використання зазначеного терміна для російського контингенту, навіть якщо його діяльність не завжди відповідає класичним стандартам миротворчої місії (наприклад, відсутність офіційного мандата ООН чи ОБСЄ). Водночас діяльність інших міжнародних посередників, зокрема Мінської групи ОБСЄ, подають як другорядну або малоефективну.

Використання терміна «миротворці» несе потужне моральне та політичне навантаження, що автоматично виводить РФ за рамки «сторін конфлікту» і закріплює її як «вищу» силу, що керує регіональною стабільністю. Цей лінгвістичний вибір є інструментом дискурсивної легітимації військової присутності Росії, маскуючи відсутність міжнародного мандата ООН та ОБСЄ та фактично узаконюючи її функцію як інстру-

мент військового управління у регіоні. Він активно формує у свідомості читача (особливо із пострадянських країн, що активно використовують RU-wiki) безальтернативний образ Росії як єдиного стабілізаційного фактора та гаранта безпеки на пострадянському просторі. Російськомовна стаття уникає конкретизації статусу російських військових у Карабаху, називаючи їх миротворцями, хоча ані мандата ООН, ані офіційних міжнародних документів щодо введення російських військ ухвалено не було, лише оприлюднена спільна заява лідерів Азербайджану, Вірменії та Росії (Панченко, Ю. 2021).

В україномовній статті термін «миротворці» щодо російських військових по тексту береться у «лапки». Статті вірменською і азербайджанською мовами не конкретизують статусу російських військ на території Карабаху, надаючи посилання на спільну заяву Президента Республіки Азербайджан, Прем'єр-міністра Республіки Вірменія та президента російської федерації (Statement by the President... 2020). Цікаво, що англійськомовна версія статті містить такий уривок: «Близько 2000 російських солдатів були розгорнуті як миротворчі сили вздовж Лачинського коридору, що з'єднує Вірменію та Нагірний Карабах [так в оригіналі. – авт.], з мандатом щонайменше п'ять років» (Second Nagorno-Karabakh War. 2024) із посиланням на статтю у виданні The Moscow Times, у якій, однак, жодних згадок про мандат і взагалі будь-який офіційний документ немає (Bar, H. 2020).

Ще одним ключовим елементом термінологічної війни є фреймінг конфлікту. Дискусії про те, з якого часу треба починати історію конфлікту (з 1988 р., радянського періоду, чи ще раніше), є стратегічними. Проросійські наративи часто намагаються подати конфлікт як «багатовікове міжетнічне протистояння» або «трагедію обох народів». Ця стратегія, подібно до наративів, що застосовують проти України, прагне змалювати національні рухи Азербайджану та Вірменії як «націоналістичні» та деструктивні. Це дозволяє уникнути чіткого аналізу сучасних військово-політичних інтервенцій та виправдати необхідність зовнішнього (російського) контролю.

Сторінки обговорень у статтях під особливим режимом редагування є не лише місцем для термінологічних суперечок, а й майданчиком для боротьби за визнання або дискредитацію джерел, що є одним із найбільш потужних механізмів інформаційної війни. Аналіз цитувань у російськомовній статті про Карабаський конфлікт

демонструє домінування посилань на російські державні інформаційні агенції (ТАСС, РИА Новости) та офіційні заяви російського МЗС.

Дискусії на сторінці обговорення навколо цих джерел є критично важливими. Коли адміністратори RU-wiki або посередники адміністративно закріплюють пріоритет російських державних засобів масової інформації як «авторитетних джерел» у висвітленні конфлікту, в якому РФ виступає посередником (але має виразні геополітичні інтереси), це створює самопідтверджуючий цикл легітимації.

Це явище можна описати як джерельний колоніалізм: офіційну російську позицію, висловлену через контрольовані державою медіа, використовують для легітимації офіційної російської позиції у самій електронній енциклопедії. У ситуації, коли національні джерела (вірменські чи азербайджанські) можуть швидко дискваліфікувати як «тенденційні» чи «пропагандистські», російські державні ЗМІ (будучи «міжнародними» для RU-wiki) стають пріоритетними. Це дає змогу просувати «кремлівські цитати та прес-релізи» як енциклопедичні факти, маскуючи державну пропаганду під нейтральність.

На сторінці обговорення простежуються специфічні риторичні стратегії, спрямовані на дискредитацію опонентів, які намагаються внести правки, що суперечать симетричному фреймінгу. Редактори, які просувають прокремлівські чи симетричні точки зору, активно використовують звинувачення в «націоналізмі», «пропаганді», «тенденційності» або «порушенні нейтральності».

Парадоксально, але саме адміністративний контроль та дискурсивна боротьба за NPOV часто стають засобом витіснення легітимних, але невідгідних геополітичних точок зору. Будь-яку чітку ідентифікацію агресора або окупанта, засновану на міжнародному праві, подають як «політичну тенденційність», що вимагає негайного скасування згідно з правилами, встановленими у рамках ОРР та ПП.

Для кращого розуміння зміщення наративів доцільно порівняти стратегію RU-wiki (Карабахський конфлікт. 2025) із підходом англомовного розділу (Nagorno-Karabakh conflict. 2025) (далі – EN-wiki), який, хоча й не є ідеальним, переважно відображає міжнародний консенсус.

EN-wiki описує Карабахський конфлікт як «ethnic and territorial conflict» (етнічний та територіальний конфлікт) і чітко зазначає, що Нагірно-Карабахський регіон є міжнародно визнаною

частиною Азербайджану. У статті визначено хронологію: Перша Карабахська війна (перемога Вірменії, 1994) та Друга Карабахська війна (перемога Азербайджану, 2020). Крім того, стаття фіксує «розпуск Республіки Арцах» [так в оригіналі, вірменська назва самопроголошеного утворення. – авт.] та повернення територій Азербайджану. Фрейм EN-wiki є фактологічним: територіальний конфлікт з міжнародно визнаними кордонами.

На противагу цьому, дискурсивний контроль у RU-wiki, встановлений через адміністративні режими та боротьбу за термінологію, призводить до фрейму «міжетнічне протистояння, контрольоване росією». Це дає кремлю можливість зберігати геополітичний вплив та підтримувати наратив про свій «історичний суверенітет» над пострадянським простором.

Системний контроль над термінологією (зокрема, нав'язування «миротворців»), адміністративні втручання (ОРР/ПП) та жорсткий контроль цитованих джерел (пріоритет російських ЗМІ) вказують на скоординовані дії. Мета цих дій – не досягнення ідеального NPOV, а витіснення небажаних наративів і заміщення їх зручним для кремля фреймом симетричності та безальтернативності російського посередництва.

Цей процес активно формує «штучну пам'ять» (prosthetic memory) читачів, які використовують RU-wiki. Такі читачі, особливо ті, які не були свідками подій або не мають доступу до альтернативних джерел, отримують сфальшовану, але «енциклопедично легітимізовану» картину історії (Landsberg, A. 2004, p. 19–21). Вони сприймають Карабахський конфлікт через призму виняткової ролі РФ, що безпосередньо слугує цілям інформаційної війни, маніпулюючи історичною свідомістю. Таким чином, інструменталізація адміністративних механізмів та термінології у RU-wiki перетворює її на ретранслятор державної пропаганди, маскуючи її під нейтральність.

Сторінки обговорень статей Вікіпедії, особливо тих, що перебувають під ОРР чи ПП, є найціннішими метаданими для дослідників. Вони не просто фіксують кінцевий текст статті, а висвітлюють процес маніпуляції та ідеологічні мотиви.

Запеклі дискусії щодо кожного спірного терміна, постійні адміністративні попередження та боротьба за використання державних ЗМІ як АД підтверджують, що стаття про Карабахський конфлікт є прикладом цілеспрямованої та скоординованої інформаційної діяльності. Аналіз цих дискусій є ключовим для верифікації гіпотези про інструменталізацію Вікіпедії та виявлення

конкретних механізмів впливу на історичну свідомість.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження підтверджує, що Вікіпедія у контексті гібридних війн функціонує не лише як енциклопедичне джерело, а й як активний інструмент впливу на історичну свідомість. Інформаційна боротьба на цій платформі є невіддільною частиною воєнної стратегії, спрямованої на дискредитацію військових кампаній опонентів та легітимацію власних воєнних (бойових) дій. На прикладі компаративного аналізу висвітлення Карабаського конфлікту доведено, що окремі мовні розділи, зокрема російськомовний, є полем системної боротьби за наративи, де використовують складні, багатопланові техніки маніпуляції. Основними з таких технік є адміністративна інструменталізація внутрішньої політики Вікіпедії, спроби дискурсивної симетризації та маніпуляції джерелами. Ці техніки спрямовані на формування у мільйонів читачів «штучної пам'яті» – сфальшованої, але енциклопедично легітимізованої картини конфлікту, що безпосередньо слугує цілям інформаційної війни.

Виявленим загрозам можна протиставити тактику підвищення інституційної прозорості Вікіпедії, заходи щодо підвищення критичної медіаграмотності суспільства, стратегію контрвпливу, що полягає у скоординованому створенні на експертному рівні якісного, підкріпленого джерельною базою, контенту українською, англійською та російською мовами, а також системну участь у дискусіях на сторінках обговорень для захисту нейтральної точки зору від маніпуляцій.

Отримані результати мають важливе значення для воєнно-історичної науки, оскільки демонструють, як у цифровому середовищі переплітаються процеси документування бойових дій та інформаційних маніпуляцій. Військово-політична історія Карабаського конфлікту у Вікіпедії постає не лише як набір фактів, а як поле воєнної риторики, у якому відображається боротьба за

фіксацію значення тих чи інших військових операцій, ролі миротворчих сил, а також результатів бойових кампаній Карабаського конфлікту. Розуміння цього феномена є важливим для розвитку історіографії сучасних війн, а також для методологічного осмислення інформаційних війн як складника гібридного воєнного протистояння.

Ця робота закладає підґрунтя для подальшого вивчення Вікіпедії як інструменту гібридної війни. Пропонуються наступні перспективні напрями.

Розширений компаративний аналіз: проведення аналогічного дослідження на матеріалі інших конфліктних тем, де присутні геополітичні інтереси РФ (російсько-українські війни, війна у Грузії 2008 року, війна у Сирії, конфлікт у Придністров'ї) із обов'язковим аналізом досвіду будівництва, бойової та мобілізаційної підготовки збройних сил, відображеного в інформаційному просторі. Це дасть змогу верифікувати, чи виступають виявлені у статті про Карабах механізми універсальною моделлю російського інформаційного впливу у Вікіпедії.

Дослідження довгострокового впливу: перехід від текстологічного аналізу до емпіричних соціологічних та психологічних досліджень. Необхідно вивчити реальний вплив маніпульованого контенту Вікіпедії на формування історичної пам'яті та національної ідентичності цільових груп (наприклад, молоді в РФ, російськомовних громадян України, міжнародної аудиторії). Це дасть можливість кількісно та якісно оцінити ефективність формування «штучної пам'яті».

Аналіз новітніх російських клонів Вікіпедії: поглиблене вивчення нових, контрольованих кремлівською владою «форків» – дзеркальних копій Вікіпедії (як-от «Рувікі»), що є наступним етапом інформаційної війни – переходом від маніпуляції існуючою платформою до створення власної, повністю контрольованої екосистеми знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Assmann, A. (2012). *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press, 392 p.
- Assmann, A. (2016). *Shadows of Trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity*. New York: Fordham University Press, 320 p.
- Bar, H. (2020). Russian Peacekeepers Head to Nagorno-Karabakh After Peace Deal. URL: <https://tinyurl.com/34hbsr2n> [дата зверн.: 05.11.2025].
- Callahan, E. S. & Herring, S. C. (2011). Cultural bias in Wikipedia content on complex topics. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. Vol. 62, Issue 10, p. 1899–1915.

Den Hartog, R. (2020). *The Future of the Past: Holocaust Representation in Wikipedia*. (Master Thesis). Rotterdam, 144 p.

Greenstein, S. & Zhu, F. (2016). *Do Experts or Collective Intelligence Write with More Bias? Evidence from Encyclopædia Britannica and Wikipedia*. Harvard Business School, 39 p.

Jaspers, K. (1953). *The Origin and Goal of History*. London: Routledge, 294 p. URL: https://archive.org/details/oringoingoalofhist0000jasp_q8t5 [дата зверн.: 14.11.2025].

Kaprans, M. (2016). Framing the Ukrainian Insurgent Army and the Latvian Legion: Transnational History-Writing on Wikipedia. (Eds. T. Sindbæk Andersen & B. Törnquist-Plewa). *Disputed Memory: Emotions and Memory Politics in Central, Eastern and South-Eastern Europe*. Berlin, Boston: De Gruyter, p. 249–272. <https://doi.org/10.1515/9783110453539-011>.

Landsberg, A. (2004). *Prosthetic memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press, 24 p.

Nagorno-Karabakh conflict. (2025). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Nagorno-Karabakh_conflict [дата зверн.: 14.11.2025].

Qarabağ münaqişəsi. (2025). URL: <https://tinyurl.com/fztf43z9> [дата зверн.: 14.11.2025].

Roberts, L. E. & Xiong-Gum, M. N. (2022). Wikipedia Editing as Connective Intelligence: Analyzing the Vandal Fighter Role in the “2022 Russian Invasion of Ukraine” Wikipedia Article. *SIGDOC '22: Proceedings of the 40th ACM International Conference on Design of Communication*. Boston, USA, October 6–8, 2022. New York: ACM, p. 55–62. <https://doi.org/10.1145/3513130.3558978>.

Second Nagorno-Karabakh War. (2024). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Nagorno-Karabakh_War [дата зверн.: 14.11.2025].

Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. (2020). URL: <https://president.az/en/articles/view/45923> [дата зверн.: 05.11.2025].

Trokhymovych, M., Kosovan, O., Forrester, N., Aragón, P., Saez-Trumper, D. & Baeza-Yates, R. (2025). Characterizing Knowledge Manipulation in a Russian Wikipedia Fork. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*. Copenhagen, Denmark, June 23–26, 2025. Washington: AAAI Press, p. 1924–1936. <https://doi.org/10.1609/icwsm.v19i1.35910>.

Вашкевич, В. М. (2010). *Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири*. Київ: Світогляд, 274 с.

Карабаський конфлікт. (2025). URL: <https://tinyurl.com/5n8rbc2u> [дата зверн.: 14.11.2025].

Карабахский конфликт. (2025). URL: <https://tinyurl.com/4xfb4m59> [дата зверн.: 14.11.2025].

Кастельс, М. (2007). *Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства*: переклад з англійської Е. Ганиш & А. Волкова. Київ: Ваклер, 304 с.

Квятковський, Р. В. (2024). Особливості висвітлення Другої Карабаської війни (2020 р.) у Західних медіа як джерело подальшого воєнно-історичного дослідження. *Воєнно-історичний вісник*. № 2 (52), с. 91–99. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-52-2-91-99>.

Квятковський, Р. В. (2025). Гібридна війна у Карабасі: вплив інформаційного простору, дезінформації і пропаганди в Другій Карабаській війні. *Новітня доба*. Вип. 13, с. 224–234. <https://doi.org/10.33402/nd.2025-13-224-235>.

Обсуждение: Карабахский конфликт. (2024). URL: <https://tinyurl.com/усхм37dx> [дата зверн.: 14.11.2025].

Панченко, Ю. (2021). Без ілюзій про Росію: як війна та дві революції змінили Вірменію. URL: <https://tinyurl.com/ус3ека3а> [дата зверн.: 05.11.2025].

Почепцов, Г. Г. (2020). *Сучасні інформаційні війни*. Київ: Ваклер, 480 с.

Рюзен, Й. (2010). *Нові шляхи історичного мислення*: переклад з німецької В. Кам'янець. Львів: Літопис, 358 с.

Хардель, М. & Виздрік, В. (2024). Вікіпедія як інструмент впливу на історичну свідомість. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 1 (19), с. 896–906. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1\(19\)-896-906](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1(19)-896-906).

Хардель, М. І. (2025). Українці серед вищої еліти Російської імперії як чинник інформаційної війни на сторінках Вікіпедії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Т. 36 (75), № 1, с. 168–173. <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/1.24>.

Արցախյան հակամարտություն. (2025). URL: <https://tinyurl.com/yt4nccbu> [дата зверн.: 14.11.2025].

REFERENCES

- Assmann, A. (2012). *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge: Cambridge University Press, 392 p. [in English].
- Assmann, A. (2016). *Shadows of Trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity*. New York: Fordham University Press, 320 p. [in English].
- Bar, H. (2020). Russian Peacekeepers Head to Nagorno-Karabakh After Peace Deal. URL: <https://tinyurl.com/34hbsr2n> [Accessed: 05.11.2025]. [in English].
- Callahan, E. S. & Herring, S. C. (2011). Cultural bias in Wikipedia content on complex topics. *Journal of the Association for Information Science and Technology*. Vol. 62, Issue 10, p. 1899–1915. [in English].
- Den Hartog, R. (2020). *The Future of the Past: Holocaust Representation in Wikipedia*. (Master Thesis). Rotterdam, 144 p. [in English].
- Greenstein, S. & Zhu, F. (2016). *Do Experts or Collective Intelligence Write with More Bias? Evidence from Encyclopædia Britannica and Wikipedia*. Harvard Business School, 39 p. [in English].
- Jaspers, K. (1953). *The Origin and Goal of History*. London: Routledge, 294 p. URL: https://archive.org/details/oringooalofhist0000jasp_q8t5 [Accessed: 14.11.2025]. [in English].
- Kaprāns, M. (2016). Framing the Ukrainian Insurgent Army and the Latvian Legion: Transnational History-Writing on Wikipedia. (Eds. T. Sindbæk Andersen & B. Törnquist-Plewa). *Disputed Memory: Emotions and Memory Politics in Central, Eastern and South-Eastern Europe*. Berlin, Boston: De Gruyter, p. 249–272. <https://doi.org/10.1515/9783110453539-011>. [in English].
- Karabakhskii konflikt. (2025). [*Karabakh conflict*]. URL: <https://tinyurl.com/4xfb4m59> [Accessed: 14.11.2025]. [in Russian].
- Karabaskyi konflikt. (2025). [*Karabakh conflict*]. URL: <https://tinyurl.com/5n8rbc2u> [Accessed: 14.11.2025]. [in Ukrainian].
- Kastels, M. (2007). *Internet-halaktyka. Mirkuvannia shchodo Internetu, biznesu i suspilstva* [The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society]: per. z anhl. (E. Hanysh & A. Volkova, Trans). Kyiv: Vakler, 304 s. [in Ukrainian].
- Khardel, M. I. (2025). Ukrainci sered vyshchoi elity Rosiiskoi imperii yak chynnyk informatsiinoi viiny na storinkakh Vikipedii [Ukrainians among the highest elite of the Russian Empire as a factor of information warfare on Wikipedia pages]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*. T. 36 (75), № 1, s. 168–173. <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/1.24>. [in Ukrainian].
- Khardel, M., & Vyzdryk, V. (2024). Vikipediia yak instrument vplyvu na istorychnu svidomist [Wikipedia as a tool of influence on historical consciousness]. *Perspectives — naukovyi zhurnal sotsiologii ta kulturologii*. № 1(19). [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1\(19\)-896-906](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-1(19)-896-906) [in Ukrainian].
- Kviatkovskiy, R. V. (2024). Osoblyvosti vysvitlennia Druhoi Karabaskoi viiny (2020 r.) u Zakhidnykh media yak dzherelo podalshoho voienno-istorychnoho doslidzhennia [Features of the coverage of the Second Karabakh War (2020) in Western media as a source for further military-historical research]. *Voienno-istorychnyi visnyk*. № 2 (52), s. 91–99. <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2024-52-2-91-99>. [in Ukrainian].
- Kviatkovskiy, R. V. (2025). Hibrydna viina u Karabasi: vplyv informatsiinoho prostoru, dezinformatsii i propahandy v Druhii Karabaskii viini [Hybrid war in Karabakh: the influence of information space, disinformation and propaganda in the Second Karabakh War]. *Novitnia doba*. Vyp. 13, s. 224–234. <https://doi.org/10.33402/nd.2025-13-224-235>. [in Ukrainian].
- Landsberg, A. (2004). *Prosthetic memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press, 24 p. [in English].
- Nagorno-Karabakh conflict. (2025). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Nagorno-Karabakh_conflict [Accessed: 14.11.2025]. [in English].
- Obsuzhdenie: Karabakhskii konflikt. (2024). [Discussion: Karabakh conflict]. URL: <https://tinyurl.com/yexm37dx> [Accessed: 14.11.2025]. [in Russian].
- Panchenko, Yu. (2021). Bez iliuzii pro Rosiiu: yak viina ta dvi revoliutsii zminyly Virmeniiu [No illusions about Russia: how the war and two revolutions changed Armenia]. URL: <https://tinyurl.com/yc3eka3a> [Accessed: 05.11.2025]. [in Ukrainian].
- Pocheptsov, H. H. (2020). *Suchasni informatsiini viiny* [Modern information wars]. Kyiv: Vakler, 480 s. [in Ukrainian].

Qarabag munaqişəsi. (2025). [*Karabakh conflict*]. URL: <https://tinyurl.com/fztf43z9> [Accessed: 14.11.2025]. [in Azerbaijani].

Riuzen, Y. (2010). *Novi shliakhy istorychnoho myslennia* [New ways of historical thinking]: per. z nim. (Volodymyr Kamianets, Trans.). Lviv: Litopys, 358 s. [in Ukrainian].

Roberts, L. E. & Xiong-Gum, M. N. (2022). Wikipedia Editing as Connective Intelligence: Analyzing the Vandal Fighter Role in the “2022 Russian Invasion of Ukraine” Wikipedia Article. SIGDOC ‘22: Proceedings of the 40th ACM International Conference on Design of Communication. Boston, USA, October 6–8, 2022. New York: ACM, p. 55–62. <https://doi.org/10.1145/3513130.3558978>. [in English].

Second Nagorno-Karabakh War. (2024). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Nagorno-Karabakh_War [Accessed: 14.11.2025]. [in English].

Statement by the President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. (2020). URL: <https://president.az/en/articles/view/45923> [Accessed: 05.11.2025]. [in English].

Trokhymovych, M., Kosovan, O., Forrester, N., Aragón, P., Saez-Trumper, D. & Baeza-Yates, R. (2025). Characterizing Knowledge Manipulation in a Russian Wikipedia Fork. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*. Copenhagen, Denmark, June 23–26, 2025. Washington: AAAI Press, p. 1924–1936. <https://doi.org/10.1609/icwsm.v19i1.35910>. [in English].

Vashkevych, V. M. (2010). *Istorychna svidomist studentskoi molodi: tsinnisno-svitohliadni oriientyry* [Historical consciousness of student youth: value and worldview orientations]. Kyiv: Svitohliad, 274 s. [in Ukrainian].

Արցախյան հակամարտություն. (2025). [*Karabakh conflict*]. URL: <https://tinyurl.com/yt4nccbu> [Accessed: 14.11.2025]. [in Armenian].

Olesia KUTSKA

*Doctor of Historical Sciences, Professor
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5595-2995>*

Roman KHARDEL

*PhD
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2243-9722>*

**TOOLS AND NARRATIVES OF INFORMATION WARFARE:
STUDY OF THE KARABAKH CONFLICT (1988–2024)
IN MULTILINGUAL WIKIPEDIA SECTIONS**

The article examines the phenomenon of information warfare in the digital environment through an analysis of the representation of the Karabakh conflict in different language versions of Wikipedia (Ukrainian, Russian, English, Azerbaijani, and Armenian).

The study aims to identify differences in the interpretation and presentation of the conflict, with particular attention given to narratives reflecting pro-Russian information policy in the Russian-language version of the article. The research employs methods of content analysis, discourse analysis, and meta-analysis of Wikipedia edits. The study focuses on the terminology used, the structure and framing of information, the selection of sources, and the history of edits.

The analysis reveals significant discrepancies in the focus of information presentation, the use of propaganda techniques, and the emphasis of content depending on the language version. The Russian-language article tends to employ frames of symmetrical responsibility, the blurring of evaluative judgments, and the legitimization of the official Russian interpretation of the conflict.

The research also demonstrates Wikipedia's potential as a platform for contesting interpretations of events in international conflicts.

In the modern world, digital platforms have become an integral component of global information exchange while simultaneously transforming into arenas of information warfare and sources of hybrid threats. Wikipedia, as one of the most widely used sources of information globally, occupies a special place in this process. Its open editing model, which underlies its success, also makes it particularly vulnerable to targeted manipulation and the promotion of politically biased narratives, especially in the context of interethnic and international conflicts.

Keywords: *Karabakh conflict, Wikipedia, information warfare, pro-Russian narratives, historical consciousness, narrative, hybrid war, information technologies.*

Стаття надійшла 17.11.2025

Стаття прийнята до друку 05.01.2026

Олександр ФІЛЬ

кандидат історичних наук

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0662-8654>

Електронна пошта: fam_2010@ukr.net

Олександр УТКІН

доктор історичних наук, професор

Національна наукова сільськогосподарська
бібліотека Національної академії аграрних наук
України (Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9368-6002>

Електронна пошта: utkin1937@ukr.net

Валентина НОВІКОВА

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6876-9508>

Електронна пошта: valianovikova53@gmail.com

Андрій ПОГОРЕЛОВ

Національний університет оборони України
(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9210-4290>

Електронна пошта: viysko2003@ukr.net

**ОРГАНІЗАЦІЯ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ЖЕРТВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
ЗА ДОСВІДОМ РОБОТИ НАУКОВО-ПОШУКОВОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
В УРОЧИЩІ ЗЕЛЕНА БРАМА В 2006 РОЦІ**

У статті розкрито організацію заходів із меморіалізації жертв Другої світової війни за досвідом науково-пошукової експедиції Державної прикордонної служби України у лісовому урочищі Зелена Брама (Кіровоградська обл.) влітку 2006 року. Автори акцентують на тому, що організація пошуку, перепоховання та меморіалізації жертв війни була здійснена у найкоротші терміни і стала важливим чинником у комплексі заходів, спрямованих на переосмислення попередньої парадигми пам'ятання про Другу світову війну.

Ключові слова: науково-пошукова експедиція, меморіалізація, Державна прикордонна служба України, Друга світова війна, Зелена Брама.

Постановка проблеми. Попри існуючі меморіальні комплекси на території Голованівського району Кіровоградської області, покликани увічнити пам'ять загиблих воїнів 6-ї та 12-ї армій Південного фронту, які потрапили в оточення в липні–серпні 1941 р. поблизу лісового урочища Зелена Брама, певний час питання участі прикордонних загонів Західного прикордонного округу в боях та меморіалізації пам'ятних місць залиша-

лися поза увагою дослідників. Принагідно зауважимо, що на братських могилах, обелісках та в інших меморіальних місцях населених пунктів, що влітку 1941 р. увійшли до так званого Уманського котла, жертвами Другої світової війни позначені лише бійці та командири 6-ї та 12-ї армій Південного фронту РСЧА. Однак достеменно відомо, що крім частин та з'єднань регулярної армії, у боях брали активну участь загони Західного

прикордонного округу. Саме дослідженню участі прикордонників у боях поблизу Зеленої Брами та пошуку місць стихійних поховань полеглих і була присвячена науково-пошукова експедиція Державної прикордонної служби України у липні–серпні 2006 року.

Аналіз наявних джерел та літератури. У СРСР трагедія 6-ї та 12-ї армій Південного фронту залишалася тривалий час табуованою темою. Саме так охарактеризував свого часу цю проблематику кандидат історичних наук Олександр Чорний. За його словами, колишній командувач 6-ї армії генерал-майор Іван Музиченко у 1970 р. сказав синові: «Я помираю, і правду про Зелену Брамку вже ніхто ніколи не дізнається». За словами історика, генерал-майор Іван Музиченко після війни жодного разу не побував у Зеленій Брамі, і на контакти із дослідником трагедії, мешканцем села Підвисокого Дмитром Фартушняком не йшов. Відповідаючи на запитання: «Як досліджували Зелену Брамку зразу після війни, що робили?», Олександр Чорний відповів: «Ніяк. У СРСР ця тема була за трьома замками. Єдиним і незмінним дослідником трагедії був вчитель Підвисоцької школи Дмитро Іванович Фартушняк, який це робив на власний страх і ризик. У Союзі тема невдач Червоної Армії, котлів, масового захоплення в полон була під знаком “секретно”. Стосовно цього діяли переліки цензурних норм, які чітко регламентували, про що можна писати, говорити на радіо, оприлюднювати в дослідженнях і мемуарах. Той же, згадуваний нами, Дмитро Фартушняк вперше зміг вийти на широкий загал з інформацією про трагедію лише 1965 року, коли в Підвисокому було відкрито музей, присвячений подіям 1941 року в урочищі Зелена Брама. Втрачений час негативно позначився й на проблемі поховань-перепоховань в котлі. Пошукові роботи тривають й досі, за оцінками пошуковців, у Зеленій Брамі та її околицях не похована належним чином ще не одна тисяча воїнів» (Полулях, С. 2021).

Варто зазначити, що у книжках, дослідженнях та монографіях радянської доби участь прикордонних загонів у боях поблизу Зеленої Брами позначена лише епізодично. Так, у книжці «Дозорные западных рубежей. Документальные очерки по истории войск Краснознаменного Западного округа» згадуються кілька загонів, які брали участь у боях поблизу Умані. Зокрема, за версією авторів, 97-й Чернівецький прикордонний загін, що на світанку 22 червня 1941 р. вступив у бій на кордоні, вже наприкінці липня 1941 р. опинився

на Київщині, під Уманню (Козлов, В., Куролєнко, І., Брагин, Э. & Боровков, М. 1972, с. 178).

Тобто відсутні будь-які деталі, що могли б дати відповідь на питання: «Яким чином 97-й Чернівецький прикордонний загін за місяць подолав відстань у 450 кілометрів?», а також «Поблизу яких населених пунктів вели бої прикордонники цього загону і яких втрат при цьому зазнали?» тощо. Не пролила світла на відповідну тематику і сучасна російська монографія «На страже границь Отечества. Пограничные войска России в войнах и вооруженных конфликтах XX в.». Автори її акцентують увагу, що «у передгір’ї Карпат дислокувалися 93-й Лисківський, 94-й Сколенський, 95-й Надвірнянський, 97-й Чернівецький прикордонні загоони і Коломийська окрема прикордонна комендатура» (Боярский, В. (за заг. ред.). 2000, с. 233). Після короткої оповіді про участь цих прикордонних загонів у захисті державного кордону та відбитті німецького удару, вищезгадані прикордонні частини вже через місяць, за версією авторів монографії, опинилися у районі Умані, де сліди прикордонних загонів розчинилися.

І навіть у сучасному дослідженні «Испытанные войной. Пограничные войска (1939–1945 гг.)», авторства 10 докторів і кандидатів історичних наук, тема участі прикордонних загонів у боях поблизу Зеленої Брами розвивається в абзаці: «Однією з героїчних сторінок історії Великої Вітчизняної війни стала Київська оборонна операція (7 липня – 26 вересня 1941 р.). Війська Південно-Західного фронту (командувач генерал-полковник М. П. Кирпонос) і мешканці столиці України протягом 80 днів обороняли місто, на яке наступали головні сили німецької групи армій “Південь” (генерал-фельдмаршал К. Рундштедт). Згідно із задумом Гітлера, Київ мав бути захоплений військами до 8 серпня 1941 року. Разом із радянськими армійськими частинами і з’єднаннями в обороні Києва брали участь 17, 18, 20-й Червонопрапорний, 22, 90, 91, 92, 93, 94 і 98-й прикордонні загоони, окрема Коломийська прикордонна комендатура, 43-й резервний прикордонний полк» (Маслов, К. (рук.). 2008, с. 225–226).

Таким чином, аналіз раніше оприлюднених наукових робіт показує, що проблематика участі загонів Західного прикордонного округу в боях поблизу Зеленої Брами залишається малодослідженою. На думку авторів, попри певний суб’єктивізм, найповніші свідчення, що підтверджують участь воїнів Західного прикордонного округу під час Уманської оборонної операції, містять фонди

Народного музею історії села Підвисоке Голованівського району Кіровоградської області та фонди Центрального музею Державної прикордонної служби України (сmt Оршанець, Черкаська обл.). Зокрема, у Народному музеї історії села Підвисоке зберігаються листи учасників боїв у Зеленій Брамі, зокрема ветеранів Західного прикордонного округу, тоді як у Центральному музеї Державної прикордонної служби України – документи, а саме копії історичних формулярів прикордонних загонів Західного прикордонного округу, де позначені маршрути пересування та сутички із противником.

У цьому контексті заслуговує на увагу робота дослідника з Кіровоградщини Василя Даценка «Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945». У дослідженні автор, згадуючи участь у боях прикордонників 92, 93, 94, 95, 97-го прикордонних загонів, констатує, що з 1 по 8 серпня 1941 р. поблизу Зеленої Брами, зокрема у районі селища Новоархангельськ, зникли безвісти вісім уродженців Архангельської області та один Тверської області росії зі складу 97-го прикордонного загону, а саме капітан Іван Єрмолін, молодший сержант Євгеній Волков, стрільці Євгеній Васильєв, Іван Жидков, Іван Короткий, Іван Чемакін, Микола Пудов, Олексій Сидоров та сержант Михайло Горєєв (Даценко, В. 2008, с. 53–54).

Василь Даценко, посилаючись також на фонди Народного музею, оприлюднив факт участі прикордонників у боях із прив'язкою до місцевості. Так, у роботі він згадує населені пункти Нерубайку, Кам'яне, Свердловське, Новоархангельськ, Підвисоке та Торговицю, де прикордонники намагалися вийти із оточення. Зокрема, він згадує: «Прикордонники від села Підвисокого в складі інших частин вели наступ на Левківку, щоб прориватися на Новоархангельськ і Торговицю. Багато з них загинули безіменними...» (Даценко, В. 2008, с. 53).

У червні 2005 р. члени майбутньої експедиції опитали мешканців Голованівського району і познайомилися з ветераном Другої світової війни Олександром Пантелеймоновичем Базильком, який зустрів німецько-радянську війну стрільцем 2-ї застави 1-ї комендатури 95-го Надвірнянського прикордонного загону, а у 1941 р. із боями відступав до Зеленої Брами (Филь, А. 2008, с. 12).

Під час бесіди Олександр Базилько уточнив та доповнив деякі деталі, пов'язані з оточенням та боями на Кіровоградщині. Згодом свідчення

ветерана були використані під час проведення науково-пошукових робіт.

Щодо масштабних експедицій у вищезгаданому лісовому урочищі, то варто згадати подібну акцію, організовану в 1983 р. ДТСААФ Краснопресненського району м. Москви та ДТСААФ МВС СРСР за сприяння співробітників Центрального музею Збройних Сил СРСР і командування Київського військового округу. Про неї у своїй книжці «Зелена Брама» згадує Євгеній Долматовський. Зокрема, він наводить анотацію експедиції, де позначені результати магніторозвідувальних робіт для пошуку об'єктів, прихованих у серпні 1941 р. частинами РСЧА. Тобто експедиція здійснювала пошук аномальних та перспективних із точки зору наявності тайників зон, їх картування, попередню інтерпретацію і у низці випадків перевірку виявлених аномалій розкопками (Долматовский, Е. 1989, с. 285).

Однак експедиція була покликана перш за все знайти схованки із документами, нагородами, бойовими прапорами частин та з'єднань, що потрапили в оточення у Зеленій Брамі. Пошуками жертв Другої світової війни та їх перепохованням, за словами голови благодійної організації «Пошуковий загін “Зелена Брама”», директора Народного музею історії села Підвисоке Анатолія Фартушного, почали займатися відразу після завершення війни, у 1945–1946 рр., однак, за його словами, ця робота не була системна. Пошуковець стверджує, що місцеві жителі просто виконували відповідні державні акти. Очевидно, йдеться насамперед про постанову РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 1 квітня 1944 р. «Про благоустрій могил і увічнення пам'яті воїнів, які загинули у боях за визволення і незалежність Радянської Батьківщини» та постанову Раднаркому СРСР від 18 лютого 1946 р. «Про благоустрій могил воїнів Червоної армії та партизанів, полеглих у боях Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., та про нагляд за їх станом».

Перші ж офіційні пошуки та ексгумація останків, за словами Анатолія Фартушного, у Новоархангельському районі почалися у 1986 році. Вони тривали кілька років і охопили населені пункти Підвисоке, Копенкувате і Новоархангельськ. Під час пошукових робіт було піднято та перепоховано останки 91 військовослужбовця, які загинули під час виходу з оточення. Це були бійці і командири 6-ї та 12-ї армій Південного фронту.

Мета статті – узагальнити та проаналізувати досвід організації меморіалізації жертв Другої світової війни за результатами науково-пошуко-

вої експедиції Державної прикордонної служби України в урочищі Зелена Брама влітку 2006 року.

Виклад основного матеріалу. Під час Уманської оборонної операції (15 липня – 4 серпня 1941 р.) унаслідок сконцентрованого удару німецьких військ тилові комунікації 6-ї та 12-ї армій були перерізані. 2 серпня 1941 р. біля населеного пункту Добрянка на Вінниччині німецькі 1-ша танкова і 17-та армії зімкнули кільце оточення, а вже наступного дня німецька 16-та танкова дивізія і Угорський рухомий корпус з'єдналися в містечку Первомайськ, таким чином утворивши ще одне кільце оточення. За словами доктора історичних наук, професора М. Ковалю: «... в один із перших великих “котлів” потрапили війська, що перебували в районі Умані, поблизу с. Підвисоке. Ліс, де зібралися рештки розгромлених 6-ї та 12-ї армій, наскрізь прострілювався противником усіма видами зброї. Люди не мали продовольства, було багато пораних, знесилених від нескінченних боїв» (Коваль, М. 1999, с. 73). 7 серпня 1941 р. оточені війська припинили організований опір, управління двох армій, семи корпусів було знищено, 20 радянських дивізій були розбиті. За різними оцінками, у полон потрапило від 65 тис. до 103 тис. бійців і командирів Червоної армії, противник захопив більше 300 танків та 800 гармат (Грицюк, В. & Фасольняк, Ю. 2021).

Усього станом на 20 липня 1941 р. 6-та і 12-та армії нараховували 129,5 тис. осіб. З оточення вийшло лише 11 тис. осіб. Безповоротні втрати (загиблі та зниклі безвісти), які з 20 серпня по 26 вересня 1941 р. понесли дві армії Південного фронту, склали 52 900 осіб, санітарні (поранені, контужені, травмовані та хворі) – ще 26 320 осіб (Кривошеев, Г. (рук.). 2009, с. 85). За німецькими даними, кількість полонених командирів і червоноармійців склала 103 тис. осіб (Коваль, М. 1999, с. 73).

Влітку 2006 р. саме у цій місцевості, за розпорядженням першого заступника голови Державної прикордонної служби України генерал-лейтенанта Михайла Ковалю, підпорядкована йому служба здійснила науково-пошукову експедицію, покликану підтвердити участь прикордонних загонів Західного прикордонного округу в боях на території Кіровоградської та Черкаської областей.

На початку липня 2006 р. пошукова група, на чолі з начальником Центрального музею ДПСУ майором Олександром Филем, прибула до села Підвисоке. До складу групи увійшли військово-службовці Оршанського навчального центру ДПСУ – старший прапорщик Віктор Землянський

та рядові Костянтин Фендич, Сергій Дрозд, Іван Янченко, Іван Білий, Олександр Лупинос, Віктор Пожар та Сергій Олійник (Вишневський, В. 2009, с. 166).

Облаштувавши польовий табір у лісовому урочищі Зелена Брама, прикордонники відразу приступили до пошукових робіт. Варто зазначити, що робота тривала на кількох локаціях, охопивши кілька сіл: Підвисоке, Торговиця, Свердликове, Кам'яне, Нерубайка та інші.

Під час робіт було детально досліджено кілька ймовірних місць поховання загиблих воїнів. Упродовж перших трьох днів прикордонники та пошуковці, на чолі з Анатолієм Фартушним, виявили елементи зброї та фрагменти амуніції на кількох локаціях. Лише четвертого дня пошуковці підняли останки воїна, який загинув влітку 1941 р., на жаль, безіменного.

Після доповіді генерал-лейтенанту Михайлу Ковалю про першу скорботну знахідку, пошуковці, за його вказівкою, почали готуватися до приїзду представників масмедіа Кіровоградської та Черкаської областей, а також відомчої теле-радіостудії і преси. Варто зазначити, що саме інформаційний розголос про проведення експедиції мав важливе значення, оскільки через місцеві ЗМІ громади отримували інформацію про діяльність державних органів влади із перепоховання та вшанування пам'яті загиблих під час Другої світової війни. Особливо це було помітно під час реалізації другої частини експедиції, присвяченої безпосередньо перепохованню та меморіалізації.

Упродовж місяця мобільна група здійснила низку виїздів у пошуках останків полеглих воїнів. Найбільше знахідок, як і прогнозував А. Фартушний, експедиція виявила у селі Свердликове. Пошуковці виявили окопи зі стихійними похованнями. Про бої поблизу цього населеного пункту А. Фартушний сказав: «В останній фазі науково-пошукових робіт експедиція зосередила свою роботу на околицях села Свердликове, де прикривали міст бійці 95-го та 92-го прикордонних загонів, які не давали рухатися численним танкеткам 16-ї моторизованої німецької дивізії та 5-ї моторизованої дивізії “Вікінг”... Бій за село точився цілий тиждень, воно переходило вісім разів з рук в руки... Всі поля і село були завалені трупами з обох сторін...» (Вишневський, В. 2009, с. 166). Слова пошуковця підтвердили знайдені на околицях села останки прикордонників, підняття та ексгумація яких завершили науково-пошукову експедицію. Під час ексгумації було встановлено імена чотирьох осіб. Усього ж упродовж 2005–

2006 рр. експедиція відшукала та ексгумувала останки 124 воїнів.

За погодженням із держадміністрацією Новоархангельського району, місцем проведення церемонії перепоховання та встановлення меморіалу було обрано занедбану автобусну зупинку, розташовану поблизу лісового урочища «Полковниче». А. Фартушний згадував: «Я вдячний за активну підтримку пошуків голові Новоархангельської райдержадміністрації Володимиру Даниловичу Колочому, військкому Сергію Петровичу Гаврилюку, працівнику місцевого ліництва Івану Пантелеймоновичу Александрову та всім головам сільських рад, де нам доводилося працювати. Вони справжні патріоти нашої України!» (Вишневецький, В. 2009, с. 169). У найкоротші строки поблизу населеного пункту Торговиця, обабіч автошляху міжнародного значення М 30 за маршрутом «Стрий – Тернопіль – Вінниця – Умань – Кропивницький – Знам'янка – Дніпро – Луганськ – КПП «Ізварене», виник прикордонний меморіал.

5 серпня 2006 р. було проведено урочисту церемонію перепоховання останків 124 воїнів, полеглих у боях поблизу Зеленої Брами у липні–серпні 1941 року. До акції долучилися представники Державної прикордонної служби України, Кіровоградської обласної адміністрації, державної адміністрації Новоархангельського району, Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні», прикордонних загонів ДПСУ, ветеранських організацій Кіровоградської і Черкаської областей та небайдужих громадян. Мітинг-реквієм за участю представників центральних і місцевих масмедіа зібрав кількадесят осіб.

Пошукова робота експедиції на цьому не завершилася. У 2011 р. прикордонний меморіал знову став останнім прихистком для жертв Другої світової війни. Пошуковці підняли та ексгумували останки 115 воїнів, яких урочисто перепоховали на меморіалі. Вшанування пам'яті загиблих відбулося за участі директора Департаменту персоналу Адміністрації Держприкордонслужби України генерал-полковника Михайла Ковалю, представників місцевої влади, духовенства, ветеранів, прикордонників та мешканців навколишніх сіл. Відкриваючи захід, генерал-полковник Михайло Коваль наголосив, що прикордонне відомство приділяє особливу увагу пошуку останків загиблих охоронців рубежу: «П'ять років тому саме ДПСУ виступила ініціатором науково-пошукових робіт в районах цього краю. Отримав-

ши допомогу від державних інституцій, влітку 2006 року на цьому місці вже було перепоховано з належними почеснями 124 воїна. Спільними зусиллями тут споруджено прикордонний архітектурний меморіал, який є свідченням безмежної вдячності нинішніх поколінь воїнам у зелених кашкетах» (Сібуров, М., Филь, О. & Олійник, В. 2011).

«Пошуковий загін “Зелена Брама”», за підтримки генерал-полковника Михайла Ковалю, продовжував пошукові роботи, і у серпні 2017 р. Зелена Брама «прийняла» останки 202 воїнів Другої світової війни. Відомча газета «Прикордонник України» писала тоді: «На Кіровоградщині відбулося перепоховання прикордонників й бійців 6-ї та 12-ої армії Південного фронту, які прийняли свій останній бій на початку серпня сорок першого в лісовому урочищі Зелена Брама Новоархангельського району. На місці вічного спочинку біля прикордонного меморіалу, де вже лежать у братських понад 300 воїнів, було проведено багатолюдний мітинг-реквієм, де майорили десятки стягів, прапорів і знамен, зокрема й ветеранських організацій. Віддати шану полеглим прибули представники обласної та районної влади, керівництво та персонал Навчального центру імені Ігоря Момота, ветерани Служби, місцеві жителі та нащадки учасників тих бойових подій. Священнослужителі провели панахиду по душах убієнних воїнів. Захоронення останків проведено за участі Почесної варти та оркестру Навчального центру Держприкордонслужби» (Поліщук, С. 2017). Усього з 2006 по 2017 рр. меморіал біля Торговиці прийняв останки 541 особи, з яких вдалося встановити імена лише 24 бійців і командирів, які загинули влітку 1941 року (табл. 1). Троє з ідентифікованих були військовослужбовцями прикордонних військ.

Варто також зазначити, що предмети, знайдені під час експедиції, а це сотні одиниць, значно поповнили фондові зібрання місцевих музеїв, Центрального музею Державної прикордонної служби України та його дочірніх філій, що дало змогу створити як постійні, так і тимчасові експозиції, присвячені подіям у лісовому урочищі Зелена Брама влітку 1941 року.

Є в історії експедиції і кілька міжнародних сторінок, про які також варто наголосити. Під час пошуків поблизу села Копенкувате були виявлені останки уродженця села Судиловичі Дубровецького району Вітебської області молодшого сержанта 21-го кавалерійського полку Західного прикордонного округу Тимофія Морозова. Зго-

дом українські прикордонники передали своїм білоруським колегам прах молодшого сержанта Тимофія Морозова, який загинув 1941 р. поблизу лісового урочища Зелена брама, що на Кіровоградщині. Прощання з бійцем відбулося 4 червня 2018 р. саме на прикордонному меморіалі за присутності керівництва області, району, першого секретаря Посольства Республіки Білорусь Андрія Губкіна, а також представників товариства Червоного Хреста. А вже 6 червня 2018 р., вже на українсько-білоруському кордоні між пунктами пропуску «Нові Яриловичі» та «Нова Гута» відбулася урочиста церемонія передання останків прикордонника (Филь, О. 2018).

Підсумовуючи роботу науково-пошукової експедиції поблизу лісового урочища Зелена Брама, можна стверджувати, що вона є прикладом ко-

пійкою праці насамперед благодійної організації «Пошуковий загін «Зелена Брама» під керівництвом Анатолія Фартушного, пошуковців Леоніда Сидоренка, Леоніда Гоцула, Віктора Землянського, Віктора Потапенка, Віктора Тітенка та багатьох інших. За словами Леоніда Сидоренка, колишнього експерта-криміналіста, заступника начальника Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, підполковника міліції, а нині викладача правових дисциплін, дослідника солдатських медальйонів, документів та предметів часів Другої світової війни та члена благодійної організації «Пошуковий загін «Зелена Брама»», саме Державній прикордонній службі України належить першість серед силових структур України, що беруть активну участь у такій гуманітарній місії, як перепохован-

Таблиця 1

Список встановлених імен воїнів, похованих на прикордонному меморіалі біля н.п. Торговиця

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Дата поховання
1	Абієв Абдул	–	06.08.2017
2	Бурба Іван Афанасійович	1916	08.08.2017
3	Гайдуков Олексій Олексійович	1915	05.08.2006
4	Григор'єв Семен Григорович	1920	06.08.2011
5	Дружков Олексій Іванович	1921	06.08.2017
6	Єршов Іван Миколайович	–	06.08.2011
7	Ільєнко Сергій Михайлович	1917	06.08.2011
8	Кириченко Василь Андрійович	1920	08.08.2011
9	Кунцев Василь	–	06.08.2011
10	Латухін Костянтин Іванович	1920	06.08.2011
11	Лебедев	–	08.08.2018
12	Лонін Павло Михайлович	1921	06.08.2011
13	Мошун (Машин) Олександр Іванович	1919	06.08.2006
14	Мільго Володимир Федорович	1921	08.08.2018
15	Мірошніченко Степан Петрович	1897	06.08.2011
16	Османов Шакір Ісмаїлович	1919	06.08.2011
17	Пардоев Худайберди огли	1913	06.08.2011
18	Савченко Василь Євдокимович	1905	06.08.2006
19	Сардаров Григорій Артемович	1919	08.08.2017
20	Сєдих В'ячеслав Микитович	1919	08.08.2017
21	Сотніков Василь Миколайович	1919	06.08.2006
22	Сошенко Яків Григорович	1920	06.08.2011
23	Суботін Григорій Михайлович	1918	06.08.2011
24	Тамдієв Хамрі (Ховрі) Амірович	–	06.08.2011

ня останків військовослужбовців, що залишилися на полях Голованівського району.

Станом на грудень 2025 р. члени Благодійної організації «Пошуковий загін “Зелена Брама”» знайшли, ексгумували і передали на перепоховання 5 600 німецьких солдатів і офіцерів (по усій Україні), понад 500 радянських бійців та командирів (тільки по Зеленій Брамі). Зокрема, перепоховання здійснили у братських могилах населених пунктів Новоархангельськ, Торговиця, Копенкувате та Підвисоке. Анатолія Фартушного нагородили Почесною грамотою Ради ветеранів України, а предмети, здобуті під час пошуків, значно поповнили фонди низки музеїв України. Працівники Національного музею історії України у Другій світовій війні створили унікальні експозиції, використавши бойові знамена, знайдені у лісовому урочищі Зелена Брама (Солонець, А. 2014). Анатолій Фартушний і нині продовжує пошукову роботу, бере участь в обміні загиблих воїнів Другої світової війни, уродженців росії, на загиблих захисників України, які віддали життя за незалежність і свободу Батьківщини у 2022–2025 роках. Обміни відбулися у грудні 2024 та червні 2025 років. У результаті обміну до України було повернуто останки 20 захисників України.

Таким чином, прикордонний меморіальний комплекс поблизу населеного пункту Торговиця Новоархангельської селищної ради Голованівського району Кіровоградської області став не лише останнім прихистком для 541 військовослужбовця, а й центром зустрічей ветеранів-прикордонників та й просто місцем, де небайдужі мають можливість схилити голови у жалобі за тими, хто загинули у боротьбі з нацизмом. Меморіал учасникам боїв у Зеленій Брамі позначений у переліку туристичних об'єктів Новоархангельщини, про що свідчить коротка анотація: «Меморіал розміщений на краю лісового урочища “Полковниче” на автошляху М-30. Його було відкрито в серпні 2006 року, в пам'ять про прикордонників, загиблих під час боїв у Зеленій Брамі в серпні 1941 року. Меморіал складається із пам'ятного

знаку та братської могили полеглих воїнів Червоної армії. Навколо облаштована стоянка для легкового та вантажного автотранспорту. Неподалік православна капличка».

Висновки. Автори статті висвітлили результати науково-пошукової експедиції Державної прикордонної служби України влітку 2006 р. у лісовому масиві Зелена Брама. Визначено, що науково-пошукова експедиція була проведена у найкоротші строки і стала зразком не лише результативного пошуку останків воїнів, які загинули на теренах України під час Другої світової війни, а й успішним проєктом із перепоховання та меморіалізації. Автори статті акцентують увагу на тому, що саме захід з перепоховання та подальшої меморіалізації та музеєфікації об'єктів урочища Зелена Брама, проведений Державною прикордонною службою України влітку 2006 р., став потужною акцією з вшанування та збереження пам'яті воїнів, які віддали своє життя в боротьбі з нацизмом під час Другої світової війни, та викликав значний резонанс у суспільстві та науково-історичних колах. Це зумовило не лише активізацію дослідницької роботи зі встановлення обставин оточення двох армій Південного фронту, а й повернення з небуття імен воїнів, які загинули на Кіровоградській та Черкаській землі влітку 1941 року.

Окрім того, автори статті стверджують, що меморіалізація та музеєфікація можуть бути тісно пов'язані з роботою науково-пошукової експедиції. Акція Державної прикордонної служби України, проведена влітку 2006 р, не стала одноразовою, про що свідчить значна кількість перепоховань, здійснених протягом наступних років, а також відповідних наповнень музеїв України новими експонатами та інтересом дослідників до проблем, пов'язаних із науково-пошуковою роботою, а головне, зацікавленістю місцевих громад до проведення подібних акцій.

Подяка. Автори статті висловлюють вдячність за надані матеріали Леоніду Сидоренку та Валерію Вишневіському.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Боярский, В. (за заг. ред.). (2000). *На страже границь Отечества. Пограничные войска России в войнах и вооруженных конфликтах XX в.* (Т. 3). М.: Граница, 504 с.

Вишневіський, В. (2009). *Люди переднього краю*. Черкаси: ЦНТЕІ, 394 с.

Грицюк, В. & Фасольняк, Ю. Уманська оборонна операція (1941). URL: <https://tinyurl.com/bdedy5vd> [дата зверн.: 11.10.2025].

- Даценко, В. (2009). *Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945*. Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 304 с.
- Долматовский, Е. (1985). *Зеленая брама. Документальная легенда об одном из первых сражений Великой Отечественной войны*. М.: Издательство политической литературы, 319 с.
- Коваль, М. (1999). *Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)*. Київ: Альтернативи, 336 с.
- Козлов, В., Куролєнко, И., Брагин, Э. & Боровков, М. (1972). *Дозорные западных рубежей. Документальные очерки по истории войск Краснознаменного Западного округа*. Киев: Издательство политической литературы, 444 с.
- Кривошеев, Г. (за заг. ред.). (2009). *Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь*. М.: ООО «Издательский дом «Вече», 384 с.
- Маслов, К. (за заг. ред.). (2008). *Испытанные войной. Пограничные войска (1939–1945 гг.)*. М.: Издательство «Граница», 712 с.
- Поліщук, С. (2017). Уклін непереможеним. *Прикордонник України*. № 30 (5572). URL: <https://tinyurl.com/zdtx2tuj> [дата зверн.: 11.10.2025].
- Полулях, С. (2021). Після битви в Зеленій Брамі. URL: <https://tinyurl.com/3t8fkh9c> [дата зверн.: 11.10.2025].
- Сібуров, М., Филь, О. & Олійник, В. (2011). Пам'ять про честь. *Кордон*. № 5 (72).
- Солонець, А. (2014). Прапор невідомого артилерійського полку. До історії вексилологічного дослідження (за матеріалами фондової колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»). *Військово-історичний меридіан*. № 4 (6), с. 145–156.
- Филь, А. (2008). *О боях-пожарищах, о друзьях-товарищах...* Харьков: Издательский дом «Фактор», 200 с.
- Филь, О. (2018). Повернення з небуття. *Прикордонник України*. № 22 (5611). URL: https://dpsu.gov.ua/storage/file/pu_22_2018.pdf [дата зверн.: 11.10.2025].

REFERENCES

- Bojarskij, V. (ed.). (2000). *Na strazhe granic Otechestva. Pogranichnye vojska Rossii v vojnah i vooruzhennykh konfliktah XX v.* [Guarding the Borders of the Fatherland. Russian Border Troops in the Wars and Armed Conflicts of the 20th Century]. (Т. 3). М.: Granica, 504 s. [in Russian].
- Datsenko, V. (2009). *Shchob pamiataly. Kirovohradshchyna v roky Velykoi Vitczyznianoi viiny 1941–1945* [To be remembered. Kirovohrad region during the Great Patriotic War 1941–1945]. Kirovohrad: TOV «Імекс-ЛТД», 304 s. [in Ukrainian].
- Dolmatovskij, E. (1985). *Zelenaja brama. Dokumentalnaja legenda ob odnom iz pervykh srazhenij Velykoi Otechestvennoj vojny* [Green Gate. A documentary legend about one of the first battles of the Great Patriotic War]. М.: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 319 s. [in Russian].
- Fil, A. (2008). *O bojah-pozharishhah, o druzjah-tovarishhah...* [Of battles and fires, of friends and comrades...]. Harkov: Izdatelskij dom «Faktor», 200 s. [in Russian].
- Fyl, O. (2018). Povernennia z nebuttia [Return from oblivion]. *Prykordonnyk Ukrainy*. № 22 (5611). URL: https://dpsu.gov.ua/storage/file/pu_22_2018.pdf [Accessed: 11.10.2025]. [in Ukrainian].
- Hrytsiuk, V. & Fasolniak, Yu. *Umanska oboronna operatsiia (1941)*. URL: <https://tinyurl.com/bdedy5vd> [Accessed: 11.10.2025]. [in Ukrainian].
- Koval, M. (1999). *Ukraina v Druhii svitovii i Velykii Vitczyznianii viinakh (1939–1945 rr.)* [Ukraine in the Second World War and the Great Patriotic War (1939–1945)]. Kyiv: Alternatyvy, 336 s. [in Ukrainian].
- Kozlov, V., Kurolenko, I., Bragin, Je. & Borovkov, M. (1972). *Dozornye zapadnykh rubezhej. Dokumentalnye ocherki po istorii vojsk Krasnoznamenного Zapadного okruga* [Western Border Patrols. Documentary Essays on the History of the Troops of the Red Banner Western District]. Kiev: Izdatelstvo politicheskoy literatury, 444 s. [in Russian].
- Krivosheev, G. (ed.). (2009). *Velikaja Otechestvennaja bez grifa sekretnosti. Kniga poter* [The Great Patriotic War Unclassified: A Book of Losses]. М.: ООО «Издательский дом «Вече», 384 s. [in Russian].
- Maslov, K. (ed.). (2008). *Ispytannye vojnoj. Pogranichnye vojska (1939–1945 gg.)* [War-Tested. Border Troops (1939–1945)]. М.: Izdatelstvo «Granica», 712 s. [in Russian].

Polishchuk, S. (2017). Uklın neperemozhenym [Bow to the undefeated]. *Prykordonnyk Ukrainy*. № 30 (5572). URL: <https://tinyurl.com/zdtx2tyj> [Accessed: 11.10.2025]. [in Ukrainian].

Poluliakh, S. (2021). Pislia bytvy v Zelenii Brami [After the Battle of Green Gate]. URL: <https://tinyurl.com/3t8fkh9c> [Accessed: 11.10.2025]. [in Ukrainian].

Siburov, M., Fyl, O. & Oliinyk, V. (2011). Pamiat pro chest [Memory of honour]. *Kordon*. № 5 (72). [in Ukrainian].

Solonets, A. (2014). Prapor nevidomoho artyleriiskoho polku. Do istorii veksylolohichnoho doslidzhennia (za materialamy fondovoi koleksii Memorialnoho kompleksu «Natsionalnyi muzei istorii Velykoi Vitczyznianoi viiny 1941–1945 rokiv») [Flag of an Unknown Artillery Regiment. To the History of Vexillological Research (Based on Materials from the Fund Collection of the Memorial Complex “National Museum of the History of the Great Patriotic War of 1941–1945”)]. *Viiskovo-istorychnyi merydian*. № 4 (6), s. 145–156. [in Ukrainian].

Vyshnevskiy, V. (2009). *Liudy perednoho kraiu* [People of the front lines]. Cherkasy: TsNTEI, 394 s. [in Ukrainian].

Oleksandr FYL

PhD of Historical Sciences

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0662-8654>

Oleksandr UTKIN

Doctor of Historical Sciences, Professor

National Scientific Agricultural Library

of the National Academy of Agrarian Sciences

of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-001-9368-6002>

Valentyna NOVIKOVA

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6876-9508>

Andrii POHORIELOV

The National Defence University of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9210-4290>

ORGANIZATION OF THE MEMORIALIZATION OF THE VICTIMS OF THE SECOND WORLD WAR: BASED ON THE EXPERIENCE OF THE SCIENTIFIC RESEARCH EXPEDITION OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE IN THE GREEN GATE TRACT IN 2006

The article examines the organization of commemorative activities dedicated to the victims of the Second World War based on the experience of the scientific research expedition of the State Border Guard Service of Ukraine conducted in the Green Gate tract (Zelena Brama) (Kirovohrad region) in the summer of 2006.

The authors emphasize that the purpose of the expedition was to study and confirm the participation in the battles of soldiers of the Western Border District of the former Soviet Union who, in July–August 1941, together with the 6th and 12th Armies of the Southern Front, were encircled near Uman. During attempts to break out of the encirclement, a significant number of military personnel, including border guards, were killed.

The scientific research expedition of the State Border Guard Service of Ukraine, personally led by the First Deputy Head of the Service, Lieutenant General Mykhailo Koval, was aimed at locating the remains of the fallen soldiers and establishing their identities. The authors emphasize that the expedition was not a one-time initiative but rather a form of long-term memorial commemoration. Following the establishment of the border memorial and the reburial of 124 servicemen on August 5, 2006, the search and identification of the fallen continued.

In cooperation with members of the Charitable Organization “Search Detachment ‘Green Gate’”, the State Border Guard Service of Ukraine organized several additional expeditions aimed at locating the remains of soldiers and reburying them with military honours. Over the course of twenty years, the memorial complex received the remains of 541 soldiers, while experts succeeded in identifying the names of 24 individuals.

According to the authors, the expedition successfully carried out the tasks of searching for, reburying, and commemorating the victims of the war within a relatively short period of time, thereby fulfilling an important humanitarian and civilizational mission and reaffirming Ukraine’s commitment to European democratic values. The expedition conducted in the summer of 2006 also became an important factor in the broader process of rethinking the previous paradigm of remembering the Second World War.

Keywords: *scientific research expedition, memorialization, State Border Guard Service of Ukraine, Second World War, Zelena Brama.*

Стаття надійшла 16.01.2026

Стаття прийнята до друку 26.01.2026

Дмитро ВЕДЕНЕСЬВ

доктор історичних наук, професор

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8929-9875>

Електронна пошта: zastava67@i.ua

ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ МАЙБУТНІМ ОФЦЕРАМ: ПОЗИТИВНИЙ ДОСВІД ЛЬВІВСЬКИХ КОЛЕГ

Минулого року побачив світ і був упроваджений в освітній процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (далі – НАСВ) навчальний посібник «Історія озброєння та військової техніки»¹. Це новаторське навчальне видання розробив колектив кафедри історії інституту психологічної підтримки персоналу (начальник кафедри – відомий дослідник історії та теорії інформаційного протистояння, доктор історичних наук, професор, полковник Олесь Куцька). Видання орієнтоване насамперед на здобувачів другого (бакалаврського) рівня вищої освіти за вибірковою дисципліною «Історія озброєння та військової техніки» та здобувачів

¹ Куцька, О., Гулима, О., Сороківська-Обіход, А., Кмін, А., Вознюк, О., Плазова, Т., Казан, Е. & Обіход, М. (2025). *Історія озброєння та військової техніки: короткий курс*. Львів: НАСВ, 307 с.

третього (освітньої-наукового) рівня вищої освіти за вибірковою дисципліною «Історія розвитку озброєння та військової техніки у XX–XXI ст.».

Перш ніж охарактеризувати видання зазначимо, що науково-педагогічний склад НАСВ набув значного досвіду дослідження й викладання історії озброєння та військової техніки. Упродовж грудня 2022 – листопада 2025 рр. у закладі функціонувала кафедра воєнної історії факультету бойового застосування військ (з грудня 2025 р. її функції та дослідницькі напрями передані згаданій кафедрі історії). Працює науково-дослідна лабораторія (воєнно-історичних досліджень) наукового центру сухопутних військ. Воєнно-історична проблематика посідає помітне місце на шпальтах фахового видання «Військово-науковий вісник» (головний редактор – знаний дослідник історії військової авіації, доктор історичних наук, професор кафедри історії Андрій Харук). Щорічно заклад організовує і проводить Міжнародну науково-технічну конференцію «Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ»². Запроваджуються, наприклад, і спеціалізовані на вивченні певних високотехнологічних озброєнь наукові заходи – як-от щорічна науково-практична конференція «Безпilotна авіація у сучасній збройній боротьбі» Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба³.

² *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки Сухопутних військ: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції*. Львів, Україна, 14–15 травня 2025 р. Львів: НАСВ, 2025, 400 с.; Див. також: Веденесєв, Д. (2024). Інституалізація воєнно-історичного дослідження російсько-української війни (у Збройних Силах України). (Ред. В. Ільницький & М. Галів). *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. (Т. II). Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», с. 29–32.

³ Див. наприклад: *Безпilotна авіація у сучасній збройній боротьбі: Тези доповідей другої науково-практичної конференції інженерно-авіаційного факультету Харківського національного універси-*

У 2023–2024 рр. кафедра воєнної історії НАСВ розробила робочу програму навчальної дисципліни «Історія озброєння та військової техніки»⁴ для спеціалізацій «Морально-психологічне забезпечення у підрозділах, на кораблях (за видами Збройних Сил)» та «Військова культурологія», а також «Управління діями підрозділів механізованих військ», «Управління діями підрозділів танкових військ», «Управління діями підрозділів артилерії», «Управління діями інженерних підрозділів військ (сил)», «Озброєння та техніка інженерних військ», «Комплекси, прилади та пристрої артилерійської розвідки», «Системи та пристрої ракетних комплексів».

За задумом розробників, засвоєння дисципліни сприятиме формуванню у військовослужбовців достатнього рівня розуміння форм і способів застосування військ у визначних битвах, війнах та збройних конфліктах, усвідомленню ролі людини і техніки у розвитку способів збройної боротьби. Окрім належного знання власне історії війн і воєнного мистецтва, майбутні офіцери мають розуміти взаємозалежність тактики дій від розвитку озброєння та військової техніки, перспективних напрямів розвитку збройної боротьби сучасності.

Передбачалося, що матеріал навчальної дисципліни дасть змогу збагатити знання здобувачів освіти історичними прикладами практичного застосування родів військ сухопутних військ під час бойових дій, акцентуючи на основних формах збройної боротьби, та водночас сформує підґрунтя для самостійного прогнозування їх розвитку в майбутньому. При цьому тематика навчальних тем курсу та логічна послідовність їх вивчення мала зосереджуватися на сучасних війнах та конфліктах (другої половини ХХ – початку ХХІ ст.) із коротким оглядом періоду давньої та нової історії війн та воєнного мистецтва. Водночас розробники слушно передбачили навчальні настанови щодо впровадження отриманих знань у професійній діяльності офіцера. Була рекомендована і розлога сучасна воєнно-історична, історико-технічна бібліографія.

Варто зазначити, що курс та навчальний посібник стануть у нагоді й іншим вищим військовим закладам освіти. Так, у Національному університеті оборони України з 2024 р. розгорнуто

тету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. Харків, Україна, 5 грудня 2024 р. Харків: ХНУПС, 2024, 192 с.

⁴ Куцька, О., Вознюк, О. & Плазова, Т. (2024). *Робоча навчальна програма «Історія озброєння та військової техніки»*. Львів: НАСВ, 48 с.

підготовку фахових військових істориків за освітньо-професійною програмою «Воєнна історія» магістерського рівня вищої освіти (спеціальність К6 Забезпечення військ (сил); спеціалізація – Організація воєнно-історичної роботи у військах (силах); освітня кваліфікація магістр забезпечення військ (сил) з організації воєнно-історичної роботи у військах (силах). Як вибіркова дисципліна слухачам пропонується курс «Історія розвитку озброєння і військової техніки»⁵.

У цілому, розроблення навчально-методичних документів і впровадження самого курсу заклало концептуальну й структурно-логічну основу згаданого навчального посібника у НАСВ. Можна лише погодитися із авторами, що еволюція засобів збройної боротьби, яка спостерігається у сучасних локальних та регіональних конфліктах, зумовлює гостру потребу в систематизації знань про генезис військової техніки та озброєння. Додамо, що важливим, із погляду актуалізації змісту навчання, наближення його до потреб підготовки командних кадрів, видасться ознайомлення здобувачів освіти саме із новітніми військово-технологічними новинками, досвідом їх бойового застосування у триваючій російсько-українській війні. Остання ж являє собою синтез «бронемеханізованих» війн 4-го покоління з окремими елементами війн 6-го покоління (дистанційних, високотехнологічних, що ведуться одночасно у різних середовищах), і спонукає до перегляду багатьох, здавалося б, непорушних уявлень сучасної військової науки і воєнного мистецтва.

Рецензоване видання має логічну будову, що охоплює шлях людства від примітивних засобів ураження до поширення інтелектуальних систем сучасності. Так, розділи 1–2 закладають фундамент розуміння класичної військової справи. Авторам вдалось лаконічно, але змістовно простежити перехід від епохи холодної зброї до революційних змін, спричинених упровадженням пороху та вогнепальних систем. Розділ 3 присвячений бронетанковій техніці, що є критично важливим для розуміння доктрини застосування танкових й механізованих військ у війнах ХХ–

⁵ Освітньо-професійна програма «Воєнна історія» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Київ : НУОУ, 2024. 20 с. URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/project_onp_vi_254_2024_1.pdf; Див. також: Сегеда, С., Веденєєв, Д. & Левченко, С. (2024). *Формування воєнно-наукової історіографії повномасштабної російсько-української війни*. (Ред. А. Киридон). *Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024 рр.)*. *Стратегії репрезентації*. Київ: «Енциклопедичне видавництво», с. 20–26.

XXI століть. Розділи 4–5 висвітлюють історію запальної зброї та засобів масового ураження. Важливо, що автори акцентують увагу не лише на технічних описах, а й на еволюції засобів захисту. Особливу наукову та пізнавальну цінність мають розділи 6–8. Розгляд керованої, високоточної зброї та систем на нових фізичних принципах відповідає вимогам сучасного технологічного укладу. Включення до посібника розділу про автономні дрони та дистанційно керовані апарати є безумовною перевагою видання, оскільки саме ці засоби визначають характер сучасної мережецентричної війни. Водночас до рекомендованої літератури доцільно було б включити численні публікації у відкритих воєнно-наукових періодичних виданнях України, де підвищена увага нині приділяється розвитку безпілотних та роботизованих систем, досвіду їх бойового застосування.

Характерною рисою посібника є свідомо відмова авторів від надмірної деталізації у висвітленні тактико-технічних характеристик окремих зразків озброєння та військової техніки. Натомість основна увага слушно зосереджена на історичній спадковості та закономірностях розвитку військових технологій. Такий підхід дає змогу читачеві зрозуміти, які саме стратегічні та тактичні переваги надавало впровадження нових засобів арміям на полі бою. Автори переконливо демонструють, як технологічні прориви змінювали зміст воєнного мистецтва, характер воєнних кампаній, впливаючи на мобільність, вогневу міць та живучість військ тощо. Звісно, рецензоване видання є радше посібником для загального ознайомлення з еволюцією озброєння та військової техніки, аніж вузькоспеціалізованою технічною літературою, що робить його доступним для широкого кола здобувачів освіти, які вивчають воєнну історію та загальні основи будівництва збройних сил.

Посібник відрізняється чіткістю дефініцій, логічною послідовністю викладу матеріалу та відповідністю навчальним програмам підготовки військових кадрів. Думається, це далеко не остання редакція подібного видання, а співробітники кафедри історії подали корисний науково-методичний зразок підготовки навчальних видань воєнно-історичного циклу.

Окремо необхідно зазначити, що колектив кафедри, по суті, веде системне розроблення й впровадження в освітній процес комплексу ексклюзивних навчальних воєнно-історичних видань, особливістю яких є аналіз воєнного мистецтва, форм і методів ведення бойових дій, повчальних для сучасного командира тактичної ланки бойових

прикладів (епізодів) за досвідом війн і воєнних конфліктів кінця XX – першої чверті XXI століть. У цьому відношенні солідною навчальною розробкою продуктивного кафедрального колективу полковника О. Куцької та інших науковців закладу став посібник «Війни та воєнне мистецтво початку XXI століття»⁶. У ньому піддано воєнно-історичному та військово-спеціальному аналізу кілька десятків війн, конфліктів, їх повчальних епізодів з 1984 до 2022 року включно (включаючи воєнні конфлікти на пострадянському просторі).

Високої оцінки заслуговує навчальний посібник «Ведення бойових дій в особливих умовах (історичні приклади)», який розкриває сучасні вимоги до ведення бойових дій в особливих умовах (географічних, погодних) та містить численні історичні приклади боїв та операцій у населених пунктах, у горах, взимку, вночі, у пустелі, лісі, на узбережжі та при подоланні водної перешкоди. Особливістю викладення матеріалу є поєднання вимог до тактики ведення бою в особливих умовах (перший пункт кожного розділу) та висвітлення різноманітних за видами та способами застосування військ історичних прикладів від Другої світової війни і до першої чверті XXI ст. (другий пункт кожного розділу). Звертає на себе увагу те, що автори поклали в основу праці не тільки наукову літературу, а й вивчили й ввели в обіг солідне коло зарубіжної літератури щодо бойових дій іноземних армій у локальних війнах нашого історичного часу⁷.

Підсумовуючи, варто звернути увагу на те, що плідні результати науково-педагогічної діяльності воєнних істориків Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у царині підготовки навчальної воєнно-історичної літератури наочно демонструють переваги стилю роботи, що поєднує неперервну дослідницьку роботу самих викладачів, оперативне впровадження її результатів в освітній процес, творче розуміння тих сучасних військово-професійних вимог до знань і навичок командира, здобуттю яких сприяє адаптоване вивчення історії війн і воєнного мистецтва, інших напрямів воєнно-історичної науки.

Рецензія надійшла 26.01.2026

⁶ Куцька, О., Марченко, Я., Роговський, С. & Казан, Е. (2022). *Війни та воєнне мистецтво початку XXI століття*. Львів: НАСВ, 276 с.

⁷ Ткачук, П., Куцька, О., Роговський, С., Казан, Е. & Волков, М. (2020). *Ведення бойових дій в особливих умовах (історичні приклади)*. Львів: НАСВ, 326 с.

Сергій СЕГЕДА

доктор історичних наук, професор

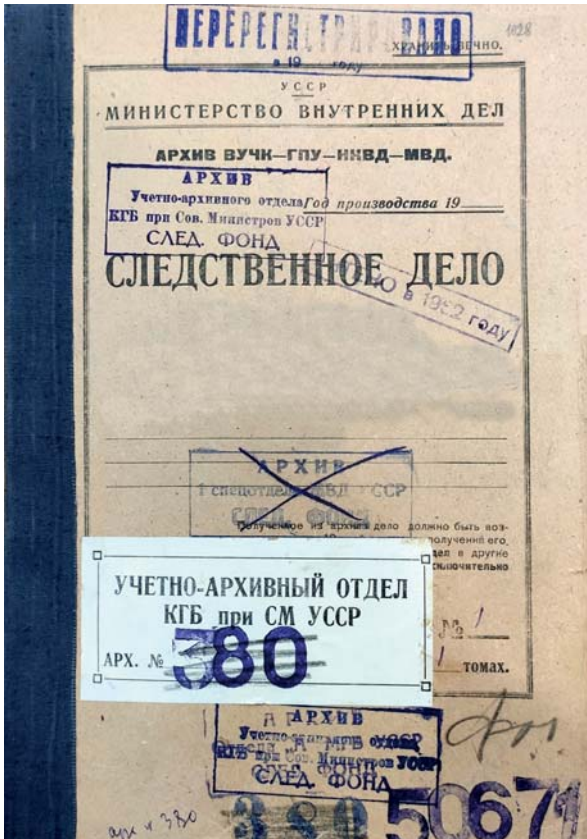
Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7763-1324>

Електронна пошта: voyen_ist@ukr.net

ПОВСТАНЦІ ХОЛОДНОГО ЯРУ: БОРОТЬБА І ДОЛЯ МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ¹

Національно-визвольний рух 1917–1921 рр. в Україні породив низку регіональних осередків збройного спротиву, вогнищ повстанського руху, серед яких особливе місце посідають повстанські формування історико-географічного Холодного Яру. Ця власна назва є не лише топографічною локацією в лісовому масиві Чигиринщини (Черкаська область), а знаменна як організоване воєнно-політичне явище й бойова організація – один із провідних символів незламності українського повстанства. У 1919–1922 рр. тут сформувалася мережа повстанських загонів, що діяли під гаслами оборони української державності та підтримки Української Народної Республіки. Організаційне ядро руху становили отамани та старшини, серед яких провідну роль відігравали брати Чучупаки: Василь (1895–1920) – Головний отаман

Холодного Яру, Петро (1893–1920) – начальник штабу полку гайдамаків Холодного Яру, Олекса та Дем'ян – отамани. Холодноярська організація постає як своєрідна регіональна військово-політична система з елементами самоврядування, мобілізації, розвідки й дисциплінарної практики, що поєднувала традиційні козацькі уявлення з модерними формами організації іррегулярної збройної боротьби.

Джерельною основою рецензованого науково-документального видання «Збірник документів і матеріалів архівно-кримінальних справ амністованих повстанців Холодного Яру (1918–1922)» стали матеріали фонду 263 Центрального державного архіву громадських об'єднань і українці, де зберігаються архівні кримінальні справи учасників повстанського руху, амністованих радянською владою у 1921 році. Ці документи були породжені оперативною та бойовою діяльністю органів державної безпеки (Всеукраїнської надзвичайної комісії, Державного політичного управління радянської України, їх регіональними органами) та інших силових структур УСРР.

Архівні справи містять такі типи документів, як протоколи допитів, агентурні донесення, обвинувальні висновки, матеріали судових розглядів і відомості про застосування амністії, що дає змогу реконструювати структуру повстанських осередків, механізми підпілля та логіку радянських контрповстанських заходів.

Виявлення, систематизація й уведення до наукового обігу значної частини цих джерел (більше 100 документів) пов'язані з дослідницькою діяльністю полковника Дмитра Фурманчука, ад'юнкта Національного університету оборони України, який виступив упорядником збірника документів і матеріалів.

¹ Фурманчук, Д. (уклад.). (2025). *Збірник документів і матеріалів архівно-кримінальних справ амністованих повстанців Холодного Яру (1918–1922)*. Київ: Український інститут воєнної історії; ЦП «Компринт», 208 с.

Документальне видання, беззаперечно, істотно доповнить джерельну базу, відкриє нові імена для сучасних студій «Холодноярського феномена» українського повстанства. Зокрема, матеріали збірника дадуть змогу перейти від міфологізованого образу Холодного Яру до документально верифікованої реконструкції організаційної та бойової діяльності повстанських формувань.

Справді, Д. Фуманчуку як воєнному історичу й досліднику повстанства поталанило відшукати такі архівні справи. Збірник уперше комплексно вводить у науковий обіг документи справ на амністованих повстанців. Це, до слова, ілюструє суперечливість самої «політики амністування» противників радянського ладу, адже декларації «примирення» поєднувалися з провокаціями, повторними арештами, засланнями і стратами.

Важливо, що упорядник відразу задає джерелознавчу рамку: документи подано з максимальним збереженням стилю оригіналів, а російськомовні матеріали перекладено українською. Для такого корпусу джерел це принципово: канцелярська інтонація протоколу і «письмо влади» є частиною насильства, але водночас саме вони дають змогу відстежити, де закінчується голос допитуваного і починається друкарська машинка слідчого.

Документи розкривають внутрішню структуру збройних формувань повстанців (організаційний, інформаційний, військовий, господарський відділи) та її реорганізацію (зокрема, для подолання деструктивних проявів – сумнозвісної «отаманщини» і анархічності). Документи свідчать, що майже всі повстанські загони «Центральної України» визнавали Окружний холодноярський повстанком і виконували його накази.

Новаційність й інтерес для дослідників становлять протоколи допитів, анкети, автобіографії, службові довідки, супровідні папери та добірки із конкретних справ, де Холодний Яр постає не лише як осередок селянського збройного опору, а й як керівний центр із функціональною структурою. В одному з ключових свідчень подано склад та структуру відразу трьох повстанкомів і навіть правила визначення представництва від загонів та волостей.

Попри «казонну» мову, бюрократичні документи репресивного апарату показують, як формувався соціальний портрет повстанця, як фіксувались особисті зв'язки повстанців, як вибудовувалась доказова конструкція звинувачень противників радянської влади. Звісно, джерела репресивного походження потрібно вивчати кри-

тично: у протоколах допитів прослідковується тиск слідчих, канцелярська диктовка та шаблонізація й фабрикація «зізнань», а «амністія» 1921 р. стала не так актом «прощення», скільки інструментом контролю (легалізація підпілля, облік, збір інформації, керуваність і насамкінець репресії та фізичне знищення чи репресування, у т.ч. у період «Великого терору» 1937–1938 рр.).

Композиційно збірник має структуру своєрідного «досьє»: після передмови йде послідовний масив архівно-кримінальних справ конкретних осіб, далі – окремі блоки «Інші документи». У справах «Федора Носенка», «Семена Колбасенка», «Сергія Вихреста» постають маловідомі імена повстанців Холодного Яру, але саме там у вчинках цих осіб вбачаються чинники і «механізми» стійкості та незламності Холодноярської організації. У науковій праці на кожен справу є qr-код із посиланням на інтернет-ресурс Державної архівної служби України «Український мартиролог ХХ ст.».

Разом із упорядкованими матеріалами справ, пов'язаними із допитами низки провідних учасників руху, частково висвітлена «Автобіографія Рубана Олександра Михайловича» (у дійсності Федька Михайла Андрійовича 30.08.1894 р.н., студента, вчителя, колишнього боротьбиста, військового комісара Переяслава, повстанського отамана, командира загону (до 800 осіб), прапорщика, емігранта, амністованого у серпні 1921 р., а потім арештованого). Уповноважені ВУЧК класифікували його як члена «Окружного (Холодноярського) повстанського комітету» разом з отаманами Панченком та Колбасенком. Це дає змогу стверджувати, що російсько-радянські спецслужби розглядали повстанські осередки Переяславщини та Холодного Яру як єдину скоординовану мережу, яку ліквідували, зокрема, завдяки свідченням таких «розкайних» отаманів, як Рубан. Очевидно, що більшовики настільки були просякнуті страхом перед Холодним Яром, що почали гіпотетично приписувати їх до цього спротиву. Це дає змогу читачеві прослідкувати і життєву траєкторію окремої людини, і механізм творення репресивної справи, і повторювані прийоми, якими ці справи «збиралися» в систему розгрому повстанського руху та переслідування учасників.

Одна з позитивних сторін видання – документальна насиченість для дослідження організаційної та бойової діяльності збройних формувань Холодного Яру. У свідченнях зафіксовано не лише персоналії, а й «анатомію» підрозділу:

холодноярська бригада, зокрема, описується як структура з чотирьох куренів, кінної, кулеметної і комендантської сотень; вказано орієнтовну чисельність (близько 2 000 козаків при 25–30 старшинах) і навіть підстави дисциплінарної практики – інструкція, затверджена Повстанкомом тощо.

Разом з цим, у впорядкованих документах чітко окреслений поділ функцій між Повстанкомом і штабом: політична лінія та військове управління виокремлені, а сама організація штабу мотивується «антиотаманською» логікою («щоб уникнути отаманщини»). Це той випадок, коли слідчий документ, створений для звинувачення, мимоволі зберігає цінну воєнно-історичну інформацію.

Окремої уваги заслуговують речові й візуальні факти організованого військово-політичного організму холодноярців. У збірнику відтворено бланки з відтиском печатки «Отаман Гайдамаків Холодного Яру У.Н.Р.» (вказано кількість вилучених бланків і контекст їх походження). Такі матеріали працюють не як «ілюстрації», а як доказ існування підпільного діловодства та символічної мови влади, без яких немислима довготривала координація.

Показові й «дрібні» деталі внутрішнього життя. Свідчення Олександра Торопа демонструють, як мовна компетенція могла ставати практичним важелем: його включили до складу Повстанкому секретарем «як того, хто володіє українською мовою». У таких місцях збірник дає матеріал для мікроісторії – без романтизації, зате з наочною точністю.

Разом з тим, упорядник підкреслює межі надійності цього масиву. У післямові прямо сказано, що з протоколів складається враження запису «під диктовку слідчого» канцелярською мовою, нехарактерною для селян. Фіксуються й випадки, коли амністовані брали на себе провину за дії цілих загонів – імовірно під фізичним або психологічним тиском. Це потрібне застереження для будь-якої подальшої реконструкції: документ тут одночасно і джерело, і артефакт репресивної процедури.

Післямова окреслює й ширший висновок, що зшиває корпус: кампанія «амністії» 1921 р. трактується як тактичний інструмент ВУНК для легалізації підпілля й обліку, здобуття розвідданих та «відкладених репресій», коли «довідки про амністію» пізніше ставали підставою для повторних арештів. На цьому тлі збірник виходить за рамки локальної історії й стає джерельною базою для

вивчення оперативних практик радянських спецслужб проти повстансько-партизанського руху.

Дискусійним, але симптоматичним виглядає включення «цифрової реконструкції типового вершника-повстанця», створеної штучним інтелектом, генеративними мережами на основі описів зі справ. У науковому сенсі це, звісно, не доказ, а спосіб комунікації із читачем. Однак він доречний саме як маркер: документальний корпус здатен породжувати не лише цитату, а й образ, і з ним потрібно працювати обережно.

Утім, із суто археографічного погляду видання місцями бракує щільнішого коментаря до документів: короткі довідки про генезу кожної справи, дату й місце складання протоколів, службову належність авторів, а також уніфіковані архівні реквізити (повний шифр, граничні аркуші тощо) зробили б корпус документів ще прозорішим для перевірки й повторного використання. Там, де упорядник позначає втрати аркушів або обриви тексту, це відкриває питання про ступінь репрезентативності конкретного фрагмента й потребує хоча б мінімального орієнтира: що саме випало і чи є паралельні копії/дублети у справі.

Другий момент стосується перекладу та візуалізації. Оскільки частина матеріалів перекладена українською, корисно було б системно маркувати мову оригіналу і, принаймні, у ключових місцях давати паралельні уривки або факсиміле: це знімає суперечки навколо термінів і дає змогу читачеві почути процесуальний стиль у первинній формі. Те ж саме стосується й експериментальної «цифрової реконструкції»: як ілюстрація вона працює, але для академічної доброчесності варто додати коротку методичну примітку (які саме описові ознаки взято з протоколів, що є припущенням художника тощо).

Підсумовуючи, збірник Д. Фурманчука є цінним поповненням джерельної бази історії Холодного Яру та повстанського руху загалом. Його головна перевага полягає у поєднанні персонального виміру з реконструкцією організаційних механізмів творення та діяльності повстанського руху. Публікація такого корпусу документів – необхідна умова для підготовки істинної, не міфологізованої історії спротиву. Сьогодні оприлюднення цих документів – це крок до відновлення історичної справедливості й водночас нагадування, що державність без пам'яті про жертв репресій приречена знову зіткнутися з примарами минулого.

Рецензія надійшла 17.12.2025

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

Кожна надіслана стаття має містити таку інформацію:

Шифр УДК (обов'язково)

DOI:

Ім'я та прізвище автора

науковий ступінь, вчене звання, посада

Місце роботи; місто, країна (у дужках)

(усі відомості наводяться у називному відмінку українською мовою)

ORCID, електронна пошта, номер телефону

Наприклад:

УДК: 94(477)

DOI:

Микола Заболотний

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії,

Харківський національний університет

Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

(Харків, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

Електронна пошта: mz@gmail.com,

Номер телефону: +380960000000

НАЗВА СТАТТІ (українською мовою)

Анотація українською мовою (до 600–800 знаків з пробілами).

Ключові слова українською мовою (від 5 до 8).

Текст статті

постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;

формулювання мети статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Статті оформлюються за науковим стилем Harvard Referencing style. Втім, з урахуванням вимог наукометричних баз Scopus і Web of Science, вихідні дані архівних і музейних джерел включаються не до загального списку використаних матеріалів, а до підрядкових посилань в кінці сторінки та оформлюються відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне Посилання. Загальні положення та правила складання» К.: УкрНДНЦ, 2016. С. 13–15.

Наприклад:

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА:

Підрядкове посилання у кінці сторінки
(у тексті нумерацію посилань застосовувати наскрізь):

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 12 (назва документу зі справи). Арк. 25.
2. ЦДАВО України. Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 12 (назва документу зі справи). Арк. 27.
3. Державний Архів Львівської області (далі — ДАЛО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 70 (назва документу зі справи). Арк. 30.
4. ДАЛО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 70 (назва документу зі справи). Арк. 32.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

(в алфавітному порядку та їх посилання в тексті)

Наприклад:

Державний документ:

Посилання в тексті:

(Аналітична доповідь. 2018, с. 159).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 1):

Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». (2018). Київ: НІСД, 1316 с.

Електронні ресурси (без автора):

Посилання в тексті:

(В Міністерстві оборони України буде створено Раду волонтерів. 2014).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 4):

В Міністерстві оборони України буде створено Раду волонтерів. (2014). URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2014/10/02/v-ministerstvi-oboroni-ukraini-bude-stvoreno-rad-volonteriv-general-polkovnik-valerij-geletej> [дата зверн.: 11.11.2020].

Електронні ресурси (з автором):

Посилання в тексті:

(Матяш, М. 2017).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 12):

Матяш, М. (2017). Одним із найбільш значущих результатів Революції Гідності стало виникнення волонтерського руху. Укрінформ, 14 жовтня 2017 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalnee-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html> [дата зверн.: 11.11.2020].

Кандидатська дисертація:

Посилання в тексті:

(Вашкович, В. В. 2018, с. 140).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 5):

Вашкович, В. В. (2018). *Купецтво Харківської губернії (друга половина XIX — початок XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 — Історія України. Харків, 220 с.*

Автореферат дисертації:

Посилання в тексті:

(Волониць, В. С. 2007, с. 15).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 6):

Волониць, В. С. (2007). *Торговельно-комерційна діяльність греків-купців в Україні (середина XVII — XIX ст.)* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 — Історія України). Донецьк, 20 с.

Стаття в журналі з DOI:

Посилання в тексті:

(Новікова, В. Г. 2019, с. 39).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 13):

Новікова, В. Г. (2019). Місце та роль жінок у волонтерському русі в період проведення АТО (2014–2018). *Воєнно-історичний вісник*. № 2 (32), с. 38–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.33099/2707-1383-2019-32-2-38-50>.

Стаття в журналі без DOI:

Посилання в тексті:

(Гозуватенко, С. П. 2015, с. 68).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 8):

Гозуватенко, С. П. (2015). Постать генерала Михайла Омелянович-Павленка за оцінками його сучасників. *Воєнно-історичний вісник*. № 1 (15), с. 64–71.

Матеріали конференцій:

Посилання в тексті:

(Пастернак, О. Д. 2020, с. 104–105).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 14):

Пастернак, О. Д. (2020). Трагедія Бабиного Яру у фокусі музейних джерел. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива: Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ, Україна, 27 листопада 2020 р. Київ: НУОУ, с. 104–105.

Закон України:

Посилання в тексті:

(Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності. 2015).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 15):

Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності: Закон України від 05.03.2015 р. № 246-VIII. (2015). *Відомості Верховної Ради України*. № 22. Ст. 146.

КНИГИ:

Один автор:

Посилання в тексті:

(Грицюк, В. М. 2010, с. 60).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 10):

Грицюк, В. М. (2010). *Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України*. Київ: НАН України. Інститут історії України, 150 с.

Два автори:

Посилання в тексті:

(Веденєєв, Д. В. & Биструхін, Г. С. 2006, с. 24).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 7):

Веденєєв, Д. В. & Биструхін, Г. С. (2006). *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945)*. Київ: Генеза, 408 с.

Від трьох до шести авторів:

Посилання в тексті:

(Шуст, Р. М., Крижанівський, А. Л., Целуйко, О. П., Швець, В. Є., Вовчак, О. Д. & Комаринська, З. М. 2011, с. 125).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 23):

Шуст, Р. М., Крижанівський, А. Л., Целуйко, О. П., Швець, В. Є., Вовчак, О. Д. & Комаринська, З. М. (2011). *Гроші України*. Київ: УБС НБУ; Харків: ТОВ «Видавництво “Фоліо”», 502 с.

Багатотомне видання:

Посилання в тексті:

(Смолій, В. А. (ред.). 2011, с. 244).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 17):

Смолій, В. А. (ред.). (2011). *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження* (в 2 т., Т. 1). Київ: Ніка-Центр, 696 с.

Редактор (без автора):

Посилання в тексті:

(Станко, В. Н. (голов. ред.). 2002, с. 315).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 18):

Станко, В. Н. (голов. ред.). (2002). *Історія Одеси*. Одеса, 560 с.

Редактор і керівник авторського колективу:

Посилання в тексті:

(Сиротенко, А. М. (за заг. ред.). 2020, с. 120).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 19):

Сиротенко, А. М. (за заг. ред.). (2020). *Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: монографія*. Колектив авторів. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 176 с.

Без автора (або ред. колегія):

Посилання в тексті:

(Смолій, В. А. (ред.). 2011, с. 318).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 16):

Смолій, В. А. (ред.). (2011). *Нариси історії української революції 1917–1921 років* (кн. 1). Київ: НВП «Видавництво “Наукова думка”» НАН України, 390 с.

Упорядники:

Посилання в тексті:

(Голько, О., Тучак, О. & Халак, Н. (упоряд.). 2014, с. 78).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 9):

Голько, О., Тучак, О. & Халак, Н. (упоряд.). (2014). *Українські жертви Волині 1938–1944 рр. у картах і таблицях. Володимир-Волинський район*. Львів, 96 с.

Автор і перекладач:

Посилання в тексті:

(Зомбарт, В. 2003, с. 68).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 11):

Зомбарт, В. (2003). *Євреї и хозяйственная жизнь*: авториз. перевод с немецкого Г. Гросман (ред. пер.). Київ: МАУП, 229 с.

Перевидання:

Посилання в тексті:

(Бойко, О. Д. 2014, с. 125–127).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 2):

Бойко, О. Д. (2014). *Історія України: Навчальний посібник* (5-е вид., доп.). Київ: Академвидав, 720 с.

Частина книги:

Посилання в тексті:

(Шевченко, В. В. 2011, с. 630).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 22):

Шевченко, В. В. (2011). Розвиток галузей промисловості. (Ред. В. А. Смолій). *Економічна історія України: Історико-економічне дослідження* (в 2 т. Т. 1). Київ: Ніка-Центр, с. 626–632.

Стаття в збірнику наукових праць (один автор):

Посилання в тексті:

(Боровой, С. Я. 1982, с. 162).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 3):

Боровой, С. Я. (1982). Особливості формування населення міст Південної України в дореформений період. *Історія народного господарства та економічної думки Української РСР*. № 16, с. 63–68.

Стаття в збірнику наукових праць (двох і більше авторів):

Посилання в тексті:

(Шамрай, В. О. & Ольховський, М. А. 2015, с. 141).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 20):

Шамрай, В. О. & Ольховський, М. А. (2015). Сучасний стан офіційного визнання волонтерської діяльності в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 4 (81), с. 139–144.

Посилання в тексті:

(Shchipsanskiy, P., Savchenko, V., Martyniuk, O. & Kostiuk, I. 2020, pp. 1302–1308).

В списку використаних джерел і літератури (див. у References позицію 21):

Shchipsanskiy, P., Savchenko, V., Martyniuk, O. & Kostiuk, I. (2020). Air defense planning from an impact of a group of unmanned aerial vehicles based on multi-agent modeling. *International Journal of Emerging Trends in Engineering Research*. Vol. 8. No. 4. pp. 1302–1308.

REFERENCES

(Транслітерований латиницею список використаних джерел і літератури
у тому порядку, що й в основному списку).

В квадратних дужках додається переклад назви книги чи статті англійською мовою. Вказується також мова оригіналу, наприклад: [in Ukrainian]; [in English], а не країну походження публікації [in USA]; або [in English] чи [in French], а не [in Canada]. **Увага!** Для видань, які мають офіційну назву англійською, наводиться саме вона.

Тексти українською мовою транслітеруються згідно з Постановою Кабміну України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (<https://slovnuk.ua/translit.php>).

Тексти російською мовою — за системою Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

REFERENCES

Analitichna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2018 rotsi” (2018). [Analytical Report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine “On the Internal and External Situation of Ukraine in 2018”]. Kyiv: NISS, 1316 s. [in Ukrainian].

Boiko, O. D. (2014). *Istoriia Ukrainy: Navchal'nyj posibnyk* [History of Ukraine: Textbook] (5th ed.). Kyiv: Akademvydav, 720 s. [in Ukrainian].

Borovoi, S. Ya. (1982). Osoblyvosti formuvannia naseleння mist Pivdennoi Ukrainy v doreformeniy period [Features of population formation in the cities of Southern Ukraine in the pre-reform period]. *Istoriia narodnoho gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrain's'koi RSR*. № 16, s. 63–68. [in Ukrainian].

V Ministerstvi oborony Ukrainy bude stvoreno Radu volonteriv. (2014). [A Council of Volunteers will be established in the Ministry of Defense of Ukraine]. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2014/10/02/v-ministerstvi-oboroni-ukraini-bude-stvoreno-radu-volonteriv-general-polkovnik-valerij-geletej> [Accessed: 11.11.2020]. [in Ukrainian].

Vashkovych, V. V. (2018). *Kupetstvo Kharkivs'koi hubernii (druha polovyna XIX — pochatok XX st.)* [Merchants of Kharkiv province (the second half of 19th — beginning of 20th century)]. (Candidate's thesis). Kharkiv, 220 s. [in Ukrainian].

Volonyts, V. S. (2007). *Torhovel'no-komertsijna diial'nist' hrekiv-kuptsiv v Ukraini (seredyna XVII–XIX st.)* [Trade and Commerce of the Greek Merchants in Ukraine (middle of XVII–XIX)] (Extended abstract of Candidate's thesis). Donetsk, 20 s. [in Ukrainian].

Vyedyenyeyev, D. V. & Bystrukhin, H. S. (2006). *Mech i tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrayinskykh natsionalistiv ta UPA (1920–1945)*. [Sword and trident. Intelligence and counterintelligence of the movement of Ukrainian nationalists and the UPA (1920–1945)]. Kyiv: Geneza, 408 c. [in Ukrainian].

Hozuvatenko, S. P. (2015). Postat henerala Mykhaila Omelianovych-Pavlenka za otsinkamy yoho suchasnykiv [The figure of General Mikhail Omelyanovich-Pavlenko according to his contemporaries]. *Voiенно-istorychnyi visnyk*. № 1 (15), s. 64–71. [in Ukrainian].

Holko, O., Tuchak, O. & Khalak, N. (comps.). (2014). *Ukrains'ki zhertvy Volyni 1938–1944 pp. u kartakh i tablytsiakh. Volodymyr-Volyns'kyj rajon* [Ukrainian victims of Volhynia 1938–1944 in maps and tables. Volodymyr-Volynskyi district]. Lviv, 96 s. [in Ukrainian].

Hrytsyuk, V. M. (2010). *Stratehichni ta frontovi operatsiyi Velykoyi Vitshyznyanoyi viyny na terytoriyi Ukrayiny* [Strategic and frontline operations of the Great Patriotic War on the territory of Ukraine]. Kyiv: NAN Ukrayiny. In-t istoriyi Ukrayiny, 150 c. [in Ukrainian].

Zombart, V. (2003). *Evrei i xozyajstvennaya zhizn'* [Jews and economic life]: avtoriz. per. s nem. (G. Grosman, Trans.). Kyiv: MAUP, 229 s. [in Russian].

Matiash, M. (2017). Odnym iz naibilsh znachushchykh rezultativ Revoliutsii Hidnosti stalo vynyknennia volonterskoho rukhu [One of the most significant results of the Revolution of Dignity was the emergence of the volunteer movement]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html> [Accessed: 11.11.2020]. [in Ukrainian].

Novikova, V. H. (2019). Mistse ta rol zhinok u volonterskomu rusi v period provedennia ATO (2014–2018) [The place and role of women in the volunteer movement during the ATO (2014–2018)]. *Voiенно-istorychnyi visnyk*. № 2 (32), s. 38–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.33099/2707-1383-2019-32-2-38-50>. [in Ukrainian].

Pasternak, O. D. (2020). Trahedii Babynoho Yaru u fokusi muzeinykh dzherel [The tragedy of Babyn Yar in the focus of museum sources]. *Ukrainske viisko: suchasnist ta istorychna retrospektyva: Zbirnyk materialiv I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv, Ukraina, 27 lystopada 2020 r. Kyiv: NUOU, s. 104–105. [in Ukrainian].

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo volonterskoi diialnosti [On amendments to some laws of Ukraine on volunteering]: Zakon Ukrainy vid 05.03.2015 r. № 246-VIII. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 22, art. 146. [in Ukrainian].

Smolii, V. A. (ed.). (2011). *Narysy istorii ukrains'koi revoliutsii 1917–1921 rokiv* [Essays on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. (Vol. 1). Kyiv: NVP «Vydavnytstvo “Naukova dumka”» NAN Ukrainy», 390 s. [in Ukrainian].

Smolii, V. A. (ed.). (2011). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia* [Economic history of Ukraine: Historical and economic research]. (Vol. 1). Kyiv: Nika-Tsentr, 696 s. [in Ukrainian].

Stanko, V. N. (ed.). (2002). *Istoriia Odesy* [History of Odessa]. Odesa, 560 s. [in Ukrainian].

Syrotenko A. M. (ed.). (2020). *Voienni aspekty protydii “hibrydnii” ahresii: dosvid Ukrainy: monohrafiia* [Military aspects of counteracting “hybrid” aggression: the experience of Ukraine: a monograph]. Kolektyv avtoriv; K.: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, 176 s. [in Ukrainian].

Shamrai, V. O. & Olkhovskiy M. A. (2015). Suchasnyi stan ofitsiinoho vyznannia volonterskoi diialnosti v Ukraini [The current state of official recognition of volunteering in Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 4 (81), s. 139–144. [in Ukrainian].

Shchipanskiy, P., Savchenko, V., Martyniuk, O. & Kostiuk, I. (2020). Air defense planning from an impact of a group of unmanned aerial vehicles based on multi-agent modeling. *International Journal of Emerging Trends in Engineering Research*. Vol. 8. No. 4. pp. 1302–1308. [in English].

Shevchenko, V. V. (2011). Rozvytok haluzei promyslovosti [Development of industries]. (Red. V. A. Smolii). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia* (v 2 t. T. 1). Kyiv: Nika-Tsentr, s. 626–632. [in Ukrainian].

Shust, R. M., Kryzhanivskiy, A. L., Tseluiko, O. P., Shvets, V. Ye., Vovchak, O. D. & Komarynska, Z. M. (2011). *Hroshi Ukrainy* [Money of Ukraine]. Kyiv: UBS NBU; Kharkiv: Folio, 502 s. [in Ukrainian].

Ім'я та прізвище автора латиницею
Науковий ступінь, вчене звання, посада,
Місце роботи; місто, країна (у дужках) —
англійською мовою у називному відмінку
(місто, країна)
ORCID

Наприклад:

Mykola Zabolotnyi
Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.),
Associate Professor,
Associate Professor of Department of Philosophy,
Ivan Kozhedub Kharkiv National University
of the Air Force
(Kharkiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

НАЗВА СТАТТІ (англійською мовою)

Анотація англійською мовою (від 1800 знаків з пробілами).

Ключові слова англійською мовою (від 5 до 8).

Вимоги до подання статті

1. За зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо відповідає автор.
2. Файл подання є документом Microsoft Word у форматі RTF.
3. Інтернет-посилання у тексті супроводжуються повними коректними адресами URL.
4. Якщо матеріали, на які посилається автор, мають DOI — він обов'язково вказується у списку літератури.
5. Текст набраний 14-м розміром кеглю з міжрядковим інтервалом 1,5; всі ілюстрації, графіки та таблиці, а також якісні фотографії розміщені безпосередньо у тексті, там, де вони повинні бути за змістом (а не у кінці документу).
6. Статті та інформацію про авторів надсилайте на офіційну пошту журналу: voeyn_ist@ukr.net з поміткою в полі «Тема» — «Матеріал для “Военно-історичного вісника”».
7. Обсяг рукопису (основного тексту статті, без анотацій, списку використаних джерел і літератури та references) не більше 20 тисяч знаків (з пробілами).
8. Стаття, що подається англійською мовою, її текст супроводжується анотацією (від 1800 знаків з пробілами) із зазначенням назви статті та відомостей про автора (прізвища та ініціалів, наукового ступеня, вченого звання, посади та місця роботи) українською мовою. Анотація англійською мовою має 600–800 знаків.
9. Скорочення та аббревіатури у тексті статті обов'язково мають бути розписаними повністю.
Наприклад: *Науково-дослідний інститут* (далі — НДІ), *підводний човен* (далі — пч).
10. Як елемент комп'ютерного кодування текстів — нерозривний пробіл — використовувати у наступних випадках: між двома ініціалами і між ініціалами та прізвищем («Т. Г. Шевченко»); між скороченим зверненням та прізвищем («м-р Сміт»), а також після географічних скорочень («м. Київ»); всередині скорочень та їм подібні («і т. д.», «т. ч.»); між числами та одиницями вимірювання, які відносяться до них («12 кг», «1981 рік»).
11. Для вирізнення прямої мови, цитат, заголовків, назв, а також слів, ужитих у непрямому, найчастіше іронічному значенні у статті використовувати лапки наступного формату: «Алмаз». Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, використовувати лапки наступної форми: «Науково-виробничий комплекс “Прогрес”».
12. Список використаних джерел і літератури розміщується у кінці роботи на окремій сторінці. Він надає інформацію, необхідну для того, щоб знайти і отримати будь-яке джерело, процитоване в тексті

статті. Кожне джерело, процитоване в статті має з'явитися у списку використаних джерел і літератури. Так само, кожен запис у списку використаних джерел має бути згаданим в тексті. Джерела в списку не нумеруються, а організовуються в алфавітному порядку за прізвищами авторів і в хронологічному порядку, коли робляться посилання на більш ніж одну роботу одного автора (за роком публікації, починаючи з найбільш раннього).

Якщо зустрічаються роботи одного автора, опубліковані в один і той самий рік, в бібліографічному списку вони розміщуються в алфавітному порядку, виходячи із назв робіт; до року публікації в такому випадку приєднується мала латинська літера a, b, c ...

За наявності кількох праць одного року публікації зі спільним першим автором, у списку спершу ставиться посилання з меншою кількістю авторів.

Наукове видання

ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

MILITARY HISTORICAL BULLETIN

Collection of scientific papers

1(59) / 2026

Міністерство оборони України
Національний університет оборони України

За достовірність викладених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей відповідають автори матеріалів.

Редакція залишає за собою право на скорочення і літературне редагування матеріалів, за погодженням з авторами.

Редакція не веде листування з авторами і читачами на сторінках збірника.

Усі права захищені.

Передруки і переклади матеріалів збірника дозволяються лише за згодою авторів і редакції.

При передруку посилання на «Воєнно-історичний вісник» обов'язкове.

Редактор *Д.В. Веденєєв*
Макет і комп'ютерна верстка *А.І. Погорєлов*

Підписано до друку 31.03.2026. Формат 60x84 1/8.
Зам. 78. Обл-вид.арк. 7,41. Ум. друк. арк. 16,25. Наклад 100 прим.
Друкарня НУОУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавництв, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, серія ДК № 2205 від 02.06.2005